

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
 OTTO PICK
 ŠÉFREDAKTOR
 ZDENĚK ZBOŘIL
 ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
 ROBERT SCHUSTER
 ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
 MILENA STREJČKOVÁ
 SEKRETÁŘKA REDAKCE
 IRENA KREJČOVÁ
 GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
 GRAFICKÁ ÚPRAVA MILENA BOUČKOVÁ
 AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
 DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA:

LADISLAV CABADA, MILOŠ CALDA,
 ADAM ČERNÝ, PETR DOSTÁL,
 MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK,
 JOSEF FUČÍK, RADEK KHOL,
 MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG,
 KRISTINA LARIŠCHOVÁ, PETR LEBEDA,
 PAVEL MÁŠA, ALOIZ NEUSTADT,
 KAREL PEZL, OTTO PICK,
 MILOŠ POJAR, PAVEL PŠEJA,
 RICHARD SEEMANN, JIŘÍ SCHNEIDER,
 IVO ŠLOSARČÍK, JIŘÍ ŠTĚPANOVSKÝ,
 KVĚTA ŠUBRTOVÁ, FRANTIŠEK ŠULC,
 FILIP TESAŘ, JOSEF VESELÝ,
 TOMÁŠ VESELÝ

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevyžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 251 108 107; fax: 251 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 29,50 Kč. Předplatné na rok činí 294 Kč, pro studenty a důchodce 244 Kč, ve Slovenské republice 584,40 Sk.

Registrováno MK ČR E 5210

Tiskne ProKonzult s. r. o., závod Vrútky, Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281434, fax: 0042143/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačoviny povolené SsRP Banská Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996.

ISSN 0543-7962

INDEX 46911

	STR.
Světozor	2
Boj o vodu /-zz-	3
BOJ O VODU	
VODA: SUROVINA STRATEGIČTĚJŠÍ NEŽ ROPA / Michael Romancov	4
VODA JAKO RELEVANTNÍ MEZINÁRODNĚPOLITICKÉ TÉMA / Oldřich Krpec	6
MEZINÁRODNÍ SPOLUPRÁCE PŘI OCHRANĚ VODY / Jiří Hlaváček	9
OTÁZKA VODNÍCH ZDROJŮ NA STŘEDNÍM VÝCHODĚ / Tomáš Raděj	11
ZEMĚMI SVĚTA	
OPERACE IRÁCKÁ SVOBODA, KULTURNÍ VÁLKA A AMERICKÉ PREZIDENTSKÉ VOLBY 2004 / Jiřina Rybáčková	14
GAZA: ZEMĚ NIKOHO? / Michal Kubeček	16
VZTAHY A PROBLÉMY	
VISEGRÁD SE OSVĚDČIL A MÁ BUDOUCNOST / Jaromír Plíšek	19
EKONOMICKÝ OBZOR	
BUDE MEZINÁRODNÍ OBCHOD S ENVIRONMENTÁLNÍM ZBOŽÍM DÁLE LIBERALIZOVÁN? / Eva Tošovská	21
VOLNÁ TRIBUNA	
USA – VELMOC V KRUHU? TEORETICKÁ VÝCHODISKA ZAHRANIČNÍ POLITIKY GEORGE W. BUSHE / Markéta Kocmanová	23
SLOVANSTVÍ – PILÍŘ POVÁLEČNĚ TŘETÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY / Michal Pehr	25
ÚČAST ARMÁDY ČR V ZAHRANIČNÍCH MISÍCH: KUVAJT A AFGHÁNISTÁN / Karel Zetocha	28
RECENZE	
PAVOL LUKÁČ O ZAHRANIČNÍ POLITICE VE STŘEDNÍ EVROPĚ / Vladimír Leška	30
ZAJÍMAVÁ A PŘEHLEDNÁ KNIHA O GEOPOLITICE VČEREJŠÍHO I DNEŠNÍHO SVĚTA / Jan Eichler	31
BUDOUCNOST STŘEDOMOŘÍ NA POZADÍ KONFLIKTŮ V OBDOBÍ GLOBALIZACE / Jaroslav Bureš	33
RUSKÉ PRODUKTOVODY A STŘEDNÍ EVROPA / Jan Šír	34
VZTAHY USA – EVROPA ANEB SOUČASNÝ EUROATLANTISMUS / Karel Krátký	35

VYJDE V PŘÍŠTÍCH ČÍSLECH MP

*Sport a mezinárodní politika ► Kopaná a anarchismus ► Sportovní diplomacie
 ► Možnosti a limity francouzského přístupu v boji proti terorismu ► Nová ruská
 vojenská doktrína a její regionální kontext ► Překročí Spojené státy ve vztahu
 k OSN svůj stín? ► Island: osiřelý pilíř transatlantické vazby?*

1. – byla rozpuštěna irácká prozatímní vládní rada a designovaný premiér Ajád Alávi oznámil složení nového kabinetu. Hlavou státu se stane dosavadní předseda prozatímní vládní rady Ghází Adžil.

1. – francouzská sekce UNICEF oznámila, že ve dvaceti zemích světa působí v pravidelných i nepravidelných oddílech asi 300 000 dětských vojáků. Z nich připadá 120 000 na subsaharskou Afriku, z toho 20 000 na Konžskou demokratickou republiku.

2. – americký ministr zahraničí Colin Powell uvedl, že USA neposkytnou Iráku právo veta nad operacemi svých jednotek, chtějí ale spolupracovat s tamější přechodnou vládou.

2. – americký prezident George W. Bush oznámil, že přijal demisi ředitele CIA George Teneta, který rezignoval z osobních důvodů. Tenet byl terčem kritiky kvůli chybám přisuzovaným tajným službám v souvislosti s krizí v Iráku.

3. – vstoupila v platnost Dohoda o rozdělení majetku bývalých svazových republik SFRJ, čímž byl definitivně a oficiálně zpečetěn zánik federální Jugoslávie.

3. – mezinárodní humanitární organizace Lékaři bez hranic pozastavila svou činnost v Afghánistánu v reakci na násilnou smrt svých pěti spolupracovníků. K vraždám se přihlásilo afghánské hnutí Tálibán.

5. – zemřel ve věku 93 let ve své rezidenci v Los Angeles bývalý americký prezident Ronald Reagan.

6. – izraelská vláda v zásadě schválila plán odsunu Izraelců z pásma Gazy ve čtyřech etapách. Jde o kompromisní dohodu, přičemž před likvidací všech 21 židovských osad, s kterou se počítá do roku 2005, mají proběhnout ještě další hlasování. Izrael si však chce ponechat některé okupované části Předjordánska natrvalo.

7. – irácké vládě se podařilo uzavřít dohodu s devíti hlavními opozičními frakcemi o jejich odzbrojení a opětném začlenění do společnosti. Dohoda se ovšem nevztahuje na Mahdího armádu a milice Mukhtady Sadra.

8. – v americké Georgii byl zahájen summit G-8. Hlavními tématy byly izraelsko-palestinská krize a situace v Iráku. George W. Bush se vyslovil pro širší roli NATO v Iráku, které by se mohlo podílet na výcviku nové irácké armády. Francie a ostatní evropské země odmítly americké volání po úplném odpuštění zahraničního dluhu Bagdádu a prosadily mírnější variantu plánu pro nastolení míru na Blízkém východě. Summit schválil dokumenty Program partnerství s Blízkým východem a severní Afrikou a Akční plán proti šíření zbraní hromadného ničení, dále plán pro zvýšení bezpečnosti pozemní, námořní a letecké dopravy ve světě.

10. – bylo oznámeno, že katolická církev zpřístupní další část svých dokumentů z období druhé světové války označovaných dosud za přísně tajné. Materiály se týkají válečných vězňů a pohřešovaných osob.

10.–12. – proběhly volby do Evropského parlamentu, které skončily posílením pozic pravicových stran, ale zároveň přinesly překvapivě velký úspěch euroskeptikům, populistům a dalším nevyhraněným kandidátům.

11. – polský prezident Aleksander Kwasniewski podruhé jmenoval Marka Belku do funkce polského premiéra.

11. – tři čtvrtiny irských voličů rozhodly v referendu, že dítě narozené v Irsku už nedostane automaticky irské občanství. Nová úprava předpokládá, že děti cizinců získají státní občanství pouze v případě, pokud aspoň jeden z rodičů ze čtyř předchozích let žil poslední tři roky v Irsku.

15. – izraelský generální prokurátor oznámil, že premiér Ariel Šaron nebude stíhán v případě údajného přijímání úplatků od podnikatele Davida Appela, který si chtěl na konci 90. let touto cestou zajistit podporu svých investic v Řecku. Pro stíhání prý není dostatek důkazů.

15. – náčelník štábu amerických pozemních vojsk generál Peter Schoomaker oficiálně potvrdil, že Spojené státy v rámci přeskupení svých sil sníží počet pozemních divizí v Německu.

17. – komise Kongresu USA pro vyšetřování událostí kolem 11. září 2001 ve své zprávě konstatovala, že kdyby americká protivzdušná obrana nereagovala

liknavě, mohla neodkladně splnit rozkaz viceprezidenta Dicka Cheneyho na sestřelení tří unesených letadel. Dále konstatovala, že nenašla důkazy o spojení Iráku s al-Káida a že saúdskoarabská činitel se nijak nepodíleli na podpoře teroristů.

17. – zemřel ve Varšavě ve věku 70 let známý polský disident, obránce lidských práv, publicista a pozdější porevoluční ministr práce Jacek Kuroň.

18. – se ujal funkce nový slovenský prezident Ivan Gašparovič.

19. – zabila saúdskoarabská policie při bezpečnostní akci nejhledanějšího teroristu oblasti Abdula Azíze Mukrína, a to krátce poté, co jeho skupina brutálně popravila uneseného Američana.

21. – iránské námořnictvo zajalo na iránsko-irácké hranici na řece Šatt al-Arab při ústí Perského zálivu tři britské čluny s osmi námořníky. Teherán je nejdříve obvinil ze špionáže, ale po diplomatických jednáních je 24. června propustil.

22. – Evropský soud pro lidská práva rozhodl, že Polsko bude muset odškodnit tisíce lidí přesídlených po válce z východní části země, která připadla Sovětskému svazu, do západní části Polska. Zmíněné rozhodnutí ovšem nesouvisí s požadavky německých vyhnanců.

23. – prezident Republiky srbské v Bosně Dragan Čavič poprvé přiznal, že Srbové se v červenci 1995 dopouštěli ve Srebrenici krutostí vůči muslimskému obyvatelstvu.

24. – polský Sejm vyslovil důvěru vládě premiéra Martina Belky.

25. – bez konkrétních výsledků skončila v Pekingu jednání o severokorejském jaderném programu

26. – se konal v irském Dublinu summit USA a Evropské unie. Obě strany Atlantiku vyslovily podporu nové irácké vlády a jejím snahám vytvořit v Iráku svobodný a demokratický stát.

26. – proběhly prezidentské volby na Islandu, které vyhrála úřadující hlava státu Ólafur Ragnar Grimsson (61).

26. – se konaly parlamentní volby v Kanadě, při kterých znovu uspěla vládnoucí Liberální strana. Oproti předchozím volbám však ztratila 30 procent mandátů a ani s menším koaličním part-

nerem, Novou demokratickou stranou, není schopna získat podporu většiny poslanců v Dolní sněmovně. Volby přinesly posílení pro separatistický Quebecký blok, který získal 54 mandátů.

27. – v Istanbulu byl zahájen dvoudenní summit NATO, který schválil pomoc Iráku při výcviku jeho armády a rozšíření alianční mise v Afghánistánu. Zároveň bylo rozhodnuto ukončit v letošním roce misi v Bosně a Hercegovině, kterou nyní převezme Evropská unie.

27. – v druhém kole prezidentských voleb v Litvě zvítězil Valdas Adamkus (77), který tuto funkci zastával už v letech 1998–2003.

27. – v prezidentských volbách v Srbsku zvítězil prozápadní reformátor a předseda Demokratické strany Boris Tadić (46).

27. – se konaly parlamentní volby v Mongolsku, které přinesly posílení pozic demokratické opozice sdružené v Demokratické koalici Vlast na úkor vládnoucích postkomunistů. Oba bloky jsou nyní přibližně stejně silné.

28. – šéf americké okupační správy Iráku Paul Bremer předal formálně moc v zemi vládě iráckého premiéra Ijáda Aláviho. Bremer odjel ze země poté, co Alávi složil přísahu. Nový premiér už předtím slíbil amnestii lidem, kteří v zemi bojují proti okupačním silám, ale nepáchají při tom zločiny.

29. – jmenovali šéfové států a vlád Evropské unie současného portugalského premiéra José Manuela Duraa Barrosa novým předsedou Evropské komise. Úřadu se ujme v listopadu. Historicky prvním ministrem zahraničí Unie bude Javier Solana.

29. – Mezinárodní tribunál pro zločiny v bývalé Jugoslávii v Haagu odsoudil bývalého vůdce chorvatských Srbů Milana Babiče ke 13 letům vězení. Podílel se na zločinech proti lidskosti, jež byly páčány za války v Chorvatsku v letech 1991–1995.

30. – Američané formálně předali Saddáma Husajna irácké justici, nadále ho však budou střežit americké síly. Spolu s Husajnem bylo Iráku předáno 11 představitelů svrženého režimu. Soud s bývalým diktátorem začne v prosinci.

Boj o vodu

Studujeme-li aktuální problémy mezinárodní politiky, můžeme se vrátit k nejrůznějším východiskům. Mezi ty nejstarší, až archetypální, patří nekonečný boj o potravu nutnou k životu. Přitom není třeba nově zkoumat celý problém prostřednictvím sociální psychologie nebo kulturní antropologie, a dokonce se nemusíme ani vracet k historii nebo teorii mezinárodních konfliktů nebo válek, ale stačí si uvědomit, kolik lidí a kde ve světě denně hladoví nebo žízní. Přestože je voda nezákladnější podmínkou života celého dnešního globalizovaného nadšení a hrdosti nad tím, čeho všeho již lidstvo dosáhlo, zdá se, že toho o ní stále ještě mnoho nevíme. Nevíme dokonce ani, zda jí je mnoho nebo málo, a zda se právě o vodu už nestrhl boj, který může být mnohem brutálnější než ideologiemi nebo náboženstvími inspirované střety civilizací.

Je ale dnes boj o vodu skutečně srovnatelný s nenávistí a nepřátelstvím, které jsou motivem nejrůznějších konfliktů mezi lidskými bytostmi, třídním bojem počínaje a světovými válkami konče? Překračuje dnes strach z hladu a žízně hranice dobrého vychování a morálky a žene lidské jedince do smrtelného zápolení? Zatím se zdá, že nikoli, ale zdá se to právě jen nám a těm, kteří mohou sledovat celý problém jen na televizních obrazovkách nebo, poněkud aktivněji, na mezinárodních konferencích, které jsou nezbytným jídlem a pitím vždy dostatečně zaopatřeny. Ale stačí jedna povodeň v Čechách, aby se obyvatelé Neratovic dozvěděli, jak rychle běží čas jejich biologické existence, a pochopili, že se musí nějakým způsobem bránit.

Pokusů o tuto obranu ovšem znají lidské dějiny celou řadu. Na březích a v povodí velkých řek vznikaly nejvýznamnější lidské civilizace stejně jako kulturní centra pospolitostí čítajících několik stovek nebo tisíc osob. Terasy rýžových polí na Filipínách nebo v indonéském souostroví pomáhaly nejen zadržovat vodu nezbytnou pro pěstování rýže, ale pomohly vytvořit zvláštní typ sociálních a politických institucí, které teprve mnohem později nazval Karl Wittfogel *hydraulickými civilizacemi*. Novodobý kapitalismus přinesl však také využívání vodních zdrojů ve prospěch průmyslové výroby a pomohl zahájit nejen novou éru monumentálních vodních staveb, ale přinesl i poznání, že voda a životní prostředí mohou být příčinou konfliktů mezi státy.

Ještě mezi námi žijí lidé, kteří se museli v základních školách učit o velkolepém plánu přeměny přírody, připisovaném J. V. Stalinovi, jakémsi protipólu Leninovy elektrifikace. Mělo to být obrácení toků velkých sibiřských řek, odnášejících své vody na sever, opačným směrem a tam měly být zúrodněny stepi a pouště centrální Asie. Posedlost výstavbou přehrad produkujících elektrickou energii pro nadbytečný průmysl potom symbolicky popsal George Orwell ve své *Farmě zvířat*, a Krasnojarsk nebo Sušen-skoje jsou jistě jen potvrzením této umanutosti. Ale ani to neznámalo zastavení těchto gigantických projektů na celém světě.

Stavba čínské přehrady *Tři soutěsky* vyvolala zájem světové veřejnosti nejen proto, že jde o dramatický zásah do života milionů lidí, ale že celý problém je jen předobrazem podobných situací i v ostatních částech světa. Podle China Daily řekl náměstek ministra vodního hospodářství Suo Li-šeng, že zásobování Pekingu vodou je v nejhroší situaci od roku 1949 (cit. podle reportáže Mi-

rosłavy Moučkové z 18. 6. t. r. o cestě delegace KSČM do ČLR). Ale velmi podobná situace je nejen v Číně. Dnes téměř patnáctimilionový jihokorejský Soul staví přehradu a přivádí pitnou i užitkovou vodu z velkých vzdáleností. Ochrana vodních zdrojů ve všech nově industrializovaných zemích je považována za hlavní úkol ústředních vlád stejně jako místní administrativy.

Dobrym příkladem je také nejstarší centrum lidských civilizací Mezopotámie. Nehledě na globální zájmy je zde problém využívání vod Eufratu a Tigridu problémem Turecka, Sýrie a Iráku a *vodní zbraň* je zde využívána nejen mezistátně, ale i vnitropoliticky, jak v tomto čísle Mezinárodní politiky připomíná na iráckém příkladu Tomáš Raděj. Podobně se spolu dohadují a soupeří o vodu Izrael, Jordánsko, Libanon, a jak nepřipomenout spor o vody Nilu, který se týká nejen Egypta a Súdánu, ale i Etiopie, Ugandy, Burundi, Tanzanie, Konga a dalších.

Novodobý zájem o ochranu vody v řekách i mořích je výrazně označen výzvou Římského klubu, která upozornila světovou veřejnost na skutečnost, že životní prostředí, které nezbytně člověk potřebuje ke své existenci, je smrtelně ohrožováno právě jím a jeho nevědomostí. Metafora o geometricky rostoucí kontaminaci rybníku žabincem během jednoho měsíce připomněla spotřebitelům a kontaminátorům, že ještě dva dny před úplnou devastací lze pozorovat jen čtvrtinu a o den později jen polovinu celé hrůzy. Už tehdy, v roce 1968, projel Prahou jeden z účastníků římské konference Thor Hayerdal, známější zde ovšem jen, jak cestoval po stopách polynéských mořeplavců. Napsal krátký článek do Literárních novin, ve kterém jednoduchými slovy varoval, že o vodu jde nejméně a především.

Zanedlouho poté indická ministerská předsedkyně Indira Ghándhí upozornila, že její vize *Indie – zahrada světa* bude vyžadovat velké úsilí, a to nejen Indů, ale i občanů celého světa, protože biosféra začíná být ohrožována právě nedostatkem vody. Už tehdy (1982) odmítala pravidelně se opakující spekulativní paniku světové veřejnosti a obchodníků s ropou a upozorňovala na to, že voda je pro Indii i svět důležitější. Mnoha jejím konkurentům se to tehdy zdálo při pohledu na mapu Indie až naivní, ale další vývoj jí dal za pravdu. Dnes v diskusích s indickými politiky zjišťují jejich evropská partneri k svému překvapení, že tématem je spíše voda než ropa nebo plyn.

Letitá anekdota vypráví, jak se o místo dřevorubce uchází ten, který kácel stromy na Saháře. Na udivenou otázku, že na Saháře přece nejsou žádné lesy, odpovídá: ano, ale teď! Je od tohoto vtipu opravdu daleko k zmenšujícím se lesům Amazonie nebo nenávratně poškozené půdě Kalimantanu, kde stačí při průzkumu vypustit na několik hodin ropné svinstvo, aby takto uměle kontaminovaná půda byla vyňata z chráněného půdního fondu a bylo možné z ní *dobývat* naftové dolary v stále žádanějším množství. Tato válka o ropu nebo plyn, nebo jen o kvalitní dřevo má už svou první oběť – vodu, a to bez ohledu, zda je v podzemí, v řekách nebo v mořích.

Válka o vodu tedy už začala. Jen za poslední půlrok jsem napočítal v českém denním (nikoli odborném) tisku šest článků, které nás informují o tom, že svou studii o vlivu poškození životního prostředí na světovou bezpečnost zpracoval Pentagon. Za tímto sdělením je skromně ukryto, že se jedná o rozsáhlý výzkum mnoha významných amerických a světových badatelských center.

Ale důležitější je vědět, že obavy, že mezinárodní politika může být *kontaminována* i nedostatkem vody a bojem o její čistotu a dostatečné množství, se nám zdá naléhavější než starost o nedostatkem dobré vůle motivované spory o různé paragrafy evropské ústavní smlouvy nebo jiné hrozby, které jsou denně předkládány veřejnosti, aby jim uvěřila. A měli bychom si připustit, bez ohledu na takto neustále medializovanou skutečnost, že i v Iráku je pro místní obyvatelstvo důležitější ekologická katastrofa způsobená omezením dostupnosti vodních zdrojů než oběti individuální a skupinové nenávisti, ať již jsou jakkoli tragické.

zboril@iir.cz

-zz-

Voda: surovina strategičtější než ropa

MICHAEL ROMANCOV

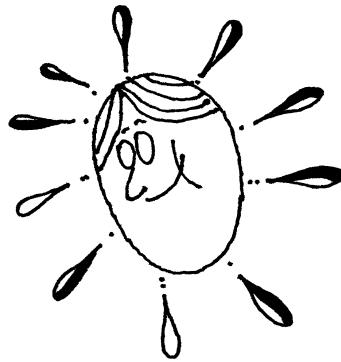
„Už v knize knih je psáno, bez vody nelze žít ...“ zpívá se v jednom černošském spirituálu. Voda je, jakkoli se to z naší střeoevropské perspektivy může jevit jinak, tou nejdůležitější strategickou surovinou, jejíž význam mnohonásobně převyšuje význam ropy či průmyslově využívaných minerálů.

Možná i to byl důvod, proč OSN vyhlásila rok 2003 Světovým rokem sladké vody. Některé aspekty (sladko)vodní problematiky, jež mají politicko-geografickou dimenzi, si pokusíme přiblížit.

Při pohledu z vesmíru naše planeta, protože ji ze tří čtvrtin pokrývá voda, vypadá modře. Devadesát čtyři až devadesát pět procent z tohoto objemu je však voda světového oceánu, která je pro potřeby lidí, fauny a flóry (s výjimkou mořské) bez finančně nákladného a technicky náročného odsolovacího procesu nepoužitelná. Sladká voda, základní podmínka přežití a nezbytný zdroj fungování všech společenských činností, zejména produkce potravin a energie, tvoří pouhých 5–6 procent celkového objemu (některé zdroje dokonce uvádějí jen 2,5 procenta). Nejenomže se sladká voda na povrchu planety vyskytuje pouze v omezeném množství, ale navíc se vyskytuje značně nerovnoměrně. Většina sladké vody

se vyskytuje v ledovcích a stálých sněhových příkrovech, zejména v Antarktidě a Grónsku, nebo v hlubokých podzemních ložiscích. Hlavními použitelnými zdroji vody pro lidstvo jsou jezera, řeky, vlaha v půdě a relativně mělká podzemní ložiska, která představují méně než jedno procento veškeré sladké vody.¹⁾ Cokoli, co má takový význam, má nevyhnutelně nesmírný konfliktní potenciál, a stává se politickým tématem.

Peter Gleick, přední odborník zabývající se i „politickými“ aspekty vodní problematiky, ve svých textech uvádí čtyři hlavní důvody, proč má voda konfliktní potenciál (ať již vnitřní, či mezinárodní): pokud její místní zdroje nepo-

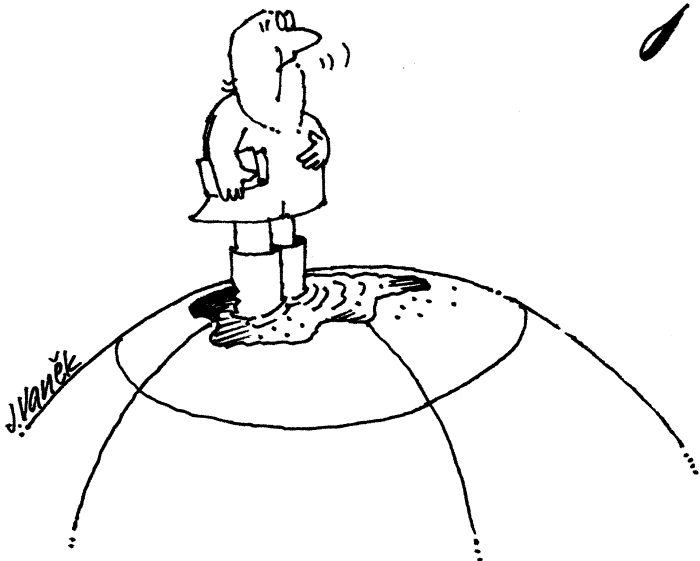

krývají místní spotřebu; pokud se o zdroje dělí více regionů či států; nerovnost fyzických sil těchto partnerů; snadnost/obtížnost přístupu k alternativnímu zdroji sladké vody.²⁾

Díky koloběhu vody v přírodě je přirozenou teritoriální jednotkou sladkovodních zdrojů tzv. povodí, nebo-li oblast, z níž voda nakonec odtéká prostřednictvím jediného vodního toku (veletoku). Přirozenou teritoriální jednotkou, na níž se dnes člení lidstvo, je stát, který je však konstruován s ohledem na zcela jiné skutečnosti, než je koloběh vody v přírodě. Přesto však jistá spojitost mezi „lidskou“ a „vodní“ teritorialitou existuje. Všichni vládcí mají eminentní zájem na co možná nejzřetelnější hranici svého území, a řeky a jezera jsou z tohoto hlediska ideálním řešením. I letmý pohled na mapu ukáže, v kolika případech tvoří hranici mezi dvěma státy právě vodní plocha, jejíž vody by se (v ideálním případě) měly rovnoměrně dělit mezi sousedy. Často tomu tak není a hranice-voda, která měla napomoci stabilizovat politický celek, se stává příčinou konfliktu.

Podle posledních údajů máme na Zemi 263 mezinárodních povodí, která pokrývají 45,3 procenta zemského povrchu, vodou zásobují 40 procent světové populace a představují 80 procent vody, která protéče světovými řekami. Nejvíce (73) jich je v Evropě, pak následuje Afrika (59), Asie (53), Severní Amerika (39) a Jižní Amerika (38). Celkem se v mezinárodních povodích nachází 145 států (z celkového počtu 200 států), z toho 33 zemí je v mezinárodním povodí více než 95 procenty svého území (např. Bolívie, Čad, Zambie, Demokratická republika Kongo a Niger). Z výše uvedeného počtu 263 mezinárodních povodí jich 19 sdílí 5 a více států: Dunaj má 17 uživatelů; Kongo, Nil, Niger, Rýn, Zambezi mají 9–11 uživatelů; Amazonka, Ganga-Brahmaputra-Mengha, Tarim, Kura-Araks, Mekong, Eufrat-Tigris, Volha, Němen, Visla, Čadské jezero, Aralské jezero mají mezi pěti až osmi uživateli.³⁾

Spotřeba vody na jednoho obyvatele se v čase a prostoru mění. Za posledních 50 let se spotřeba vody ve světě více než ztrojnásobila, přestože počet obyvatel stoupl pouze 2,3krát.⁴⁾ Vedle přírodních, zejména klimatických podmínek, které ovlivňují spotřebu vody při zavlažování, je spotřeba ovlivněna stupněm industriálního rozvoje, neboť průmyslová výroba spotřebovává a znečišťuje ohromné množství vody. Nejrychleji se industrializující regiony dnešního světa jsou Indie, jihovýchodní Asie a Čína. Spojené státy, státy Evropské unie, Japonsko s Jižní Koreou a Rusko jsou tradiční industrializované společnosti náročné na vodu. Malin Falkenmark přišel s definicí tzv. vodní bariéry (water barrier) jako nezbytné minimální množství vody připadající na jednotlivce za rok nutné k úspěšnému rozvoji společnosti. Podle jeho výpočtů by na každých 1000–2000 lidí v dané společnosti měl připadat milion kubíků sladké vody ročně. Pokud tomu tak není, pak je rozvojový potenciál takové společnosti zásadně limitován.⁵⁾ Níže uve-

dená tabulka umožňuje názorné srovnání lidského, surovinového a ekonomického potenciálu dvanácti světových regionů, vymezených podle přirozených geografických, kulturních a historicko-politických kritérií. Pro účely našeho zkoumání je nezbytné porovnat údaje ukazující na předpokládaný populační vývoj (prvních pět sloupců), s údaji ve sloupci šestém, osmém a devátém, které mají bezprostřední vazbu na spotřebu sladké vody.

Zajímavé srovnání poskytují zejména údaje ze sloupce č. 6, který určuje relativní dostupnost přírodních zdrojů v rámci jednotlivých regionů. Jsou jimi: pitná voda, bioklimatické zdroje (orná půda, lesy a pastviny), fosilní paliva (uhlí, ropa, zemní plyn), nerostné suroviny a jejich potenciální naleziště a konečně celková rozloha pevniny. Je evidentní, že ze šesti regionů vyspělého světa (1–6) tři jsou relativně špatně vybaveny přírodními zdroji (světový průměr označen indexem 100): západní Evropa, střední Evropa, Japonsko a Jižní Korea. Zbývající tři vyspělé regiony (bývalý SSSR, USA s Kanadou a Oceánie) disponují rozsáhlými přírodními zdroji. Ze šesti nerozvinutých oblastí jsou na tom tři rovněž nevalně: jižní Asie (Indie), jihovýchodní Asie a Čína, zbývající tři: Latinská Amerika, Afrika a jihozápadní Asie z hle-

diska celkového vybavení přírodními zdroji velmi dobře, ale pro rozsáhlé části Afriky a prakticky pro celou jihozápadní Asii to neplatí v případě vody.

V rámci regionů 7–12 jsme svědky téměř všude nezvládaného populačního růstu (snad s výjimkou Latinské Ameriky); urputně snahy o industrializaci (zejména Indie a Čína) respektive drancování surovinového bohatství (zejména Brazílie a subsaharská Afrika) bez ohledů na životní prostředí; nefunkční, beznadějně zkorumpované „státní“ správy, která enormnímu tlaku na limitované zdroje vody není schopna čelit (zejména subsaharská Afrika).

Probíhající klimatické změny způsobují, že většina předpovědí ohledně stupně využití či zatížení vodních zdrojů velmi rychle zastarává, a vypracovat věrohodnou, alespoň střednědobou prognózu je téměř nemožné. Asi největší riziko je spojeno s tím, že v důsledku zvyšování průměrné teploty se výrazně urychlí výpar, takže sladké vody (v jezerech, nádržích či zavlažovacích kanálech) bude výrazně méně. To může v některých regionech vyvolat vynucenou odstávku vodních elektráren a následně problémy jak pro obyvatele, tak pro průmysl (což je například v Číně považováno za nesrovnatelně závažnější pro-

blém). Změny v globální cirkulaci vody pravděpodobně v některých místech vyvolají sucha, jinde zas ničivé záplavy.

Jaká je pozice České republiky? Vzhledem k našemu vstupu do Evropské unie je nutné posuzovat naši situaci v jejím rámci. Díky převládajícím klimatickým podmínkám většina obyvatel Evropy nikdy netrpěla jejím dlouhodobým nedostatkem, ale v některých místech Evropy se již dnes můžeme setkat s dálkovou dopravou pitné vody. V Británii je v provozu několik dálkových vodovodů, do oblasti Puglie v Itálii se pitná voda dopravuje po železnici, do Španělska dokonce po moři ze Skotska. Pokud jde o množství pitné vody, jsou ze všech zemí Unie nejlépe vybavené Švédsko a Finsko, spolu s nimi také Norsko. Větší zásoby vody v přepočtu na hlavu mezi vyspělými státy vykazuje už pouze Island, Nový Zéland a Kanada. Na opačném konci pomyslné stupnice nalezneme Nizozemsko, Belgie a SRN, které podobně jako Maďarsko, Česká republika, Slovensko a Polsko ve střední Evropě disponují nedostatečnými zdroji pitné vody.⁶⁾ Vzhledem k povaze politických a ekonomických vztahů se nedá předpokládat, že by případný nedostatek vody ve kterékoli ze členských zemí Evropské unie měl vyvolat konflikt.

	1 Populace v milionech			4 % svět. populace v regionu		6 Přírodní zdroje na hl.	7 Spotřeba energie na hl.	8 Plocha orné půdy ha na hl.		10 Reálný HDP na hl.
	1995	2025	Rozdíl 1995–2025	1995	2025			1993	2025	
1. záp. Evropa	385	385	0	6,8	4,6	67	238	0,24	0,22	284
2. stř. Evropa	130	134	4	2,3	1,6	63	221	0,44	0,42	108
3. býv. SSSR	285	335	50	5,0	4,0	319	360	0,79	0,69	135
4. Jap. a J. Korea	170	177	7	3,0	2,1	16	184	0,04	0,03	261
5. USA a Kan.	293	375	82	5,1	4,5	265	523	0,82	0,67	448
6. Oceánie	28	39	11	0,5	0,5	1040	280	1,79	1,28	260
7. Lat. Amerika	481	706	225	8,4	8,5	186	58	0,33	0,25	96
8. Subsah. Afrika	614	1348	734	10,8	16,2	137	16	0,28	0,12	25
9. S. Afrika + Jz. Asie	327	606	279	5,7	7,3	173	70	0,27	0,13	81
10. J. Asie	1221	1899	678	21,5	22,9	24	14	0,17	0,11	22
11. Jv. Asie	485	704	219	8,5	8,5	63	19	0,17	0,13	46
12. Čína a okolí	1272	1591	319	22,4	19,2	31	44	0,08	0,06	61
SVĚT	5700	8300	2600	100	100	100	100	0,26	0,18	100

Tabulka převzata z Cole and Cole: A Geography of the European Union (second edition), Routledge, London 1997, str. 346.

Voda hraje v Evropě důležitou úlohu i jako zdroj energie. Tato otázka také představuje, jak je v České republice díky Temelínu dobře známo, významné politikum. Hydroelektrárenské kapacity jsou významné zejména v zemích, na jejichž území se rozprostírají Alpy. Pyreneje zásobují vodní energií části Francie a Španělska, nezanebatelnými vodními energetickými zdroji také disponuje Norsko, Švédsko a Finsko, ale podíl energie generované z vody v rámci Unie stále klesá. Nadstandardní pozornost je na úrovni Evropské unie věnována znečištění vod. V této oblasti se prioritně řeší dva problémy – ochrana povrchových a podzemních vod a ochrana moře. Jako ilustrativní příklad propojení této tematiky zvolíme problematiku ochrany Severního moře, které je – s výjimkou norské části – kompletně obklopeno státy Evropské unie. Vzhledem k nadprůměrné hustotě zalidnění povodí Rýna a Labe, které obě do Severního moře ústí, se na jeho znečišťování podílí zhruba 40 procent obyvatelstva Unie žijících v osmi členských státech (včetně České republiky). Samotný Rýn a jeho přítoky do Severního moře odvádějí vodu z oblasti, kde žije asi jedna pětina veškeré populace Unie, ale kde je soustředěn zásadní podíl těžkého a chemického průmyslu, které představují tradičně největší znečišťovatele (a to včetně průmyslu švýcarského).¹⁾

Výše provedený výčet problémů vztahujících se k vodní problematice není ani zdaleka konečný, ale přinejmenším jeden obecný závěr lze učinit. Z teritoriálního hlediska je již dnes zřejmé, že problematika nedostačujících vodních zdrojů, ať již pro spotřebu průmyslu, zemědělství či domácností nesrovnatelně hůře dopadne na státy v oblasti tzv. jihu, zatímco státy ležící na severu se v tomto případě nebudou těšit pouze své „tradiční výhodě“, tj. ekonomické vyspělosti a politické stabilitě, ale navíc budou čelit i nesrovnatelně menšímu nedostatku nejdůležitější strategické suroviny.

romancov@kap.zcu.cz

¹⁾ Informace viz Pražské vodovody a kanalizace: www.klub.pvk.cz

²⁾ Gleick, P. H. (1993): Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security, In: International Security, Vol. 18, No. 1 (Summer, 1993), MIT Press, s. 85–86.

³⁾ Landovský, J. (2003): Současné mezinárodní konflikty o vodní zdroje a přístupy k jejich řešení (nepublikovaná diplomová práce), Institut politologických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova v Praze, s. 19–20.

⁴⁾ Informace viz Pražské vodárny a kanalizace: <http://www.klub.pvk.cz>

⁵⁾ Gleick, P. H. (1993): Water and Conflict: Fresh Water Resources and International Security, In: International Security, Vol. 18, No. 1 (Summer, 1993), MIT Press, s. 90.

⁶⁾ Cole, J. and Cole, F. (1997): A Geography of the European Union (second edition), Routledge, London, s. 146.

⁷⁾ Ibid., s. 133.

Voda

jako relevantní mezinárodněpolitické téma

OLDŘICH KRPEC

Veškerá voda na Zemi tvoří její hydrosféru. Do hydrosféry patří voda sladká i slaná, voda podzemní včetně vod minerálních, voda vázaná v půdě a vodní pára v ovzduší s oblaky. Celkové množství vody na zemské kouli je obrovské a jen máločeho má naše planeta více. Objem vody se odhaduje na 1,5 mld. km³ a 71 procento zemského povrchu je pokryto vodou. Je třeba si však uvědomit, že z tohoto množství jen 2,5 procenta připadá na vodu sladkou. Více než 70 procent sladké vody je navíc vázáno v ledovcích Arktidy a Antarktidy. Zbývající necelé jedno procento použitelné sladké vody se pak vyskytuje převážně v povrchových vodních tocích a podzemních rezervoárech.¹⁾

Vodu lze zkoumat z nejrůznějších stran, my se ale omezíme na neaktuálnější a nejvýznamnější aspekty vody jako předmětu zájmu politického a ekonomického. Komplexnost problému si i tak vyžaduje kromě úvodu do diskuse aspektů politických alespoň základy argumentace ekonomické, environmentální či sociální.

Vody na planetě Zemi je takové množství, že je nesmysl tvrdit, že jí obecně může být nedostatek. Země je uzavřený ekosystém, do kterého vstupuje v podstatě jen sluneční záření a nic z něho neuniká. Problémy související s vodou, které nás zajímají, mají co dělat s jejím dostatkem k určitým účelům v určité podobě a kvalitě. Odhlédneme od problematiky vody mořské. V této souvislosti se omezíme na konstatování, že moře je významným ekosystémem, ve kterém žije značné množství živých organismů, jež mají pro člověka hospodářský význam a jejichž další existence s problémy, na které se zaměříme, souvisí.²⁾ Dále se tak budeme zabývat vodou sladkou.

Sladkou vodu lze získávat z vodních toků, ze stojatých vod a z podzemních rezervoárů. Ani při současném stavu vědeckého poznání není možné (nebo ekonomicky zajímavé) vodu ve velkém množství uměle vyrábět. Stejně tak potenciálně zajímavá technologie odsolování vody mořské je v současnosti omezena jen na několik málo zemí se specifickými přírodními podmínkami (Arabský poloostrov). Voda byla ještě donedávna považována za volný statek dostupný v neomezeném množství. Jako taková neměla cenu (v ekonomickém smyslu slova) a jakákoli platba byla jen za její dodání či úpravu. Navíc je voda i nadále považována za přírodní zdroj obnovitelný. To znamená, že se spotřebovaná voda v rámci přírodních procesů znovu nahrazuje. Zájem

o vodu jako o politické a ekonomické téma je však nastartován zejména skutečností, že v určitých oblastech se již reálně projevily důsledky takového odběru a spotřeby sladké vody, který již dále není bezzbytku či bez změny chemického složení nahrazován samovolnými přírodními procesy. Vodu využívá člověk i ostatní živočichové. Současná lidská společnost spotřebovává vodu v domácnostech, v průmyslu a v zemědělství. Zdaleka nejvíce vody spotřebuje zemědělství – v celosvětovém průměru asi 69 procent, průmysl pak asi 23 procenta a domácnosti 8 procent. V různých oblastech světa jsou podíly těchto sektorů na spotřebě vody rozdílné. V Evropě je nejvýznamnější spotřeba průmyslu (54 procenta, z toho dvě třetiny využívají vodní a jaderné elektrárny), následuje zemědělství (34 procenta) a domácnosti (13 procent). Naopak v Africe využívá zemědělství 88 procent, na domácnosti pak připadá jen 7 procent a na průmysl necelých 5 procent.³⁾ Nesmíme však zapomenout na to, že ostatní živé organismy pak vodu, vodní toky a vodní plochy kromě svých vnitřních biologických procesů potřebují také jako životní prostor.⁴⁾

Člověk potřebuje k normálnímu fungování denně nejméně 50 litrů vody. Z toho 5 litrů na pití, 20 litrů na sanitární služby, 15 litrů na mytí a 10 na přípravu jídla (tento minimální limit se pak dále specifikuje s ohledem na podnebí a fyzickou aktivitu).⁵⁾ V tomto množství však není započten objem vody potřebný k výrobě (vypěstování) potravin. A právě otázka zemědělství, zejména pak problematika zavlažování při zemědělské produkci, musí být v centru naší pozornosti.

Podle studie Organizace spojených národů z roku 2003⁶⁾ budou do roku 2025 žít až dvě třetiny světové populace v zemích s váž-

ným nedostatkem vody. Problémy související s vodou jsou považovány za nejzávažnější hrozbu pro lidstvo. Už v současné době je situace alarmující. Na celém světě žije asi 1,2 mld. lidí, kteří nemají přístup k nezávadné pitné vodě a 2,4 mld. lidí, kteří nemají možnost dodržovat řádnou hygienu. Denně umírá na nemoci způsobené závadnou vodou asi 41 tisíc lidí, nejčastěji dětí.⁷⁾

Jak je možné, že na modré planetě s tropickými pralesy, obrovskými jezery a veletoky existuje takto aktuální a stále dramaticky narůstající problém s chronickým nedostatkem vody? Důvodů je několik. Mezi nejzávažnější patří dramatický populační růst, rychlá industrializace rozvojových zemí, ale i přírodní podmínky, jako je nerovnoměrné rozmístění zdrojů sladké vody. Jednotlivé problémy pak spolu velice úzce souvisejí.

Ve 20. století zažil svět mimořádnou populační explozi – počet obyvatel vzrostl z 1,6 mld. na současných 6 mld. V důsledku toho pak pochopitelně prudce vzrostla potřeba po přírodních zdrojích. S vodou problémem populačního růstu souvisí hned v několika směrech. Předně samozřejmě více lidí více vody zkonsumuje. Navíc ale dochází k nejvyššímu tempu růstu populace také v těch oblastech, kde se voda vyskytuje přirozeně v relativně menším množství (oblast severní a východní Afriky, Blízký východ). A co více, tyto oblasti patří dlouhodobě mezi oblasti s nejvyšším podílem zemědělského sektoru na celkovém domácím produktu.

Centrálním problémem se tak v této souvislosti stává zavlažování zemědělské půdy. Mezi lety 1900 a 1950 se plocha zavlažovaných oblastí zdvojnásobila a od té doby se zvětšila ještě více než 2,5krát a dosáhla celkové výměry 250 mil. hektarů. Více než polovina tuzemské výroby potravin států jako Čína, Egypt, Indie, Indonésie a Peru závisí na zavlažované půdě.⁸⁾ Přestože technologie zavlažování dokázala doslova zázračně proměnit neúrodné oblasti v zelený ráj, má významné nevýhody, a v jejich důsledku se ukazuje být neudržitelnou. Každoročně je za účelem zavlažování odváděno z řek a potoků obrovské množství vody (celosvětově asi šestinásobek průtoku Mississippi). Jakákoli voda obsahuje sůl, a tak se ze silně zavlažovaných polí může stát časem slaná bažina (více než 7 milionů hektarů v Indii se už z tohoto důvodu dále neobdělává, na více než 20 mil. hektarů se snížily výnosy). Kvalita vodních toků se v důsledku zavlažování významně snižuje, a to už jen tím, že se snižuje jejich průtok a hladina. Kromě toho jsou řeky dále kontaminovány chemickými hnojivy, která se do nich dostávají ze zavlažovaných polí. Skutečnou a jasně viditelnou environmentální katastrofou jsou pak zmenšující se jezera a vnitrozemská moře. V důsledku extenzivního využití přítoků pro zavlažování došlo během několika desetiletí ke zmenšení plochy Aralského moře (ztratilo více než polovinu rozlohy a dvě třetiny objemu), ústupu hladiny Mrtvého moře (zmizí zcela, pokud do něj nebude přečerpána voda z Rudého moře) a bezmála ke zničení Čadského jezera (zmenšení plochy na

jednu dvacetinu).⁹⁾ Kromě katastrofy pro pobřežní komunity, jež se octly desítky kilometrů ve vnitrozemí (v případě Aralského moře ve vnitrozemí slané pouště), došlo k zásadním změnám v kvalitě zbylé vody (několikanásobně se zvýšila její slanost) a k úhynu většiny fauny a flóry. Jiným příkladem ekologických škod způsobených nadměrným využíváním vod z vodních toků je například likvidace unikátních močálů na řece Eufrat v Iráku, které způsobí vyhynutí mnoha druhů živočichů, kteří se jinde nevykytují. Mimořádně ambiciózním projektem je zajištění potravinové soběstačnosti Saúdské Arábie. Díky zavlažování vodou masivně čerpanou z podzemních fosilních rezervuárů se mezi lety 1975 a 1988 zvýšila plocha zemědělské půdy více než 20krát a produkce obilí téměř tisíckrát. Země tak disponuje nadprodukcí obilovin, vajec a mléka, ale voda, která se v podzemí shromažďovala po tisíciletí, se neobnovuje a za jedinou dekádu se její zásoba zmenšila o pětinu.¹⁰⁾

Dalším okruhem problémů spojených s extenzivním využíváním vodních zdrojů je obrovské tempo industrializace, která v současnosti probíhá v rozvojových zemích. Jde samozřejmě o stejný proces, kterého jsme byli svědky v minulých 150 letech v oblastech Evropy a Severní Ameriky. Existují však některé rozdíly. Předně, v době industrializace dnešních vyspělých průmyslových států se přírodní zdroje zdály být nevyčerpitelné. K tomuto rozvoji zároveň docházelo především v oblastech, kde přírodní zdroje, jako je voda, byly ve zdánlivě dostatečném množství dostupné. Negativní důsledky takového jejich využití se však již dnes projevují natolik výrazně, že jsou impulsem k některým změnám v technologii výroby a vedou k vzniku pravidel šetrnějšího využívání přírodních zdrojů. Přestože mnohým připadají tato opatření zoufale nedostatečná, nahrává těmto zemím skutečnost, že se i v důsledku vysoké životní úrovně výrazně zpomalil jejich populační růst a zároveň existuje určité bohatství, jehož část jsou již dnes oběť ochotni obětovat pro zpomalování tempa vzniku či likvidaci ekologických škod, jež při jeho vytváření vznikly. Industrializace v rozvojových zemích probíhá živelně, zrychleně a v nevýhodných geografických podmínkách. Problémy, jimž tyto země tváří v tvář rostoucí populaci, podvýživě a často zoufalému stavu infrastruktury čelí, vedou k bezohlednému využívání přírodních zdrojů. V neskutečně rychle rostoucích velkoměstech rozvojových zemí často prakticky neexistuje kanalizační systém, voda je v nedostatečném množství přiváděna neefektivními vodovodními systémy a je pochybné kvality.¹¹⁾ Kontaminace vodních zdrojů industriálním, biologickým a zemědělským odpadem je pak příčinou šíření značného množství nakažlivých chorob, které zabíjejí ročně nejméně 5 milionů lidí.¹²⁾

Nárůst odběru vody lidskou civilizací je obrovský a po celé 20. století se zrychloval. Jen mezi lety 1995 a 2000 se zvětšilo množství odebrané vody z 3790 km³ na 4430 km³, to je o 14,5 procenta. V roce 2000 odebí-

rala z přírodních zdrojů nejvíce vody Asie (57 procent), což je důsledek rychlého rozšíření technologie zavlažování právě na tomto kontinentě. V budoucnu lze předpokládat růst odběru vody o 10–12 procent každých 10 let. Nejrychlejší růst je pak očekáván v Africe a Jižní Americe (o 50–60 procent do roku 2025), nejpomalejší naopak v Evropě a Severní Americe (asi o 20 procent). Voda odebraná z vodních zdrojů však není nutně voda zkonsumovaná (součást potravin, průmyslových výrobků atd.). V roce 1995 jen 61 procento vody odebrané bylo zkonsumováno, v roce 2000 to bylo již jen 52 procenta a konzumace za odběrem vody i nadále zaostává.¹³⁾ Rozdíl mezi odběrem a konzumací je voda ztracená nebo odpadní. Vodní ztráty jsou způsobeny například odparem z hladin umělých vodních nádrží (takto se z přehrad ztratí více vody, než je jí skutečně produktivně využito),¹⁴⁾ ztracená náhodnými úniky či netěsností vodovodních systémů. Odpadní voda je voda použitá například v průmyslové výrobě (je to ta, která se nedostane do výrobku, ale bez které by proces probíhat nemohl – je jí zapotřebí na chlazení, rozpouštění, mytí), v zemědělství (voda, která není obsažena v rostlinách či zvířatech, ale bez užitku unikne například do půdy) či v domácnostech (koupel, splachování toalet, mytí nádobí).

V této souvislosti je třeba uvažovat o udržitelnosti současného způsobu využití vody, co se kvantitativních i kvalitativních hledisek týče. Problém trvale udržitelného hospodaření s vodou je významnou součástí problému trvale udržitelného rozvoje tak, jak byl tento koncept rozpracován v rámci konference OSN o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janeiru v roce 1992. Na konferenci vznikl dokument známý pod označením „Agenda 21“, jehož 18. kapitola se týká právě problematiky sladké vody.¹⁵⁾ Trvalá udržitelnost využívání vodních zdrojů pak znamená, že zajištění významných potřeb vody v přiměřeném rozsahu a jejich další kvantitativní i kvalitativní rozvoj nesmí ohrozit uspokojení stejných potřeb budoucích generací. Od roku 1992 se konalo na 15 konferencích, jejichž významnou součástí byly různé aspekty problému vody, mezi nejvýznamnější patří první a druhé Fórum o vodě konané v Márrakeši v roce 1997 a Haagu v roce 2000, dále pak Světový summit o udržitelném rozvoji v Johannesburgu v roce 2002. Příkladem konkrétního cíle, který byl v rámci takovéhoto jednání vytyčen, je závazek obsažený v tzv. Miléniové deklaraci OSN, a to, že do roku 2015 dojde ke zmenšení počtu lidí bez přístupu k nezávadné pitné vodě na polovinu.¹⁶⁾

Mezi nástroje, které by měly k dosažení tohoto udržitelného hospodaření s vodou přispět, patří koordinovaná správa vodních zdrojů nebo další výzkum dynamiky vztahů mezi člověkem a přírodním prostředím a jejich dopadu na vodní zdroje. Pozornost by však měla být věnována zejména efektivnějšímu využití vody, protože nárůst rozdílů mezi vodou odčerpanou, využitou a skutečně zkonsumovanou je dále nepřijatelný. Je třeba si uvědomit, že ne všechny potřeby je

nutno pokrývat vodou stejné kvality, a je tedy namísto stanovit hierarchii potřeb. Praktickým příkladem pro akutně ohrožená velkoměsta v rozvojových zemích může být distribuce balené pitné vody. Voda pro přípravu pokrmů, základní hygienu a přímou konzumaci je už nyní v některých oblastech rozvojových zemí distribuována v 20litrových kanistrech. Při dostatečném rozšíření této praxe je pak možné snížit potřebný (ale často nedosažitelný) standard kvality vody v běžné vodovodní síti, když by tato voda byla využívána pro činnosti vyžadující její menší kvalitu (například splachování toalet).

Dalším tématem, které by nemělo uniknout našemu zájmu, je nerovnoměrné rozložení problému nedostatku vody. Lidé, kteří již dnes žijí ve vážném nedostatku vody v potřebné kvalitě, obývají především země saharské a východní Afriky, jihovýchodní Asie, Střední a Jižní Ameriky a Blízkého východu. Mezi těmito oblastmi však existují významné rozdíly. V Latinské Americe není určité problém v nevýhodných přírodních podmínkách, ale v dynamice růstu populace a obrovském nárůstu městských aglomerací – zde se tedy jedná o problém zajištění kvalitní vody v konkrétních oblastech.¹⁷⁾ V jihovýchodní Asii, Indii a Číně je problémem rapidní industrializace kontaminující zdroje pitné vody v kombinaci s mimořádnými nároky na sladkou vodu, jež s sebou přináší stále expandující závlahové zemědělství. Přírodním nedostatkem zdrojů sladké vody jsou tak do značné míry způsobeny problémy především oblastí Blízkého východu a saharské a východní Afriky. Avšak i zde existují rozdíly. Již dříve jsme zmínili snahu Saúdské Arábie, která se pokouší získat významné množství sladké vody odsolováním vody mořské.¹⁸⁾ Tato technologie je pochopitelně nedostupná africkým zemím, které patří mezi vůbec nejhudší. Dá se tak obecně říct, že problém nedostatku sladké vody je nejintenzivnější tam, kde se mu mohou lidé vzhledem k přírodním podmínkám a vzhledem k chudobě bránit vůbec nejméně. Nerovnoměrnost v přístupu a spotřebě sladké vody je alarmující: lidé ve vyspělých zemích odebírají v průměru denně 500–800 litrů vody, lidé v zemích rozvojových pak v průměru 60–150 litrů. A v zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky, kde je sladké vody již dnes nedostatek, se pohybuje průměr dokonce mezi 50–100 litry, na chudé pak připadá jen kolem 20–60 litrů na den.¹⁹⁾

Existuje-li takový, již dnes pocívaný a do budoucna se zvěšující nedostatek nenahraditelného zdroje, může vést v budoucnu k významným konfliktům? Uvědomíme-li si, že na 200 vodních toků teče po území více států a 10 největších se dotýká šesti a více zemí, vyvstane otázka, zda nepovede dokonce ke konfliktům mezinárodním.²⁰⁾ Skutečně existují oblasti napětí, jež má vztah k problematice přístupu ke sladké vodě.

První problematickou oblastí, kterou lze uvést, je Blízký východ, a zejména pak povodí řeky Jordán. Jen stěží by mohla být situace výbušnější. Každý občan Izraele konzumuje třikrát více vody než obyvatelé Jordánska či palestinských území. Průtok

řek Jordán a Jarmuk se v důsledku závlahového hospodářství významně zmenšuje a demografický vývoj naznačuje další problémy.²¹⁾ Egyptský ministr zahraničních věcí Butrus Ghálí (pozdější generální tajemník OSN) v roce 1985 prohlásil, že další válka na Blízkém východě bude válkou o vodu. V posledních letech však situace vypadá spíše tak, že jednotlivé strany sporu se v této otázce budou snažit hledat kompromis a akutní problém budou řešit společnými silami. Například Jordánsko se stalo první zemí světa, kde se platí za vodu jako takovou (za vodu vypumpovanou z podzemních ložisek), a zavedlo zároveň progresivní zvyšování ceny vody podle výše spotřeby.

Podobně lze očekávat v nejbližších letech eskalaci sporů o vodu mezi Irákem, Sýrií a Tureckem v souvislosti s dokončením velkých přehrad na horním toku řeky (zejména turecká Atatürkova přehrada), které výrazně ovlivní její tok.

Spory o vodní zdroje v minulosti opakovaně hrozily vypuknout mezi Indií a Pákistánem (řeky Paňdžáb) či Indií a Bangladéši (oblast řek Ganga a Brahmaputra). Určité napětí týkající se vodních toků dále existuje mezi Čínou a Thajskem (řeka Mekong), Etiopií a Súdánem (Nil) nebo Tádžikistánem, Uzbekistánem a Kyrgyzstánem.

Více než mezinárodní konflikty ale hrozí konflikty vnitřní – vyskytují se zejména v některých afrických zemích (Angola, Etiopie, Súdán) nebo v jednotlivých oblastech zemí asijských (Indie, Čína, Afghánistán, Pákistán).²²⁾

Na jedné straně tak lze předpokládat, že v důsledku nárůstu intenzity problému se budou konflikty stupňovat, na druhé straně je však zřejmé, že problém nedostatku sladké vody je problémem řešitelným jen společnými silami a bude zřejmě spíše otázkou kooperace než soupeření. Jen stěží si lze totiž představit takový zásah silou, který by znamenal zisk významného zdroje sladké vody státem či skupinou obyvatel, jeho trvalé udržení, využívání a navíc ochranu před narušením či znehodnocením těmi, jimž byl takto odepřen.

Problém, jehož komplexitu jsme v tomto textu zjednodušeně naznačili, nelze ani zdaleka vyčerpat. Vyhnuli jsme se například problematice vlivů činnosti člověka na vodu slanou, vyhnuli jsme se problematice globálního oteplování, které může vést k dramatickému úbytku sladké vody a znehodnocení jejích zdrojů.²³⁾ Ze stejného důvodu nelze problém na závěr ani shrnout. Jako příspěvek do diskuse bychom však rádi upozornili na jeden významný aspekt problému.

Problematika nedostatku sladké vody je do značné míry problémem nevhodné alokace tohoto zdroje. Z mnoha ekonomických, politických a sociálních důvodů není možné realokovat sladkou vodu z oblastí jejího relativního dostatku do oblastí s jejím chronickým a zhoršujícím se nedostatkem. Lidé, kteří trpí jejím nedostatkem, si totiž často nemohou dovolit ani tu vodu, která je v oblasti k dispozici. Přes všechno, co jsme výše uvedli, není sladké vody zatím (z globálního hlediska) nedostatek pro pokrytí současných významných potřeb. O tom, co a jak se bude vyrábět a distribuovat, však rozhodují obyvatelé vyspělých zemí „severu“, a to ne vždy jen na základě ekonomických principů. A tak je možná existence nadbytečné a uměle drahé zemědělské výroby vyspělých zemí. Na druhé straně pak stojí technologicky zaostalá a neefektivní zemědělská produkce jihu.²⁴⁾ Protekcionismus na trhu se zemědělskými komoditami (jde o zájem zemědělců vyspělých zemí) paradoxně nutí podvyživený jih s nedostatkem pitné vody pěstovat například na vodu velmi náročně řezané květiny, protože s obvyklými plodinami nemá na světový trh přístup. Podobně je to veřejné mínění vyspělých zemí, které je schopno zastavit či zpomalit biologický a genetický výzkum, z něhož by mohly být vyvíjeny modifikované plodiny, jež by pomohly zvládnout potravinový problém v nejhudších zemích světa při výrazně nižších nárocích na nedostatkovou sladkou vodu.

23120@mail.muni.cz

¹⁾ Šauer, P.; Dvořák, A.: Úvod do ekonomiky životního prostředí, VŠE, Praha 1997, str. 29.

²⁾ Velká většina živočichů, kteří mají pro člověka hospodářský význam, žije v přibřežních oblastech, které jsou významně ovlivňovány činností člověka. Značná část znečištění produkovaného na pevnině končí v moři. Snížení vydatnosti vodních toků také může výrazně změnit tzv. sladko/slanovodní roz-

hraní a výrazně zasáhnout tato společenstva živých organismů.

³⁾ Jeníček, V.; Foltýn, J.: *Globální problémy světové ekonomiky*, C. H. Beck, Praha, 2003, str. 59.

⁴⁾ V současné době člověk využívá 54 procenta dosažitelných zdrojů sladké vody, pokud bude jeho spotřeba stoupat stejným tempem jako dosud, bude to do roku 2025 již 90 procent. Na ostatní živočišné druhy tak zůstane jen 10 procent.

⁵⁾ Gleick, P. H.: *Water in Crisis: Path to Sustainable Water Use*, NY, Oxford University Press, 1993, str. 575.

⁶⁾ Jde o studii zabývající se problematikou vodních zdrojů v rámci programu pro životní prostředí (UNEP).

⁷⁾ Jeníček, V.; Foltýn, J.: *Globální problémy světové ekonomiky*, C. H. Beck, Praha, 2003, str. 60.

⁸⁾ Kennedy, P.: *Svět v jedenadvacátém století*, LN, Praha, 1993, str. 109.

⁹⁾ Data ze Scientific Information Center of International Coordination Water Commission (SIC ICWC), 2000.

¹⁰⁾ Kennedy, P.: *Svět v jedenadvacátém století*, LN, Praha, 1993, str. 110.

¹¹⁾ Například: Drakakis-Smith, D.: *Third World Cities*, London, Routledge, 1997.

¹²⁾ Gleick, P. H.: *Water in Crisis: Path to Sustainable Water Use*, NY, Oxford University Press, 1993, str. 576.

¹³⁾ World Resources 2000–2001: *People and Ecosystems. The Fraying Web of Life*, World Resources Institute (WRI), Washington DC, 2000 a Shiklomanov, I. A.: *Comprehensive Assessment of the Freshwater Resources of the World*, Stockholm Environment Institute, Stockholm, 1997.

¹⁴⁾ Podle výzkumné zprávy UNESCO z roku 1999 se z celkem 45 000 velkých přehrad světa (přes 22 tisíce z nich je v Číně) odpaří bez užítu více vody, než kolik činí spotřeba průmyslu a domácností dohromady.

¹⁵⁾ Více Moldan, B. ed.: *Konference OSN o životním prostředí a rozvoji – Rio de Janeiro, dokumenty a komentáře*, Management Press, Praha, 1993, str. 118–122.

¹⁶⁾ Už teď je zřejmé, že tohoto a ani dalších cílů nebude v tomto období dosaženo. I přes zvýšenou snahu problém řešit a přes některé dílčí úspěchy zůstává počet lidí bez přístupu k pitné vodě, a to zejména v důsledku pokračující populační exploze, zhruba stejný.

¹⁷⁾ Jde zejména o velká města, příkladem může být Merida v Mexiku, nebo Santa Cruz v Bolívii. Typickým jevem je čerpání podzemní vody, která je kontaminována odpadními vodami a splašky unikajícími vinou nedostatečné či neexistující kanalizace.

¹⁸⁾ Tuto technologii dále využívají také Kuvajť, Bahrajn a Spojené arabské emiráty.

¹⁹⁾ World Resources 2000–2001: *People and Ecosystems, The Fraying Web of Life*, World Resources Institute (WRI), Washington DC, 2000.

²⁰⁾ Například: Gleick, P. H.: *Water and Conflict*, in *International Security* 18, Numer 1, (Summer 1993), s. 79–112.

²¹⁾ Borthwick, B.: *Israel and Jordan Water crisis*, in *Israel Affairs*, Spring 2003, Vol. 9, Issue 3, s. 165–187.

²²⁾ Více například Gleick, P. H.: *Water Conflict chronology*, Pacific Institute, 2003.

²³⁾ Oteplování má způsobit tání ledovců, které zvednou hladinu moří, a rozhraní sladkých a slaných vod se tak posune směrem do vnitrozemí ve prospěch vody slané. V důsledku předpokládaných změn se může změnit rozložení a předvídatelnost dešťových srážek. Stejně tak se například v důsledku oteplení očekává tání zamrzelé půdy v tundrách, které může znamenat uvolnění velkého množství v ní vázaného metanu. Odborníci se pak domnívají, že se těžiště zemědělské produkce posune vlivem změněných přírodních podmínek dále do mírného podnebného pásma.

²⁴⁾ Nedochozí totiž (z jiných než ekonomických důvodů) k přesunu těžiště zemědělské výroby do rozvojových zemí a v důsledku toho pak nelze očekávat dostatečný příliv zahraničních investic a technologií do těchto zemí.

Mezinárodní spolupráce při ochraně vody

Voda je nezbytnou podmínkou života na Zemi. Voda jako zdroj života je pod značným tlakem z důvodu růstu obyvatelstva, zemědělské a průmyslové výroby. Spotřeba vody roste neustále od padesátých let 20. století.

JIRÍ HLAVÁČEK

Hospodaření s vodou a jejími zdroji se potýká s dvěma hlavními problémy: voda, a zvláště kvalitní pitná voda, se stala nedostatečným zdrojem v mnoha částech světa a pokračuje znečišťování vody a vodních zdrojů. V celosvětovém měřítku téměř 18 procent obyvatelstva nemá přístup ke kvalitní pitné vodě, v podmínkách subsaharské Afriky je to více než 40 procent a v zemích východní Evropy a bývalého Sovětského svazu téměř 9 procent obyvatelstva.

Znečištění vody způsobuje mnoho faktorů, z nichž hlavní je, že nečištěná nebo nedostatečně čištěná odpadní voda je pouštěna do povrchových vod (řeky, jezera, moře, oceány). V samotné Evropě se čistí téměř 70 procent odpadních vod, v Asii 35 procent a na africkém kontinentu necelé jedno procento. Podzemní voda je znečišťována nebezpečnými látkami ze zemědělství (hnojiva a pesticidy) a toxickými chemickými látkami ze skládek odpadů nebo z průmyslových zařízení. Znečištění ovzduší negativně přispívá k acidifikaci řek a jezer.

Vodní zdroje velmi často společně sdílejí dva a více států. Více než 200 povodí velkých řek sdílí více států, to znamená, že i na jejich znečištění se podílí více států. Proto vyvstává potřeba společného řízení povodí, nakládání s vodními zdroji, prevence znečištění a odstraňování škod na kvalitě vody. Tyto společné zájmy proto vedly k uzavírání mezinárodních dvoustranných nebo mnohostranných environmentálních smluv, stanovujících si za cíl nejen ochranu kvality vody, ochranu vodních zdrojů, toků a ploch, ale i prosazování účinných metod integrované správy a hospodaření s vodními zdroji, výzkumu a zajištění potřebných finančních prostředků (například pro čištění odpadních vod, pro kvalitní a pravidelný laboratorní rozbor a vyhodnocování kvality vod).

Nejvýznamnějším mezníkem regulace mezinárodní spolupráce v oblasti vod byla Helsinská pravidla o využívání vod mezinárodních řek ze dne 20. srpna 1966, vypracovaná Mezinárodní právníkovi asociací. Tato pravidla poprvé ve svém článku 2 definovala pojem „mezinárodní povodí“, ve své 2. kapitole stanovila princip rovnoprávného využívání vod mezinárodního povodí a ve 3. kapitole, článku 9 definovala pojem „znečištění vody“. Pravidla se stala základem pro další aktivity v rámci OSN. V květnu 1978 přijala Řídící rada Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) v Nairobi „Princi-

py chování v oblasti životního prostředí jako návod pro státy při ochraně a harmonickém využívání národních zdrojů sdílených dvěma nebo více státy“, které byly věnovány i otázce vod a které pak schválilo Valné shromáždění OSN dne 18. prosince 1979 (rezoluce č. 34/186).

Hlavními principy jsou rovnoprávné využívání sdílených přírodních zdrojů při respektování prevence a snižování možných negativních environmentálních dopadů, právo uzavírat dvoustranné a mnohostranné smlouvy s cílem zajistit specifické cíle, přijímat opatření k minimalizaci nebezpečí dopadů na životní prostředí přesahujících hranice států, posouzení vlivů na životní prostředí před zahájením jakékoli významnější činnosti v oblasti sdílených zdrojů, pravidelná výměna informací a pravidelné konzultace a odpovědnost za škody na životním prostředí.

První smlouvy v oblasti vod se týkaly především plavby, teprve později se jejich působnost rozšiřovala na neplavební účely, jako například stavba přehrad, zavlažování nebo znečištění. Mezinárodní organizace a integrační seskupení (například Rada Evropy – Evropská vodní charta v roce 1967, Evropská hospodářská komise OSN – Úmluva o ochraně a využívání hraničních vodních toků a mezinárodních jezer v roce 1992, Evropská společenství – množství směrnic a nařízení) se začaly věnovat mnohem více problematice vod. Dne 21. května 1997 schválilo VS OSN první globální mezinárodně závazný právní dokument k neplavebnímu využití vodních toků – Úmluvu o neplavebním využívání mezinárodních vodních toků, kde jsou rozpracovány principy rovnoprávného a rozumného využívání vodních toků (články 5 a 6), jejich ochrany a zachování a řízení (článek 20 a 24).

Evropská hospodářská komise OSN (EHK OSN) dosáhla značných úspěchů při prosazování udržitelného využívání a ochrany vodních zdrojů a mezinárodních vodních toků. Již v dubnu 1980 přijala Deklaraci o politice prevence a kontroly znečištění vod včetně přeshraničního znečištění, v dubnu 1988 Rozhodnutí o spolupráci v oblasti environmentální ochrany vodních zdrojů, v červnu 1989 Chartu o hospodaření s pozemní vodou a v červnu 1990 Kodex chování při náhodném znečištění hraničních vnitrozemských vod. Dne 17. března 1992 byla v rámci EHK OSN přijata Úmluva o ochraně a využívání hraničních vodních toků

a mezinárodních jezer (tzv. Helsinská úmluva) jako moderní smlouva, snažící se o integraci otázek ochrany vod se sektorovými politikami, především výrobními sektory (viz příloha I, obsahující definici „nejlepší dostupná technologie“, příloha II se směrnicemi pro vývoj „nejlepších environmentálních praxí“, příloha III se směrnicemi pro vývoj cílů a kritérií kvality vody).

EHK OSN iniciovala i sjednání Protokolu o vodě a zdraví k této Úmluvě 17. června 1999 v Londýně, který podtrhuje úzkou souvislost mezi kvalitou vody a zdravím obyvatelstva. Zároveň i nadále EHK OSN prosazovala úzké sepětí problematiky vod s ekonomickými činnostmi a nutnost prevence před haváriemi a nápravy škod na přeshraničních vodách v jejich důsledku. Proto byl na 5. ministerské konferenci EHK OSN v Kyjevě 21. května 2003 přijat Protokol o odpovědnosti a náhradě škod způsobených účinky průmyslových havárií přesahujících hranice států na přeshraniční vody k Úmluvě o ochraně a využívání hraničních vodních toků a mezinárodních jezer a k Úmluvě o účincích průmyslových havárií přesahujících hranice států.

Mezinárodní společenství se snaží rozšiřovat pozitivní zkušenosti z ochrany vod a synchronizovat mezinárodní spolupráci. Agenda 21, přijatá UNCED v červnu 1992, ve své 18. kapitole zdůrazňuje nutnost „aplikace integrovaného přístupu“ k ochraně kvality a zásob sladkovodních zdrojů, k hospodaření s nimi a k jejich využívání. Rovněž tak i Implementační plán, přijatý Světovým summitem o udržitelném rozvoji (World Summit on Sustainable Development – WSSD) v září 2002 ve své IV. kapitole doporučuje klást prioritní pozornost na oblast vodních zdrojů (paragrafy 25–29), moří a oceánů (paragrafy 30–36). Důležité jsou závěry a doporučení Světového vodního fóra, které se naposledy konalo v březnu 2003 v japonském Kjótu (integrovaný přístup, zapojení všech zájmových skupin, využívání ekonomických nástrojů a financování, prosazování udržitelného hospodaření s vodními zdroji a ekosystémy moří a oceánů).

Evropská společenství patří k těm integračním seskupením, která mají v otázce ochrany kvality vod nejpropracovanější systém legislativních, ekonomických a finančních opatření prosazujících integrovaný přístup (viz např. směrnice 98/83/ES o jakosti vody určené pro lidskou spotřebu, 91/271/ES o čištění městských odpadních vod, 91/676/ES o ochraně vod před znečištěním dusičnany ze zemědělských zdrojů). Novou kapitolu v této oblasti zahajuje směrnice 2000/60/ES ustávající rámec pro činnost Společenství v oblasti vodní politiky.

Existuje velké množství dvoustranných smluv o spolupráci v oblasti ochrany vod, především hraničních vod (např. Dohoda mezi vládou České republiky a vládou Slovenské republiky o spolupráci na hraničních vodách ze dne 16. prosince 1999) a mnohostranných smluv, orientovaných na spolupráci v oblasti povodí důležitých řek (např. Dohoda o Mezinárodní komisi pro ochranu Labe z 8. října 1990, Dohoda o Mezinárod-

ní komisi pro ochranu Odry před znečištěním z 11. dubna 1996, Úmluva o spolupráci pro ochranu a únosné využívání Dunaje z 29. června 1994) na všech kontinentech.

V určité míře na kvalitě sladkovodní vody, čistotě vodních toků, ale především na lidských aktivitách (průmysl a zemědělství v pobřežních zónách, těžební činnost v příbřežních šelfech a na dnech moří a oceánů, námořní doprava apod.) závisí i stav světových moří a oceánů, které pokrývají přes 70 procent zemského povrchu. Oceány a moře ovlivňují zpětně stav klimatu Země, jsou zdrojem potravin, energie, nerostných surovin. Oceány, podobně jako polární oblasti či kosmos, jsou pokládány za mezinárodní či globální společný majetek, který nepatří vysloveně jednomu státu (pokud není však stanoveno a ošetřeno – viz Arktika mezinárodními smlouvami). Mají z něho mít prospěch všichni a také všichni o něj pečovat.

Za posledních několik desetiletí došlo k degradaci „mořského životního prostředí“, kterým se rozumějí oceány a všechna přilehlá nebo částečně přilehlá moře, včetně hlubokých oceánů a mořských příkopů, území na moři pod národní jurisdikcí (např. kontinentální šelf, exkluzivní ekonomické zóny, zóny rybolovu a jiné funkční zóny, vody souostroví a teritoriální vody). Důvodem je jak znečištění způsobené ekonomickou činností obyvatel (průmysl, těžba, doprava), tak i z důvodu vyčerpávání živých mořských zdrojů (rybolov).

Rámec pro ochranu mořského životního prostředí tvoří Úmluva OSN o mořském právu, podepsaná 10. prosince 1982 v jamajské Montego Bay (viz část XII, články 192–237).

Existuje velký počet mezinárodních mnohostranných smluv, které se věnují různým aspektům ochrany oceánů a moří a jejich využití. Již v roce 1948 vznikla Mezinárodní námořní organizace (IMO), která se věnuje především bezpečnosti námořní dopravy (např. Mezinárodní úmluva o bezpečnosti života na moři z roku 1960 a 1974), zamezení znečištění moří z námořní dopravy a přepravy zboží a surovin (např. Mezinárodní úmluva o prevenci znečištění moře z ropy z roku 1954), odpovědnosti za škody a kompenzaci (např. Mezinárodní úmluva o občanské odpovědnosti za škody způsobené znečištěním ropou z roku 1969) apod.

Program OSN pro životní prostředí (UNEP) byl pověřen zprostředkováním sjednávání smluv a akčních programů na ochranu regionálních moří (např. Úmluvy o ochraně Středozemního moře před znečištěním z roku 1976, Úmluvy o ochraně Černého moře před znečištěním z roku 1994). To však nelimituje státy iniciativně samostatně sjednávat nové smlouvy (např. Úmluva o ochraně před znečištěním mořského životního prostředí odpady z lodí a letadel – tzv. Oselská úmluva z roku 1972, Úmluva o ochraně mořského životního prostředí oblasti Baltského moře z roku 1974).

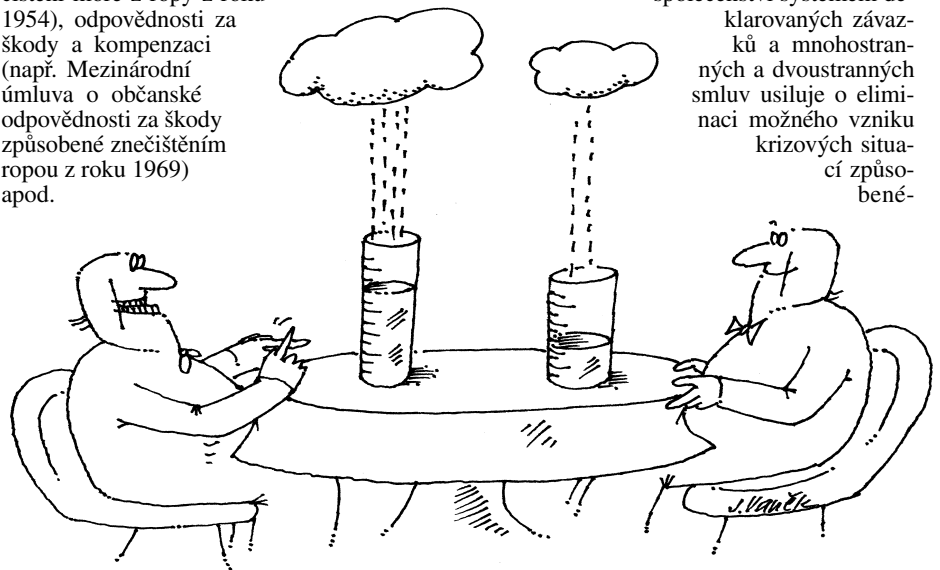
Samostatnou kapitolu tvoří smlouvy věnované ochraně mořských živých zdrojů vzhledem k pokračujícímu přečerpávání mořských zdrojů, především ryb. První taková smlouva byla uzavřena v roce 1882 (Úmluva o nadměrném rybolovu v Severním moři). V oblasti rybolovu byla většina smluv uzavřena v období 1945–1958 (např. Mezinárodní úmluva o regulaci rybolovu velryb v roce 1946).

Smlouvy o ochraně mořských zdrojů a ekosystémů mají také nejen druhový charakter (např. Dohoda o ochraně tuleňů ve Waddenském moři v roce 1990), ale i regionální (např. Dohoda o vytvoření Komise Indického oceánu o tuňáku v roce 1993).

Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO) hraje úlohu koordinátora a zpracovatele mezinárodní politiky v oblasti rybolovu a prosazuje Agendu 21 UNCED (kapitola 17) a Implementační plán WSSD (paragrafy 31–34). Přitom je třeba dbát na otázku i mezinárodního obchodu, námořní dopravy a rovnoprávných příležitostí států využívat mořské zdroje a podílet se na jejich ochraně.

V rámci Evropských společenství zaujímá rybolov jednu z předních příček agendy Společné zemědělské politiky rybolovu při úsilí prosadit principy udržitelného rozvoje, ochrany životního prostředí a zachování biologické rozmanitosti, což často naráží na odpor tradičních sektorů Francie, Itálie, Španělska Portugalska, ale i některých skandinávských zemí.

Jasně je, že mezinárodní společenství systémem deklarovaných závazků a mnohostranných a dvoustranných smluv usiluje o eliminaci možného vzniku krizových situací způsobených

ho nejen nedostatkem vodních zdrojů, suchem, nedostatkem vhodné zemědělské půdy, přelidněním, znečištěním vod v důsledku průmyslových havárií, ale i přírodních katastrof.

Ne vždy se daří takovým situacím zabránit – především tehdy, když se kombinují s vyostřeným vnitropolitickým stavem a napjatými vztahy v regionu. Dokladem toho jsou například v minulosti konflikty v povodí řeky Gangy mezi Indií a Bangladéší, napjaté vztahy mezi Tureckem na jedné straně a Sýrií a Irákem na straně druhé při využívání zdrojů Tigridu a Eufratu, mezi Izraelem na jedné straně a Sýrií, Jordánskem a Palestinou na straně druhé při využívání vod Jordánu, mezi Egyptem a Súdánem a Etiopií ohledně vod Modrého Nilu. Výzvou pro mezinárodní společenství je řešení problematiky nedostatku vod ve Střední Asii v kontextu vysychání Aralského moře.

Ani relativně hospodářsky vyspělým zemím se ne vždy daří řešit sporné otázky rychle a konstruktivně v oblasti využívání vodních zdrojů. Dokladem toho byl dlouhý spor mezi Československem a později Slovenskou republikou a Maďarskem o výstavbě vodních děl na řece Dunaji. Havárie průmyslových zařízení a likvidace jejich následků – včetně požadavků na kompenzace – v povodí důležitých řek vyvolávají v případě pomalé informovanosti a přijímání neradikálních opatření k nápravě i mezinárodní protesty a negativní reakce, jako se stalo při havárii provozů těžebních společností v Rumunsku a znečištění vod Tisy a následně Dunaje. Tato havárie uspišila přijetí Protokolu o odpovědnosti a náhradě škod způsobených účinky průmyslových havárií přesahujících hranice států na přeshraniční vody k Úmluvě o ochraně a využívání hraničních vodních toků a mezinárodních jezer a k Úmluvě o účincích průmyslových havárií přesahujících hranice států v Kyjevě v květnu 2003.

Konflikty zapříčiněné jinými než environmentálními důvody mohou však mít ve svých důsledcích velmi negativní dopady na stav životního prostředí včetně oblasti vod. Na evropském kontinentu se toho stal příkladem vojenský zásah na území bývalé Jugoslávie, který vedl nejen ke zhoršení kvality vod, k narušení systému zásobování vodou, ale i k poškození tradičních mezinárodních říčních cest. Nápravy těchto škod si vyžadují značné finanční prostředky, které ve velké míře ve svém důsledku musí poskytnout mezinárodní společenství. Strany ozbrojených konfliktů v jakýchkoliv částech světa by měly respektovat Protokol I z roku 1977 k Ženevským úmlouvám z roku 1946, který zakazuje vojenské akce s destruktivními dopady na životní prostředí a Úmluvu o zákazu vojenského nebo jiného dalšího nepřátelského použití technik měnících životní prostředí z roku 1977.

Voda jako zdroj života bude i nadále hrát při prosazování udržitelného rozvoje a mezinárodní spolupráce vedoucí úlohu. Všichni účastníci tohoto procesu, jak ve veřejné i soukromé sféře, by tuto skutečnost neměli podceňovat.

○

Otázka vodních zdrojů na Středním východě

Uveřejňujeme článek autora, který nabídl svou stejnojmennou, rozsáhlejší studii Mezinárodním vztahům. Činíme tak proto, že se domníváme, že vhodně doplňuje výběr článků tohoto monotematického čísla Mezinárodní politiky, ale chceme také vyvolat větší zájem o téma, kterému se Tomáš Raděj intenzivně věnuje a pro jehož studium má mimořádné předpoklady. V některém z dalších čísel se pokusíme uveřejnit jeho volně pokračování a autorovi se omlouváme za porušení některých souvislostí, které bylo nezbytné s ohledem na redakční úpravy a zkrácení původního textu. (-z-)

Již několik desetiletí varují experti OSN,¹⁾ přední akademičtí pracovníci, ale i vojenští analytici²⁾ před závažnými problémy vojensko-politického a socioekonomického charakteru spjatými s otázkou vodních zdrojů v současném a budoucím světě. Voda jako strategická surovina byla samozřejmě již od pradávna nesmírně cenným a životně důležitým faktorem pro existenci a přežití rozsáhlých říší na celém světě. Na existenci kvalitních a dostupných zdrojů vody přirozeně závisely celé starověké i novodobé civilizace, potažmo jejich zdravý demografický vývoj, zemědělská produkce, stále osídlení, dostačující výrobní kapacita v rozmanitých odvětvích a v neposlední řadě též vitální hygienicko-epidemiologická stabilita. Nejinak je tomu v současnosti, která je navíc poznamenána populační explozí v určitých, z hlediska vodních zdrojů krizových, oblastech Země. Tento nepříznivý demografický vývoj je jedním z faktorů, které v dnešní době přitahují pozornost odborníků, pokud jde o perspektivu dostupné vody v některých částech světa v dalších desetiletích.³⁾ Dalšími důležitými faktory, které je nutné v různých prognózách zohlednit, jsou např. vojensko-politická nestabilita některých oblastí, hygienické poměry a návyky v daných zemích, populační spotřební morálka nebo povaha převládající zemědělské produkce a její náročnost ohledně spotřeby vody. Zde hovoříme jen o některých klíčových problémech, nicméně otázka vodních zdrojů a jejich využití s sebou přirozeně přináší množství dalších doprovodných a komplementárních faktorů, které nemohou být vzhledem k omezenému rozsahu článku v MP uspokojivě popsány a vysvětleny.

Především se v něm zabýváme celým regionem Středního východu,⁴⁾ do kterého samozřejmě bývá standardně řazen též klíčový arabský stát Egypt.

Stěžejním cílem je poukázat na otázku vodních zdrojů ve výše zmíněné oblasti ve světle vojensko-politických aspektů zkoumaného problému. Ekonomické, geografické a technické aspekty jsou popsány pouze v nezbytném rozsahu jako doplněk kýžené

vojensko-politické perspektivy. Cílem je také mj. poukázat na vlivné expertizy a názory, týkající se výzkumu tohoto problému, popsat hlavní přístupy konkrétních států a odhady budoucího vývoje, a především přispět k širšímu pochopení vnitrostátních i přeshraničních konfliktů v těchto citlivých a krizových částech světa.

Je třeba si uvědomit, že otázka vodních zdrojů není pouhou akademickou disputací různých více či méně skeptických expertů, ale představuje palčivý problém, jehož výzkum a řešení jsou již nyní dosti obtížným hlavolamem pro nejrůznější státy. Jednotlivé problémy, zvláště rozvojových států, spjaté s vodními zdroji, přispívají k celkové společenské nestabilitě, a měly by přitahovat nejen značnou interdisciplinární pozornost expertů, ale představovat i jeden z hlavních cílů prozíravé rozvojové pomoci ze strany rozvinutých západních zemí. Pro mloulu ukázkou důležitosti vodních zdrojů poslouží několik údajů ze statistik OSN, které upozorňují kupříkladu na skutečnost, že přes miliardu obyvatel naší planety postrádá přístup ke kvalitní vodě, přes 6000 dětí denně v průměru umírá na choroby způsobené kontaminovanou vodou, nebo že až 90 procent odpadní vody zůstává v rozvojových zemích, na rozdíl od rozvinutějších států, nezpracováno. Paradoxní a nelichotivý pro západní civilizaci je zároveň fakt, že např. jedno spláchnutí na klasické západní toaletě dokáže spotřebovat tolik vody, které průměrně stačí na celkovou individuální denní spotřebu vody na hlavu v mnoha rozvojových státech.⁵⁾ Pokud jde o Střední východ, disponuje region asi jedním procentem světových zásob sladké vody, které využívá asi pět procent světové populace.

Dalším důležitým faktorem je politická nestabilita regionu, která činí možnost mezinárodních dohod o ohleduplném využívání vodních zdrojů ještě mnohem obtížnější, než je tomu v klidnějších regionech. Optimistická idea, která v současnosti považuje otázku vody za potenciální mocný stimul k otevřenější spolupráci znepřátelených režimů, je spíše situací, kdy je přání otcem

myšlenky. Ovšem z dlouhodobého hlediska je princip mezistátních smluv mezi různými zeměmi jediným skutečně udržitelným řešením budoucího stoupajícího nedostatku vody v regionu. Opačnou variantou optimistického scénáře je válka větší či menší intenzity, se všemi svými negativními důsledky, včetně málokdy zmiňovaného znehodnocení mnohých vodních zdrojů, které je ve vojenských konfliktech bohužel nevyhnutelné a všudypřítomné. Otázka vody by mohla být v případě válečného scénáře jedním z hlavních důvodů vojenské konfrontace, ne-li dokonce stěžejní příčinou, na níž by se následně nabalily další nevyřešené neduhy Středního východu nebo severovýchodní Afriky.

Přestože někteří experti kritizují módní trend posledních let, jímž je podle nich varování před budoucími válkami i vodní zdroje, důvodů pro skeptické předpovědi skutečně není málo. Optimističtější hovoří o dostatku vody pro celou planetu, včetně dnes nejkřivějších regionů. Předpokládá se, že existují řešení, ať již jde o desalinaci mořské vody, změnu systému zavlažování, výměnu pěstovaných zemědělských produktů, generální rekonstrukci kanalizačních a rozvodných sítí apod., případně o kombinaci více zmíněných nebo pominutých faktorů. Nesnáze mnoha režimů, spjaté s domácími i mezinárodními vodními zdroji, lze často skutečně vyřešit mezinárodní finanční solidaritou, potlačěním vzájemné řevnivosti a efektivní technickou spoluprací, jakož např. i respektem vůči obavám a náladám v sousedních státech – avšak podobné státní ústupky a překonávání psychologických bariér mezi různými režimy v regionu nepatří k jevům, které bychom v současném politickém vývoji mohli často pozorovat.

Největšími vodními toky v popisované oblasti jsou řeky Eufrat a Tigris – starověké klíčové tepny dávných slavných civilizací. Starobylé říše v oblasti Mezopotámie vznikaly a zanikaly s ohledem na stávající vlastnosti a environmentální vývoj obou toků, a jejich existence závisela v tomto období především na intenzitě zasolování a zamokřování půdy, kvalitě zavlažovacího systému, a na periodicitě a úrodném charakteru pravidelných naplavenin. Například právě zasolování půdy bylo podle historických výzkumů jednou z hlavních příčin úpadku staré Sumerské říše. Ve 20. století jsou obě řeky předmětem různých mezistátních sporů mezi dnešním Tureckem, Sýrií a Irákem. Oblast dnešního Izraele, Jordánska a Palestiny představuje již poněkud složitější oblast, v níž jsou spory vedeny mimo jiné o vody Galilejského (Tiberiadského) jezera (Izrael versus Sýrie), Jordánu a jeho přítoků (zvláště Izrael versus Palestinci, Sýrie a Jordánsko), dále mimo jiné o řeky Wazzání a Hasbání (Izrael versus Libanon) a další menší přítoky.

Eufrat a Tigris jako zdroj konfliktů

Eufrat (v Turecku Furát, arabsky též al-Furát), nejdelší tok západní Asie, pramení stejně jako Tigris (v tur. Dicle, arabsky al-

Dijla) v jižním Turecku. Jenže zatímco vody Eufratu protékají Sýrií na území Iráku, Tigris pokračuje z Turecka přímo na irácké území.⁶⁾ Obě řeky se potom setkávají v jižním Iráku a tvoří tak řeku, známou jako *Šatt al-Arab* (v perštině *Arvand Rúd*). Ta poté v délce cca 200 km protéká jižním Irákem a později Iránem, přičemž tvoří ve svém ústí hranici mezi oběma státy, vlévaje se na konci svého toku do Perského zálivu. Řeka Šatt al-Arab, splavná pro oceánská plavidla až do iráckého přístavu Basra, který leží cca 50 km od Perského zálivu, se stala na sklonku 70. let předmětem ozbrojených irácko-iránských šarvátek, jež posléze vyústily v krvavou irácko-iránskou válku v letech 1980–88.⁷⁾

Nejdiskutovanějším zdrojem konfliktů o vodní zdroje je v oblasti obou veletoků obří turecký projekt jménem GAP (Güneydogu Anadolu Projesi – Velký Anatolský Projekt),⁸⁾ který je zaměřen na oblast jihovýchodního Turecka⁹⁾ o rozloze cca 75 000 km². Vůbec největší turecký projekt v historii deklaruje jako své cíle zásobování vodou a energií pro jednu z nejhudších oblastí celého Turecka, s tím spjatý ekonomický a sociální rozvoj, doprovázený růstem pracovních míst a navýšením zemědělské produkce, jakož i utišení kurdského konfliktu. Třebaže některé z vyhlášených velkolepých cílů se jistě podaří tureckému státu alespoň částečně uskutečnit, již nyní jsou dílčí projekty celého plánu GAP přičinou kontroverze nejen na domácí scéně, ale především na mezinárodním poli, reprezentovaném Sýrií a Irákem, které na celý projekt pohlížejí s oprávněnými obavami.¹⁰⁾ Již dnes se deseti tisíce tureckých obyvatel bouří proti vynucenému přesídlení a ztrátě svých domovů, nicméně jejich osudem bude následovat dosavadních cca 100 000 obyvatel, kteří již byli nuceni opustit své domovy. V konečném důsledku vede tento vynucený exodus k migračnímu zaplavení chudinských předměstí některých tureckých měst a k nárůstu deprivovaných částí turecké populace, přežívajících na přelidněných okrajích městských aglomerací. Nemluvě o nezvratném zničení cenných historických památek, které skončí pod vodami plánovaných přehrad, nebo stoupajícím riziku rozšíření některých infekčních chorob mezi obyvateli nově zaplavených oblastí, zvláště malárie, leishmaniózy nebo schistosomiázy.¹¹⁾ Obavy Sýrie a Iráku se zřeteltem na GAP plynou z obav, že Turecko má nyní v rukou nejmocnější zbraň, tedy kontrolu nad průtokem Eufratu a Tigridu, kterou může použít k vydírání obou států ležících na dolním toku řek, na nichž je v rámci GAP budován systém 22 přehrad a 19 hydroelektráren.

Nyní je sice z hlediska potenciálních následků, způsobených projektem GAP, zranitelnější syrský režim, nicméně Irák, který má oproti Sýrii navíc výhodu přístupu k vodám Tigridu, bude tureckým projektem v konečném důsledku postižen rovněž, a mnohé komentáře naznačují, že za několik let dokonce výrazně více než Sýrie, po dokončení projektů na toku Tigridu. Jeden z odhadů předpokládá, že poté, co bude

GAP okolo roku 2010 dokončen, zmenší se průtok Eufratu do Sýrie téměř o polovinu, zatímco průtok Eufratu na iráckém území by se mohl zmenšit až o více než dvě třetiny.¹²⁾ Doprovodným jevem ke sníženému průtoku obou řek bude zřejmě i jejich větší znečištění, způsobené používáním pesticidů a jiných chemických látek na tureckém území, nově a patrně kvalitněji obdělávaném na úkor Sýrie a Iráku.

Vědomí rizik, plynoucích z budování projektu GAP, vedlo Turecko a Sýrii k podepsání první dohody v roce 1987.

Turecko se zavázalo v této dohodě k udržování průtoku Eufratu na syrské území v objemu 500 krychlových metrů za sekundu (a 700 krychlových metrů za sekundu v suchých obdobích). Nicméně spory mezi oběma státy o vody Eufratu nadále přetrvávaly a přiležitostně vyvrcholily na základě některých dalších událostí, které opět znejistily Sýrii a zvýšily její obavy. Např. na konci roku 1989 oznámilo Turecko svůj záměr naplnit přehradní jezero obří Atatürkovy přehrady, čímž upozorňovalo na kritický nedostatek vody během ledna 1990. V lednu 1990 se skutečně dramaticky zmenšil průtok Eufratu do Sýrie a následně do Iráku kvůli zmíněnému plnění Atatürkovy přehrady (která je stěžejním bodem celého GAP) – jak již dříve tvrdila oficiální turecká místa.¹³⁾ Ostrá kritika ze strany syrského i iráckého režimu, která následovala po zhruba třech týdnech drasticky sníženého průtoku, vedla k opětovným debatám nad společnými vodními zdroji. Turecko však kontrovalo prohlášením, že dobrovolně před napouštěním přehrady zvýšilo průtok Eufratu nad dohodnuté normy z roku 1987, aby si oba státy mohly vytvořit dostatečnou rezervu. Irák v roce 1990 tradičně vyhrožoval vojenskou reakcí, v době, kdy po osmileté válce s Iránem (1980–88) disponoval obrovskou vojenskou mašinérií. Válka v Perském zálivu v roce 1991, následně sankce OSN a americký útok na Irák v roce 2003 však výrazně oslabily irácký režim. V současnosti značně destabilizovaný Irák a relativně slabá Sýrie s nepříliš impozantní armádou nepředstavují dnes pro Turecko z vojenského hlediska větší hrozbu, čehož si je turecký režim vědom. Početná, dobře a moderně vyzbrojená a motivovaná turecká armáda navíc patří ke členským vojskům NATO, což je významným geopolitickým rozdělením v regionu Eufratu a Tigridu. Čím dál intenzivnější spolupráce Turecka s Izraelem, zvláště ve vojenské sféře, patří k dalším zdrojům obav jižních tureckých sousedů.

Vzájemné vášně také dokážou rozdmýchat občasně výroky některých významných představitelů, jako např. často citovaný výrok tehdejšího tureckého ministerského předsedy Süleymana Demirela v roce 1992, který měl prohlásit, že stejně jako si Turecko neklade nárok na ropu sousedních zemí, ani ony by si neměly činit nárok na turecké vodní zdroje.¹⁴⁾

Na syrské obavy a stížnosti sice Turecko reaguje odmítavě a turečtí experti zdůrazňují, že Sýrie se zdaleka nemusí cítit ohrožena, nicméně převážná většina mezinárodních ex-

pertiz zkoumajících tuto otázku obviňuje Turecko z porušování mezinárodního práva v oblasti vodních zdrojů. Turecko argumentuje např. skutečností, že stálý tok obou řek bez ohledu na nepříznivé klimatické podmínky bude pro oba státy na dolním toku Eufratu a Tigridu značnou výhodou, avšak nelze popřít fakt, že voda s sebou nepochybně ponese z tureckého území četné škodliviny, dále skutečnost, že projektem GAP získalo Turecko výraznou kontrolu nad společnými vodními zdroji, a v neposlední řadě též zcela nepopiratelný fakt, že GAP nutně sníží pravidelný průtok obou veletoků. Logickým důsledkem sníženého průtoku pak může být problém jak se zavlažováním a dostatkem kvalitní pitné vody, stejně tak s výpadky elektřiny, produkované v syrských a iráckých hydroelektrárnách, na jejichž výkonu závisí část hospodářské sféry. Turecké obvinění na adresu Sýrie, že plýtvá vodou vinou zastaralého a neefektivního zavlažovacího systému, je sice částečně pravdivé, ovšem zakrývá pravou příčinu obtíží států ležících na dolním toku řek, které Turecko díky GAP plně kontroluje, a poškozují jejich kvalitu pro sousední země.

Není náhodou, že v roce 1997, kdy schválila OSN smlouvu o užívání společných vodních zdrojů pro jiné než plavební účely (*UN Convention on the Non-Navigational Uses of Transboundary Watercourses*),¹⁵⁾ hlasovaly proti pouze tři státy, a to Turecko, Čína a Burundi, dalších dvacet sedm států se zdrželo hlasování. Turecko při vědomí skutečnosti, že by se zavázalo k mezinárodní smlouvě, jejíž principy již v současnosti rozsáhle porušuje, volilo kvůli svým zájmům a politice cestu nejmenšího odporu a odmítlo se k dohodě připojit.¹⁶⁾

Kontroverzní pozadí tureckého projektu GAP vyvolalo mezinárodní pozornost, a bylo mimo jiné důvodem pro to, aby Světová banka již v 80. letech odmítla tureckou žádost o spolufinancování celého projektu.¹⁷⁾ Příčinou tak neobvyklého kroku ze strany SB, která se pravidelně finančně podílí na podobných rozsáhlých projektech, byly pochybnosti o dodržení řádných mezistátních konzultací mezi

Tureckem a na druhé straně Sýrií a Irákem. Činitelům SB pochopitelně neunikly ani další kontroverzní momenty, obestírající turecký projekt, kupříkladu nucená přesídlovací politika v převážně kurdském regionu.¹⁸⁾

Turecko se úporně brání jak sousedské, tak mezinárodní kritice, a vysvětluje své počínání ohledně vodních zdrojů ve světle údajů, které podle názoru turecké vlády často bývají pomíjány článcích a knihách, zabývajících se touto otázkou. Celý spor o vody Eufratu a Tigridu je tak neustálým bojem mezi různými statistickými údaji, expertizami a názory odborníků zúčastněných stran, ale i nezávislých expertů. Turecko např. kritizuje Sýrii za nadměrné využívání vod řeky Orontes (arab. Al-Ásí, neboli Neposlušná, neboť jako jediná v oblasti teče z jihu na sever), která pramení v Libanonu a ze syrského území pokračuje do sporné turecké provincie Hatay. Podle statistických údajů se dostane na turecké území jen nepatrný zlomek vod Orontese díky náročné syrské spotřebě, přičemž chabý turecký podíl podle Turecka dokumentuje fakt, jak Sýrie nezodpovědně jedná v případě, kdy sama kontroluje horní povodí vodního toku.¹⁹⁾

Pro úplnost je třeba dodat, že minulost již přinesla náznaky konfliktu o vodu rovněž mezi Sýrií a Irákem, nejedná se tedy pouze o problém s tureckým projektem GAP. Konstrukce syrské přehrady Tabqa na severu Sýrie (též nazývána at-Thawra, neboli „Revoluce“), dokončená roku 1973, přivedla oba státy v roce 1975 na pokraj ozbrojeného konfliktu, kdy obě země přesunuly vojska ke společné hranici a Irák vyhrožoval vojenským útokem na přehradní dílo. Konflikt vyřešily až vzájemné rozhovory, zprostředkované Sovětským svazem a Saúdskou Arábií.²⁰⁾

Jak je zřejmé, nedostatek vodních zdrojů v povodí řek Eufrat a Tigris představuje do budoucna „časovanou bombu“ v oblasti, která je zmítána četnými spory, zažívá populační explozi a klimatické výkyvy a trpí ovzdušším vzájemné nedůvěry, která komplikuje snahu o přijatelná řešení pro všechny zasažené státy. Vyšší populační přírůstek si logič-

ky žádá zvýšenou zemědělskou, jakož i průmyslovou produkci, které jsou na vodě pochopitelně zcela závislé, ovšem stoupající znečištění vodních zdrojů již nastolené problémy ještě více znesnadňuje. Jedním z navrhovaných řešení pro popisovanou oblast je dodávání tureckých zemědělských produktů na syrské a irácké trhy, přičemž uvedená myšlenka vychází ze skutečnosti, že zemědělství spotřebuje zdaleka největší objem vody jak v globálním měřítku, tak také v obou státech. Import tureckých zemědělských komodit, vypěstovaných díky zavlažovací síle projektu GAP, má nahradit využívání syrských a iráckých zemědělských technik, vysoce náročných na spotřebu vody. Zdálnivá přitažlivost podobné myšlenky však prozatím ztroskotává na pochopitelné syrské a irácké obavě ze závislosti na potravinových dodávkách tureckého státu. Ale rovněž v případě zlepšených a normalizovaných bilaterálních vztahů lze pochybovat o tom, že by syrský a irácký režim tuto variantu nepřipustily, a vzdaly se velké části vlastní zemědělské kapacity výměnou za slibovaný pravidelný přísun tureckých produktů. Kvůli atmosféře nedůvěry a vzájemného obviňování tedy zatím technické týmy zmíněných států nejednají o přijatelném východisku z naznačených obtíží, což přispívá ke všeobecné nejistotě v povodí obou řek a zatím spíše ospravedlňuje pochmurné vyhlídky na příští léta.

radej@fss.muni.cz

¹⁾ Viz např. varování generálního ředitele FAO (Food and Agriculture Organization-OSN) v Iqbal, A.: „Water to Cause Future Conflicts in South Asia, Mideast: FAO“ na <http://www.dawn.com/2003/11/12/int20.htm>.

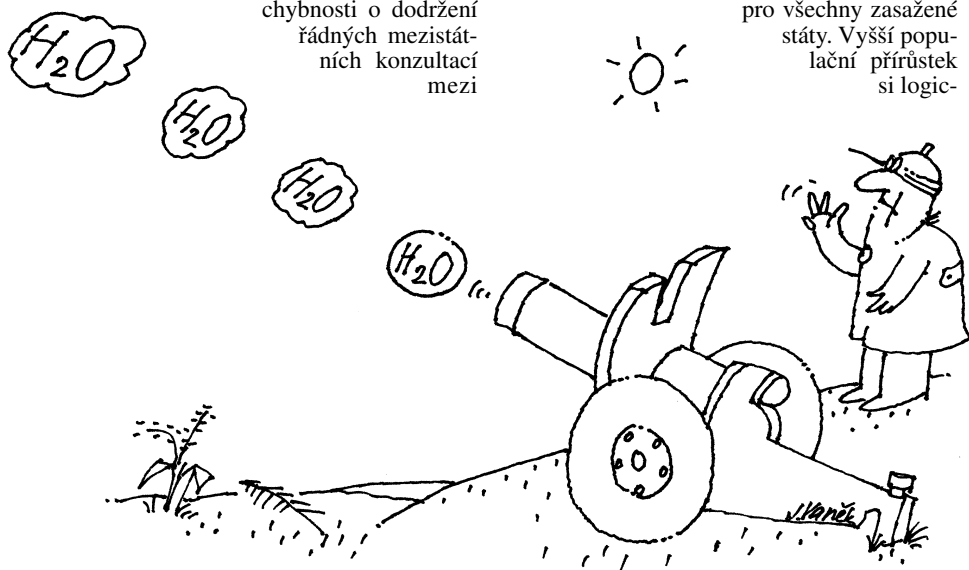
²⁾ Působivá chronologie mezistátních konfliktů, více či méně spojených s otázkou vodních zdrojů, viz Gleick, P. H.: „Water Conflict Chronology“ na <http://www.worldwater.org/conflict.htm>.

³⁾ Mnoho rozmanitých teritoriálních i obecných studií, spjatých s otázkou vody, viz <http://www.globalpolicy.org/security/natres/waterindex.htm>.

⁴⁾ Viz např. údaje in Miguel, S. S.: *Water Could be Source of Future Conflicts*, na: <http://www.globalpolicy.org/security/natres/water/2003/0324flush.htm>

⁵⁾ Relevantní statistické údaje o obou tocích viz in *The Tigris and Euphrat Rivers*, na: <http://www.unu.edu/unupress/unubooks/80858e/80858E04.htm#2,2%20The%20Tigris%20and%20Euphrates%20Rivers>

⁶⁾ Ačkoli předmětem této stati jsou především mezinárodní spory o vodu, není bez zajímavosti, že faktor vodních zdrojů byl v devadesátých letech využit v rámci vnitroirácké kampaně proti oponentům režimu. Bez ohledu na velice závažné narušení křehkého iráckého ekosystému Eufratu a Tigridu na jihu země použil irácký režim Saddáma Husajna vodní zbraně proti tzv. bažinným Arabům, neboli Madánům, starobylé šítské menšině, žijící na jihu země v rovnováze s unikátním bažinným ekosystémem. Vysoušení těchto bažin, představujících tradiční životní prostředí Madánů, bylo způsobeno úmyslným odchýlením a přeměrováním toku Eufratu a Tigridu v této oblasti, které nejenže narušilo tradiční environmentální rovnováhu, ale rovněž způsobilo závažné zasolení a zabahnění tamní půdy. Důsledkem bylo mj., že Madánové ztratili velkou část své obživy zajišťované nyní stagnujícím rybolovem. Viz studie ze série *ICE Case Studies* na:

<http://www.american.edu/projects/mandala/TED/ice/MARSH.HTM>

⁷⁾ Viz např. Francona, R.: Iran-Iraq: The Role of the Shatt al-Arab, na <http://defencejournal.com/jul99/shatt-al-arab.htm>

Též Mehdi, S. G.: Shatt al-Arab. A Survey of Wars and Treaties from Safawid-Ottoman Period to 1975 Algiers Agreement, na: <http://defencejournal.com/jul99/shatt-al-arab.htm>.

⁸⁾ Kvalitním zdrojem informací o celém projektu je oficiální turecká webová stránka na:

<http://www.mfa.gov.tr/grupd/dcd/gap.htm>, viz též: <http://www.nwtitc.org/gapturkex.htm>, nebo: <http://www.gap.gov.tr/>.

⁹⁾ Není bez zajímavosti, že oblast, v níž je budován projekt GAP, oplývá asi 40 procenty veškeré kvalitní obdělávatelné půdy v Turecku. Mapu této oblasti viz na: <http://www.bu.edu/remotesensing/Research/Turkey/gap.tif>. Srovnání ekonomického vývoje regionu GAP a ostatních tureckých provincií viz velmi odborná komparativní studie *Convergence and Growth Within GAP Region (South Eastern Anatolia Project) and Overall Turkey's Regions*, na: <http://www.econturk.org/sanli8.pdf>.

¹⁰⁾ Pokud jde o sociální otřesy, jsou zaznamenány zvláště negativní vlivy projektu GAP na nuceně přemístěné ženy v konzervativních částech východního Turecka, mj. četnost infekčních chorob, vyšší výskyt sebevražd a malá možnost socializace v novém prostředí ve srovnání s mužskou populací, korespondující se sníženou gramotností většinou kurdských žen. Mezi negativní vlivy patří mezi mužskou populací např. rovněž závislost na některých návykových látkách. Viz např. „*The Vulnerability of Displaced Women in Southeastern Turkey (1998–2001)*“ na <http://www.db.idpproject.org/Sites/IdpProjectDb/IdpSurvey.nsf/88b2ae80c19d8d9ec1256774005b584f24f9142b8ef4bf31c1256ab2002ee9a47?OpenDocument>.

¹¹⁾ Viz např. studie *The GAP Project in Southeastern Turkey: A Potential for Emergence of Diseases*, na: <http://www.cdc.gov/ncidod/eid/vollno2/aks0y.htm>

¹²⁾ Viz např. analýza na stránkách deníku Le Mond od Greish, A.: The Winds of War Ruffle the Middle East, na: <http://mondediplo.com/1997/12/mideast>.

¹³⁾ Viz např. Darwish, A.: *Water Wars (Geneva conference on Environment and Quality of Life, June 1994)* na: <http://www.midesatnews.com/WaterWars.htm>.

¹⁴⁾ Viz např. článek: Thirsting for War, na: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/programmes/correspondent/958132.stm>

¹⁵⁾ Viz znění dohody na: <http://www.un.org/law/ilc/texts/nonnav.htm>.

¹⁶⁾ O důsledcích tohoto kroku viz např. studie *United Nations 1997 Watercourses Convention and the Euphrates-Tigris Rivers*, na: <http://www.nahrain.com/d/water/wtr001.html>.

O námitkách států vůči znění smlouvy viz http://www.un.org/News/Press/docs/1997/19970521_ga9248.html

¹⁷⁾ Viz např. článek *The Ilisu Dam Project* na: <http://www.rivernet.org/turquie/ilisu.htm>.

¹⁸⁾ Jedním z kritizovaných důsledků je také plánované zatopení unikátního starobylého města Hasankeyf, jednoho z center kurdské kultury, kde se nacházejí zřejmě dosud neobjevené významné nálezy z četných historických epoch. Město mělo být zatopeno vodami mohutné přehrady Ilisu.

¹⁹⁾ Turecké argumenty shrnuje turecká vládní studie *Water Issues between Turkey, Syria, and Iraq*, na: <http://www.turkishembassy.org/governmentpolitics/issueswater.htm>

²⁰⁾ Viz např. velmi přehledná a kvalitní studie o konfliktech v povodí Eufratu a Tigridu od Kaya, I.: *The Euphrates-Tigris Basin: An Overview and Opportunities for Cooperation Under International Law*, na: <http://ag.arizona.edu/OALS/ALN/aln44/kaya.html>.

Operace Irácká svoboda, kulturní válka a americké prezidentské volby 2004

JIŘINA RYBÁČKOVÁ

Obecně se tvrdívá, že v amerických prezidentských volbách rozhoduje především ekonomika, ale mnozí tuto banální moudrost zpochybňují. V tuto chvíli, pět měsíců před volebním úterkem 2. listopadu 2004, vše nasvědčuje tomu, že válka v Iráku a tzv. kulturní válka mezi extrémní pravicí a liberály budou v rozhodování amerických voličů hrát srovnatelně důležitou roli jako ekonomika.

Přestože se v posledních čtyřech měsících snížila nezaměstnanost – bylo vytvořeno asi 900 000 nových pracovních míst – jsou průzkumy veřejného mínění pro stávajícího prezidenta čím dál tím nepříznivější. Celkový souhlas s tím, jak zvládá svou prezidentskou funkci (*approval rating*), se na přelomu května a června propadl až na 41 procent.

Letošní jaro bylo pro George W. Bushe dosti drsné. Připomeňme si klíčové události: 31. března zlynčoval dav v iráckém městě Fallúďža čtyři Američany a jejich ohořelá těla pověsil na most. Krátce nato vypuklo povstání vedené šíitským radikálním duchovním Muktaďou Sadrem. Mezitím pokračovala slyšení před komisí vyšetřující záříjové útoky z roku 2001, a když Bushova oblíbenkyně Condi (poradkyně pro národní bezpečnost Condoleezza Rice) 8. dubna ve své výpovědi tvrdila, že invaze do Iráku nejenom odstranila zdroj „násilí a strachu a nestability v nejnebezpečnějším místě světa“, ale také „zajistí bezpečnost naší země v následujících desetiletích“, kontrastovaly s jejím tvrzením titulky CNN dole na obrazovce se zprávami o dalších násilí a dalších mrtvých v Iráku. Tentýž týden vyšla už kolikátá z mnoha letošních knih o současném politickém dění v Americe, zpráva bývalého zbrojního inspektora Hanse Blixie *Disarming Iraq*, v níž autor obviňuje Bushovu administrativu z nedostatku jakéhokoli kritického myšlení. Koncem dubna byly zveřejněny výsledky průzkumu veřejného mínění deníku *The New York Times* a televizí stanice *CBS News*, podle nichž si už jen 47 procent Američanů myslí, že vojenská akce v Iráku byla správná, kdežto v prosinci 2003 si to myslelo 63 procenta. Celkový souhlas s tím, jak si George W. Bush vede ve své prezidentské funkci, vyjádřilo v tomto průzkumu 46 procent respondentů, zatímco v březnu 2003 to bylo 71 procento.

Zatím nejvážnější skandál však propukl až po tomto průzkumu, 28. dubna, když CBS přinesla ve svém pravidelném zpra-

vodajském programu *60 minut* první fotografie týraní vězňů v bagdáckém vězení Abú Ghraíb. Od té doby se aféra rozrůstá každým dnem. Znechucení a stud nad chováním amerických vězňů byly na pár dní zastíněny vraždou Nicholase Berge, jejíž videozáznam se objevil na internetu 11. května – ale týraní iráckých vězňů je stále v popředí zájmu a média přinášejí nová a nová odhalení. Před několika dny jsem se například dozvěděla, že fotografie pyramid nahých iráckých vězňů sloužila na počítačích ve vyšetřovací místnosti jako „screen saver“. Řada komentátorů upozornila na to, že fotografie z Abú Ghraíb připomínají turistické momentky rozesmátých býlých Američanů pod visícími mrtvolami zlynčovaných černochů v době po občanské válce, ale také ještě ve dvacátých letech minulého století, které si tehdy lidé běžně posílali poštou. Aktivisté nábožensky pravicových organizací, jako jsou například Family Research Council nebo Culture and Family Institute, naopak tvrdí, že americké vojáky v Abú Ghraíb přivedla na myšlenku sadomasochistických aktivit a voyeristického filmování těchto činností pornografie v „modrých“ státech (tj. státech tradičně voličích demokraty, hlavně na východním pobřeží v „Boswashi“ neboli oblasti od Bostonu k Washingtonu D. C.).

V soukromém neprezentativním průzkumu jsem položila asi tuctu svých amerických přátel a známých několik otázek. Jedna z prvních otázek byla, zda jsou si Američané vědomi toho, že je většina světa dnes nemá ráda, anebo je dokonce nenávidí. Lidé na východním pobřeží a v Kalifornii to vědí, ale lidé ve středu Ameriky to buď vůbec netuší (protože zprávy jsou čím dál tím víc zábava), a pokud o tom někde něco zaslechli, je jim to v podstatě ukradené anebo si myslí, že lidé, kteří Ameriku nenávidí, jsou „stupidní nedůležití cizinci“. Prezident Bush samozřejmě o nepopulárnosti Ameriky ví, ale také nedbá. Jiná otáz-

ka se týkala současné politické rozpolcenosti země, a na to jsem dostala velmi různé odpovědi. Podle názoru mého dávného přítele Davida Paula, který má doktorát z Princetonské univerzity a už léta působí jako konzultant v Seattlu, nebyla Amerika takto hluboce rozdělena od občanské války v 19. století. Washingtonský historik James M. Banner Jr. si naopak myslí, že Amerika není zatím tak rozpolcená jako během vietnamské války, kdežto historik a knihovník Orest Pelech (na Duke University v Severní Karolíně) ještě nikdy nezažil „tak polarizované politické klima“. Několik mých respondentů vyjádřilo velmi silné znepokojení nad narůstajícím vlivem extrémní náboženské pravice, která nenávidí liberály do té míry, že slovo „liberál“ se dnes už stalo skoro nadávkou. I John Kerry, podle všech měřítek liberál, sám sebe označuje za „progressive“.

Jedna z hlavních otázek mého průzkumu se týkala toho, do jaké míry ovlivní irácký konflikt prezidentské volby. Skoro všichni se shodli, že do značné. Podle našeho emigrantského souputníka Karla Klimenta, chemika a autora jedenácti knih o vojenské historii, jsou Američané týráním vězňů šokováni a „i ti blbější si uvědomují, co to znamená pro naši pověst v zahraničí“. Tento republikán (který ale letos bude volit Kerryho) také napsal: „[Bushova] ekonomická politika je katastrofální, ekologická jakbysmet. Podařilo se mu za tři roky Ameriku kompletně zdiskreditovat ve světě, ztratit většinu našich spojenců a kompletně zvrátit válku a hlavně poválečné údobí, pro které zřejmě neměli plán akce vůbec připraven. Podporuje velké firmy a jejich zájmy na úkor celostátních potřeb, a je to ideologický fanatik, který není schopen dívat se na věci s odstupem. Jeho hlavní zájem je být znovu zvolen a Amerika může jít k čertu.“

Jeden můj dosti vysoce postavený přítel ekonom, který požádal o anonymitu, považuje Bushe za nejhoršího prezidenta, kterého kdy Amerika měla, a další dobrý známý, unitářský duchovní Richard Henry (už několik let v důchodu), pokládá administrativu Bushe a Cheneyho za nejdestruktivnější vládu v celé americké historii, která „svou arogancí zničila naši mezinárodní reputaci“ a „podryla ústavní principy tím, že například zamlžila jasnou hranici odluky církve a státu“.

Také jsem se ptala, zda se letošní prezidentská kampaň liší od kampaní v předchozích desetiletích, a naprostá většina mých známých odpověděla, že ano, jde o mnohem ostřejší zápolení, v němž hraje kromě Iráku obrovskou roli i kulturní válka a spory o takové záležitosti, jako jsou potraty a homosexualita. Když jsem ještě žila v Americe, byly nejvášnivěji diskutovaným problémem potraty, v osmdesátých a devadesátých letech docházelo k útokům na kliniky, kde se interrupce prováděly, a několik lékařů bylo zastřeleno. Dnes je tím nejvýbušnějším společenským tématem homosexualita a svazky mezi osobami téhož pohlaví.

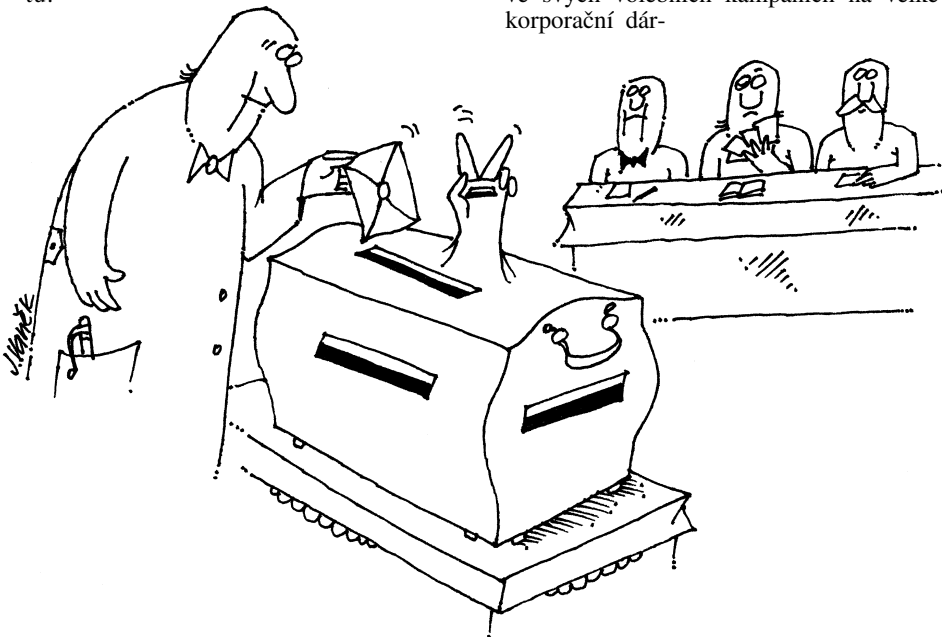
O obrovském zaujetí na obou stranách a maximálním úsilí o výhru svědčí také to, že letošní kampaň je nejnákladnější v historii a zároveň nejmasivnější na lokální úrovni. Politické reklamy buší do lidí ze všech stran, denně trávím hodinu až dvě na internetu čtením nejrůznějších periodik a už od začátku dubna je všude reklam jako máku. Na demokratické straně se angažuje několik velkých lobbistických aktivistických organizací zvaných „advocacy groups“ – především MoveOn a Democracy for America – které vybírají peníze, zajišťují politické reklamy a mobilizují voličskou základnu. Tyto organizace nepodléhají tak striktním finančním pravidlům jako vlastní volební kampaně a letos toho plně využívají. Republikáni tradičně vždycky spíš spoléhali ve svých volebních kampaních na velké korporáční dár-

ce, ale tentokrát se šéfové Bushova volebního týmu v přípravě na tuhou zápas rozhodli pro takzvané mnohoúrovňové marketingové schéma (Multilevel Marketing Scheme, MLM), což je strategie typická pro pyramidové podniky jako například Amway nebo Mary Kay Cosmetics. V tomto systému je povinností každého distributora nejen prodávat výrobky firmy, ale zároveň získávat další distributory. Amway, která se dostala už i do České republiky, je z těchto společností nejuspěšnější a má dnes 3,6 milionu prodejců po celém světě. Nejde však jen o prodávání výrobků, MLM také znamená, že všichni účastníci jsou vtahováni do společnosti téměř jako členové sekty či kultu, absolvují všelijaká inspirativní setkání, kde jsou povinni cítit se jako ve vlastní rodině. Bílý dům by tedy letos rád podchytil co nejvíc voličů podobným způsobem.

Volební účast v předchozích dvou prezidentských volbách byla typicky americky nízká, 49 procent v roce 1996 a něco přes 51 procent v roce 2000. Všichni moji respondenti se domnívají, že letošní účast může být trochu vyšší, protože mnoho Američanů je hluboce přesvědčeno, že v tomto roce jde o zcela zásadní směřování země. Většina „skalních“ voličů je sice rozhodnuta už dnes, ale přijde-li dost těch, kteří k volbám normálně nechodí, může to rozhodnout o výsledku. Nikdo ovšem není schopen odhadnout, přijde-li k urnám z těch potenciálních obvyklých nevoličů víc přívrženců nebo odpůrců prezidenta Bushe.

Také je otázkou, do jaké míry ovlivní volby Ralph Nader, jehož mnozí demokraté obviňují z toho, že v roce 2000 „ukradl“ vítězství Gorovi. Ve dvou státech, v New Hampshire a na Floridě, zvítězil tehdy Bush nad Gorem velmi malým počtem hlasů, v New Hampshire byl rozdíl 7211 hlasů, přičemž v tomto státě hlasovalo pro Nadera víc než 22 000 lidí. Na Floridě byl rozdíl ještě menší, 537 hlasů, a Nadera volilo téměř 100 000 Floriďanů. Al Sharpton z New Yorku, letošní černošský kandidát na prezidenta (který sice ještě formálně z kampaně neodstoupil, ale už opakovaně podpořil Kerryho), poskytl v roce 2000 Ralphu Naderovi platformu ve svém působení v Harlemu, ale když v únoru tento *enfant terrible* znovu oznámil svou kandidaturu, prohlásil Sharpton, že Nader je buď extrémní egocentrik, anebo si ho najal Bush.

Letošní volby jsou zatím víc referendem o Bushovi než rozhodováním mezi dvěma kandidáty. Demokratický vyzývateľ John F. Kerry je doposud, podle mých známých i mého vlastního pozorování, jakoby trochu v mlhách, jeho postoje nejsou ještě úplně jasné a mnozí Američané si na něj ještě neudělali přesný názor. Z Iráku Kerry nijak narychlo odejít nechce, v tom se shoduje s naprostou většinou Američanů – když jsme to začali, musíme to dokončit – ale zřejmě by ještě intenzivněji než v současné době Bush usiloval o větší mezinárodní

spolupráci a znovuvybudování aliancí. To, že by John Kerry byl diplomatictější než současný prezident, je zcela evidentní – jednak má sám řadu mezinárodních zkušeností a mluví několika jazyky (což je pro amerického prezidenta dosti nevídané), a za druhé být diplomatictější než George W. není žádné umění. Nejzajímavější z Kerryho vizí do budoucna mi připadá jeho důraz na nutnost vymanit Ameriku z nebezpečné závislosti na naftě ze Středního východu, jednak konzervací a za druhé vývojem alternativních zdrojů energie. Zatím však je to jen takové obecné povídání, nikde dosud tuto vizí nepředložil s podrobnostmi.

Na jaře 2003 se mě ptal jeden asi čtyřicetiletý český manažer, kdo bude příštím americkým prezidentem, čímž na sebe prozradil, že Americe moc nerozumí, i když tam několikrát byl. Ani dnes se neodvažují s jistotou předvídat, jak volby dopadnou – v příštích pěti měsících se může stát spousta důležitých věcí. Už od začátku jara například letí po Americe fáma, že Úsáma si odpočívá v nějakém tajném americkém letovisku a že bude „polapen“ koncem října.

Končím nicméně slovy Franka Newporta, šéfredaktora Gallupova výzkumu, kterého citoval 24. května 2004 Roger Simon ve svém článku „An American Krakatoa?“ v konzervativním washingtonském týdeníku *US News & World Report*: „Pokud bylo v tomto okamžiku ve volebním roce [v polovině dubna] celkové hodnocení stávajícího prezidenta 46 procent, historicky to vždycky znamenalo porážku.“ Jak jsem zmínila v prvním odstavci, do začátku června klesl celkový souhlas s Bushovým prezidentováním na 41 procent.

Post scriptum: Doplněk k článku Jany Sehnákové, „Jak se volí americký prezident“, v dubnovém čísle *Mezinárodní politiky*.

Asi 5 až 6 milionů Američanů žije mimo Ameriku a všichni z nich starší 18 let mají právo volit v prezidentských volbách. Voliči musejí nejdříve poslat registraci do toho amerického státu, ve kterém volili naposledy (anebo ve kterém naposledy bydleli), načež dostanou poštou volební lístek a ten potom odešlou buď normální poštou, nebo prostřednictvím velvyslanectví. V Praze se v letech 1996 a 2000 konala registrace voličů v americkém restaurantu Hot Red & Blues, za obchodním domem Kotva, a panovala tam typická americká volební atmosféra, tak trochu cirkusová, spousty vlajek a jiných ozdob a cinkrlátek, hlasitá hudba, lidi na sebe povykovali, plácali se po zádech a zubili se od ucha k uchu. V roce 2000 jsem byla jedním z instruktorů, kteří voličům pomáhali registrace vyplňovat, a po čtyřech hodinách v tom dynamickém rachotu jsem měla pocit, že mi hlava upadne. Letos se asi žádná taková sešlost konat nebude, podle čerstvých zpráv z ambasády se Američané houfně registrují už teď, jeden dlouholetý diplomat mi řekl, že takový zájem nikdy neviděl.

irybacek@volny.cz

Gaza: Země nikoho?

Počátkem letošního února izraelský premiér Ariel Šaron oznámil, že vydal příkaz k vypracování plánu vyklizení většiny židovských osad v okupovaném pásmu Gazy (tzv. disengagement plan), čímž vyvolal bouři na vnitropolitické scéně, stejně jako množství dohadů a pochybností mezi ostatními zainteresovanými státy a Palestinci samotnými. Následující článek se zabývá příčinami obratu politiky současné izraelské vlády, širšími aspekty navrženého plánu, mezemi jeho realizace a celkovým dopadem nové iniciativy na blízkovýchodní mírový proces.

MARTIN KUBEČEK

Pásmo Gazy je jedním z území, které okupuje Izrael od roku 1967, po vítězství nad arabskými státy v „šestidenní válce“. Na pobřežním pruhu země o celkové rozloze 360 km² sousedícím s Egyptem žije odděleně 1,35 milionu Palestinců, 7500 židovských osadníků a stejný počet vojáků, určených na ochranu izraelského obyvatelstva. Šamotní Palestinci obývají na základě dohod z roku 1994 60 procent Gazy, což činí z území pod správou palestinské vlády (*Palestinian Authority*, dále PA) jedno z nejzaldněnějších míst na světě.

Hospodářská situace v Gaze trpící přelidněním, nedostatkem přírodních zdrojů a zastořelou infrastrukturou byla kritická vždy, od počátku tzv. druhé *intifády* se však stala takřka zoufalou. Téměř tři čtvrtiny obyvatel představují uprchlíci z válek 1948/9 a 1967, 60 procent populace žije pod hranicí chudoby a nezaměstnanost dosahuje 70 procent. Mizivé vyhlídky na zlepšení situace spolu se skutečností, že polovina obyvatel Gazy je mladší 15 let, z tohoto území vytvářejí baštu palestinského politického radikalismu.¹⁾

Palestinská vláda není již dlouhodobě schopna plnit základní správní funkce státu, jakými jsou zajištění zdravotní péče a fungujícího vzdělávacího systému, v posledních měsících však ztrácí kontrolu i nad bezpečnostní situací v Gaze. Dochází k ozbrojeným střetům jednotek hlásících se k různým frakcím OOP, působení kriminálních gangů a narušení mocenského monopolu vlády. Opakovaně jsou násilně napadáni zahraniční novináři (včetně pracovníků arabských televizí) a je demolován majetek jejich redakcí. Počátkem února se skupina zadržovaných bojovníků věrných Mohamedu Dahlanovi, bývalému šéfovi Preventivní bezpečnostní služby (PSS) v Gaze a pozdějšímu ministrovi vnitra ve vládě Mahmuda Abbáse, doslova prostřílela z policejní stanice, přičemž její členové zabili jednoho policistu a 11 jich zranili. O měsíc

později krize vyvrcholila, když byl Chalíl Zabín, jeden z prominentních Palestinců a mediální poradce Jásira Arafata, zavražděn neznámými atentátníky před svým domem.

Pásmo Gazy se v současné době nachází na pokraji anarchie, civilní funkce státu přebírají z velké části islamistické organizace a určitou moc si z řad Arafatova hnutí *Fatah* zachovává pouze Mohamed Dahlan, známý jako dlouhodobý vnitrostranický oponent palestinského prezidenta. Podle průzkumu, který v únoru tohoto roku provedlo Jerusalem Media & Communication Centre, je 54 procenta Palestinců přesvědčených, že PA již efektivně neexistuje.²⁾

Plán vyklizení Gazy a jeho kořeny

Za tohoto stavu věcí oznámil izraelský premiér na začátku letošního února vypracování plánu na vyklizení většiny židovských osad v pásmu Gazy a stažení vojenských jednotek. Zároveň však zdůraznil, že Izrael si ponechá kontrolu nad vnějšími hranicemi, vzdušným prostorem, pobřežím a vodními zdroji, stejně tak si vyhradí právo na vojenské zásahy proti palestinským militantním skupinám pronikajícím na území židovského státu.

Šaronův plán zapadá do nové politiky řešení blízkovýchodního konfliktu, kterou izraelská vláda oficiálně přijala od loňského podzimu, kdy z postu palestinského premiéra odstoupil Mahmud Abbás. Jejím hlavním rysem je unilateralismus a opírá se o argument, že na straně PA (potažmo OOP) neexistuje partner pro mírová jednání, protože palestinskou politickou scénou ovládá Jásir Arafat, který více nebo méně otevřeně podporuje terorismus. Na výroční bezpečnostní konferenci v Herzliji v polovině prosince Ariel Šaron nastínil základní principy jednostranného stažení Izraele z částí okupovaných území, pokud selžou mírové rozhovory s Palestinci. Nutno podotknout, že nejen palestinské militantní sku-

piny odpovědné za sebevražedné atentáty, ale i izraelská vláda samotná v důsledku preventivních vojenských akcí výrazně přispívá k tomu, aby se podobný vývoj stal skutečností.³⁾

Důvodů vedoucích k ukončení přítomnosti v Gaze má izraelská vláda hned několik. Předně již dlouhodobě náklady na okupaci tohoto území výrazně převyšují zisky z ní plynoucí, pokud však pomineme ideologicko-náboženský význam, který má osadnická politika pro určitý segment izraelské pravice. Existence mírové smlouvy s Egyptem a změna vojenské strategie od doby „šestidenní války“ dnes zpochybňuje roli nárazníkového pásma proti případnému útoku. Okupace Gazy neúměrně zatěžuje již tak napjatý izraelský vojenský rozpočet, většina izraelské veřejnosti mimoto odchod z tohoto území podporuje. Nezanedbatelným důvodem je potřeba vlády vylepšit obraz státu na mezinárodní scéně, jehož renomé pokleslo na úroveň srovnatelnou s obdobím přelomu 80. a 90. let, kdy na okupovaných územích vypuklo první palestinské povstání. S výjimkou USA dnes neexistuje země, v níž by většina obyvatel považovala izraelskou okupaci palestinských území za odůvodněnou a metody na nich používané za přiměřené.

V době zveřejnění vypracování plánu na vyklizení Gazy rovněž vrcholily přípravy jednání Mezinárodního soudního dvora iniciovaného rezolucí Valného shromáždění OSN, které má posoudit legalitu kontroverzní bezpečnostní zdi oddělující Izrael od palestinských území a zasahující do území Západního břehu Jordánu. Šaronova vláda, která nechce nést část od-

povědnosti za přetrvávající stagnaci mírových jednání, prezentuje stavbu jako přímý důsledek, a nikoliv jednu z příčin bezvýhodné situace mírového procesu. Byl by negativní výrok MSD nebyl pro izraelskou vládu závazný, dále by zhoršil mezinárodní image Izraele a posílil rozšířené přesvědčení, že mezinárodní společenství v regionu měří dvojím metrem. V neposlední řadě budí Šaronův plán nejen mezi Palestinci podezření, že je prostředkem, jak ospravedlnit upevnění okupace Západního břehu a jak zmírnit odpor proti případné anexi rozsáhlých území, na nichž leží hlavní židovské osady.

Odchod, nebo útěk?

Zásadní problém pro izraelskou vládu představuje skutečnost, že vyklizení osad působí jako úspěch ozbrojeného boje militantních palestinských skupin a posiluje jejich odhodlání pokračovat ve své činnosti jakožto nejúčinnějším prostředkem jednání se židovským státem. O tom, jak důležité je pro současnou izraelskou vládu „zachování tváře“, svědčí výrok bývalého premiéra a současného ministra financí Benjamina Netanjahua: „Většina veřejnosti chápe, že se odtud nemůžeme stáhnout jako cucáci, kteří tak odměňují terorismus.“⁴⁾ Nynější vláda má na paměti květen 2000, kdy se izraelská armáda (IDF) stáhla z jižního Libanonu, okupovaného od roku 1982, aniž by se tehdejšímu kabinetu Ehuda Baraka dostalo ústupků od libanonské vlády nebo garancí, že z tohoto území nebude hnutí Hizballáh podnikat útoky proti Izraeli. Ne-

jenže teroristické akce pokračovaly, Hizballáh se navíc stal hlavní politickou silou osvo-

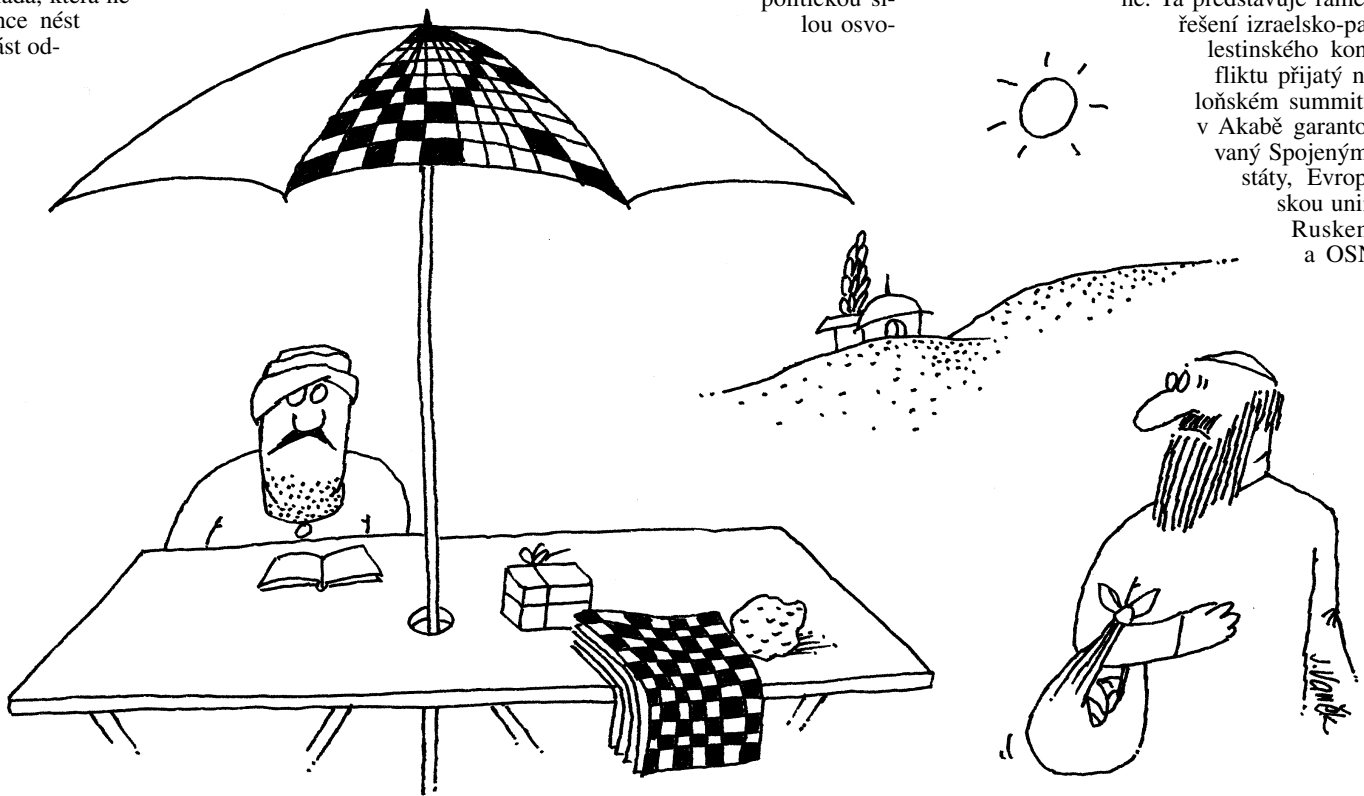
bozeného území požívající silné podpory místního obyvatelstva.

Inhned po zveřejnění Šaronova plánu se prohlásilo hnutí Hamás za politickou sílu, které se na rozdíl od palestinské vlády podařilo přimět Izrael k odchodu z pásma Gazy. Izraelská armáda během února a března zintenzivnila své vojenské akce proti tomuto hnutí a provedla sérii útoků na jeho hlavní představitele, které vyvrcholily 22. března likvidací zakladatele a duchovního vůdce Hamásu šajcha Ahmada Jasína. O necelý měsíc později byl zabit i jeho o poznání radikálnější nástupce Abdal Azíz Rantisí. Šaronova vláda vychází z předpokladu, že „dekapitace“ Hamásu toto hnutí natolik oslabí, že nebude schopno po odchodu IDF převzít politickou moc v Gaze, což je noční můra nejen izraelského kabinetu, ale i samotné PA. Likvidace vedení tzv. politického křídla Hamásu sice oslabuje jeho funkčnost, zvyšuje však popularitu hnutí, radikalizuje ho a vede k vytváření nových, méně předvídatelných elit. Zabití natolik populární postavy, jakou byl Jasín, navíc nutí palestinskou vládu postavit se minimálně rétoricky na stranu Hamásu.

Americká reakce

Vláda Spojených států zpočátku reagovala na kvalitativní změnu v dosavadním mírovém procesu velmi chladně. Politické turbulence na Blízkém východě by mohly negativně ovlivnit šance G. W. Bushe na znovuzvolení v blížících se volbách. Stejně tak odklon od tzv. cestovní mapy (*road map*), jedné z hlavních zahraničněpolitických iniciativ amerického prezidenta, zpochybňuje jeho autoritu na mezinárodní scéně. Ta představuje rámec

řešení izraelsko-palestinského konfliktu přijatý na loňském summitu v Akabě garantovaný Spojenými státy, Evropskou unií, Ruskem a OSN

a počítá s koordinovanými kroky obou stran konfliktu vedoucími ke zmírnění napětí a obnově mírových jednání. Americkou odpovědí na jednostranné plány Izraele, jakož i na hrozby PA, že Palestinci začnou požadovat občanská práva ve společném státě, bylo doposud ujištění, že jediným trvalým řešením konfliktu je cestovní mapa předjímající podpis mírové smlouvy a oboustranně vyjednaný vznik palestinského státu. Ještě v lednu se dostalo Ariela Šaronovi od amerických diplomatů upozornění, že USA nepřipustí stavbu tzv. „východní zdi“ v údolí Jordánu, přesun osadníků z Gazy na Západní břeh ani jakékoli anexe tohoto území v souvislosti s evakuací osad z pásma Gazy.⁵⁾

Mimo všeobecně sdílených obav, že pásmo Gazy po odchodu Izraelců ovládne Hamás a PA nad územím zcela ztratí kontrolu, vyvolává Šaronův plán otázky, co bude po jeho realizaci následovat. Optimisté vidí *disengagement plan* jako počátek stahování Izraele z okupovaných území, pesimisté pak spíše jako krok, který má zastít a ospravedlnit dlouhodobý cíl anexe velkých bloků osad na Západním břehu Jordánu. Především však může mezinárodní společenství deklarovanému cíli plánu jen těžko oponovat, neboť je krokem k částečnému ukončení okupace.

Dubnová návštěva Ariela Šarona ve Washingtonu a diplomatická jednání, která jí předcházela, potvrdila obavy skeptiků. Izraelský premiér žádal po G. W. Bushovi vedle podpory pro svůj plán i písemné garance, že Spojené státy v budoucím mírovém uspořádání uznají anexi části území Západního břehu ze strany Izraele a vysloví se proti právu palestinských uprchlíků na návrat do Izraele. Americký prezident na následné tiskové konferenci prohlásil, že „ve světle nových skutečností, ... je ne-realistické očekávat, že výsledkem jednání o konečném statutu bude úplný návrat do hranic příměří z roku 1949“, a stejně tak zopakoval, že palestínští uprchlíci by se měli usadit v budoucím palestinském státě.⁶⁾ Ačkoliv Bushův výrok odpovídá skutečnosti a sami palestínští vyjednávači používají maximalistický nárok na stažení Izraele do hranic před rokem 1967 jako negociační nástroj, poprvé v dějinách izraelsko-palestinského konfliktu se americký prezident takto jasně postavil za jednu ze stran a zároveň zpochybnil dvě rezoluce Rady bezpečnosti OSN (242 a 338).

Politická realita Gazy...

Označení Hamásu za ryze teroristickou organizaci je hrubým zjednodušením a ignorováním stavu věcí na okupovaném území. Toto hnutí v Gaze supluje selhávající funkce vlády, spravuje síť nemocnic, škol a ovládá většinu univerzit a profesních organizací. Dlouhodobě je nejsilnější politickou stranou v okupovaném pásmu a jeho popularita společně s ostatními islamistickými hnutími zde dosahuje třiceti procent.⁷⁾ Na rozdíl od prvních a zatím posledních voleb na okupo-

vaných územích v roce 1996, které Hamás bojkotoval, již dnes jeho představitelé vyjadřují ochotu zapojit se do politického procesu a podílet se na vládě.⁸⁾ Pokud izraelská a americká vláda kladou palestinské vládě likvidaci celého Hamásu jako podmínku pro obnovení mírových rozhovorů a vznik nezávislého státu, vhnájej tím palestinské vedení na pokraj občanské války. Ať se to většině Západu líbí, nebo ne, žádné budoucí fungující uspořádání v Gaze po stažení Izraele se neobejde bez podpory nebo alespoň tolerance ze strany Hamásu. Abdul Azíz Rantisí, nový předseda politického křídla hnutí jmenovaný po zabití Ahmada Jasína, se ještě před svou smrtí překvapivě vyjádřil pro palestinskou společnou správu. Hlavní doposud nepřátelená politická uskupení se v tomto případě zachovala maximálně pragmaticky a již počátkem dubna se rozběhla jednání mezi zástupci Fatahu, Hamásu a Islámského džihádu.

Jelikož izraelský kabinet důrazně odmítá rozmístění mezinárodních sil v pásmu Gazy, jako další varianta budoucí správy tohoto území se nabízí výraznější angažmá Egypta, jenž území ovládal v letech 1949–1967. Vláda největšího arabského státu se však nechce dostat do nevděčné role okupanta a dříve nebo později nahradit Izrael v roli terče militantních skupin působících v Gaze. Prezident Mubarak vyjádřil ochotu pouze posílit spolupráci s Izraelem na ochraně tzv. *Philadelphí road*, hraniční zóny mezi pásmem Gazy a Egyptem, sloužící k prevenci pronikání ozbrojenců a pašování zbraní na palestinská území. Právě zde palestínští radikálové zabili v polovině května během dvou dnů 13 příslušníků IDF, při následné týdenní operaci izraelské armády pak padlo za oběť padesát Palestinců včetně mnoha civilistů a bylo zbouráno přes sto domů. Tato akce, mezinárodním společenstvím vnímaná jako odvetu postrádající bezpečnostní funkci a odsouzená rezolucí RB OSN, ještě více demonstrovala zoufalou situaci, do níž se Izrael dostal takřka čtyřicetiletou okupací Gazy.

... a Izraele

Vedle racionálních úvah o zájmech Státu Izrael vedou podle většiny analytiků Ariela Šarona, architekta osadnické politiky ze 70. let, k překvapivé změně postoje především obavy o vlastní politickou budoucnost. Nynější vládu podporovalo v době zveřejnění plánu 33 procent izraelské veřejnosti a důvěra v premiéra poklesla na 41 procent, nejnižší hodnotu od jeho uvedení do úřadu v únoru 2001.⁹⁾ Ariel Šaron je navíc vyšetřován v souvislosti s podezřením, že v roce 1999 jako tehdejší ministr zahraničí přijal prostřednictvím svých synů od podnikatele Davida Appela úplatek za to, že pomohl Appelovi přesvědčit řecké úřady, aby prodaly ostrov, na němž chtěl podnikatel postavit kasino. V případě vznesení obvinění proti své osobě by byl nucen Šaron odstoupit, obžaloba premiéra je však velmi zpolitizovaným tématem. V případě realizace

historického rozhodnutí, jakým vyklizení Gazy je, a za předpokladu, že by se premiér těšil široké podpoře populace, by se nejvyšší státní zástupce podobného kroku pravděpodobně vyvaroval.

Šaronův plán, který je spíše osobní iniciativou předsedy vlády, vyvolal vlny odporu ze strany osadníků, krajní pravice a části premiérových stran Likud. Národní náboženská strana (*Mafdal*), hájící tradičně zájmy osadníků, a Národní unie, koalice stran extrémní pravice, pohrozily odchodem z vlády, pokud bude plán realizován.¹⁰⁾ Kromě nezbytného principiálního souhlasu USA s každou změnou v blízkovýchodním mírovém procesu potřeboval Ariel Šaron získat podporu amerického prezidenta především kvůli prosazení svého plánu proti odpůrcům ve vlastní straně, mezi něž patří i hlavní adept na předsednické křeslo Benjamin Netanjahu nebo ministr zahraničí Silvan Šalom. Před vnitrostranickým referendem, kterého se mohlo zúčastnit 200 000 členů Likudu, odstartovala hlavní osadnická organizace *Yesha Council*¹¹⁾ rozsáhlou kampaň s cílem zabránit jeho schválení, což se jí také podařilo, když 2. května tři pětiny členů strany premiérův plán odmítly. Opět se potvrdilo, že zatímco „tichá většina“ izraelské i palestinské veřejnosti mírový proces podporuje, jsou jeho odpůrci v obou společnostech mnohem lépe organizováni a disponují reálným vlivem výrazně převyšujícím jejich počet.

Přestože referendum nebylo od počátku koncipováno jako závazné, ale spíše „legitimační“, výsledek hlasování otrásl pozici Ariela Šarona ve funkci premiéra i předsedy Likudu a posílil odhodlání jeho oponentů. Izraelský kabinet nakonec 6. června plán v pozmeněné kompromisní podobě¹²⁾ schválil, ovšem za cenu odvolání dvou ministrů Národní unie, čímž zůstala vládní koalice v *Knesetu* (izraelském jednokomorovém parlamentu) většina jediného hlasu. O den později vystoupil z vlády předseda Národní náboženské strany Effi Eitam a její parlamentní frakce podmínila podporu vládě časově na tři měsíce. S realizací první fáze Šaronova plánu během podzimu tohoto roku se dá očekávat, že vládu ještě opustí strana *Mafdal*, která osadníky tradičně podporuje. Představitelé levicové Strany práce sice opakovaně kritizovali Šaronův postup jako „privatizaci jednání“, vyjádřili však ochotu vstoupit do vlády velké koalice, pokud by tato uskutečnila vyklizení osad v Gaze a dovedla zemi k předčasným volbám.¹³⁾

Politická situace v Izraeli je velmi křehká a realizace Šaronova plánu závisí na příliš mnoha faktorech současně. Pokud svůj plán neprosadí v Likudu, pokud Strana práce nebude ochotna vstoupit do vlády po odchodu krajní pravice nebo pokud bude premiér obžalován, stane se pravděpodobně dočasným ministerským předsedou Benjamin Netanjahu, o jehož nadšení pro odchod Izraele z Gazy lze vážně pochybovat, a zemi by čekaly již páté předčasné volby v řadě.

Závěrem

Ať již bude Šaronův plán prosazen, či nikoliv, nejedná se o pokrok v blízkovýchodním mírovém procesu. V případě, že jeho realizace bude spojena s anexí části Západního břehu Jordánu, dojde pouze k upevnění izraelské okupace v nové formě, zablokování mírových jednání na několik let a vytvoření stavu, který palestinské vedení jen velmi těžko smluvně potvrdí. Fakt, že izraelská vláda nezamýšlí plán koordinovat s PA, z něho činí pouze další prostředek vytváření hmotných skutečností a vylučuje, aby se stal v budoucnu základem trvalého uspořádání sporu. Gaza tak zůstane ohniskem napětí, zemí nikoho, o níž bývalý izraelský premiér Jicchak Rabin jednou prohlásil, že „by si přál, aby se potopila do moře“.

13. června 2004

MKubecek@seznam.cz

¹⁾ Většina údajů viz The World Factbook 2003, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gz.html> (15. 4. 2004), a webové stránky UNRWA <http://www.un.org/unrwa/publications/index.html> (15. 4. 2004).

²⁾ John Ward Anderson and Molly Moore, *Palestinian Authority Broke and In Disarray; Collapse Is 'Real Possibility'*, The Washington Post, 1. 3. 2004.

³⁾ V důsledku eskalace násilí tak za prvních sedm měsíců od jmenování nového palestinského premiéra Ahmada Kuráji dosud nedošlo k oficiální schůzce mezi ním a Arielem Šaronem.

⁴⁾ James Bennet, *Sharon rival warms to Gaza pullout plan*, International Herald Tribune, 22. 3. 2004.

⁵⁾ Aluf Benn, *U.S. sets limitations on Sharon's disengagement plan*, Haaretz, 16. 2. 2004.

⁶⁾ *President Bush Commends Israeli Prime Minister Sharon's Plan*, 14. 4. 2004, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/04/20040414-4.html> (16. 4. 2004).

⁷⁾ PSR – Survey Research Unit: *Public Opinion Poll #11, 14–17 March 2004*, <http://www.pcpr.org/survey/polls/2004/p11a.html> (16. 4. 2004).

⁸⁾ *Interviews from Gaza: What Hamas Wants*, Middle East Policy, Vol. IX, No. 4, December 2002, s. 113.

⁹⁾ *Sharon credibility sinks to new low, majority want him to resign: poll*, Agence France Presse, 5. 3. 2004.

¹⁰⁾ Efi Eitam, ministr pro výstavbu a předseda strany Ma'fal, dokonce jel do USA lobbovat u místních židovských organizací proti vlastní vládě. Viz Ori Nir, *Minister Urging Americans To Protest Gaza Pullout Plan*, Forward, 22. 3. 2004.

¹¹⁾ Tzv. „Rada židovských osad Ješa“. Ješa je akronym pro Judeu, Samaří a Gazu, starověké státní útvary nacházející se na dnešních okupovaných územích. Izraelská pravice prvními dvěma z nich označuje západní břeh, čímž podtrhuje židovské kořeny v této oblasti, potažmo nárok na toto území.

¹²⁾ Podle ní proběhne vyklizení všech 21 osad v Gaze ve čtyřech etapách do konce roku 2005, přičemž každá fáze bude muset být znovu schválena kabinetem. Dohoda zahrnuje i záměr Izraele připojit některé okupované části Předjordánska natrvalo.

¹³⁾ Strana práce se poučila z působení ve vládě Likudu v letech 2001–2002, během něhož se podporou Šaronovy politiky zdiskreditovala před tradiční voličskou základnou. V posledních parlamentních volbách v lednu 2003 dosáhla vůbec nejhoršího výsledku v dějinách, když získala 15,5 procenta hlasů.

Visegrád se osvědčil a má budoucnost

JAROMÍR PLÍŠEK

Takové je ve zkratce poselství „nové visegrádské deklarace“, kterou přijali předsedové vlád Maďarska, Polska, Slovenska a Česka před necelým měsícem v Kroměříži. Deklarace, jejíž text je dostupný na www.visegradgroup.org, není ani zdaleka jen běžným tiskovým komuniké, nýbrž pečlivě připraveným dokumentem, který reflektuje význam dosavadní spolupráce zemí Visegrádské skupiny v kontextu evropského a euroatlantického integračního procesu, a především nově formuluje její obsah do budoucna.

V tomto smyslu navazuje na původní deklaraci, jejímž podpisem byla v únoru 1991 na maďarském hradě Visegrádu spolupráce tehdy ještě tří středoevropských reformních zemí založena. Přijetím společné deklarace dali premiéři najevo, že jsou si vědomi historického náboje kroměřížského summitu. Jednalo se totiž o první setkání v tomto formátu po vstupu všech zúčastněných zemí do Evropské unie a NATO.

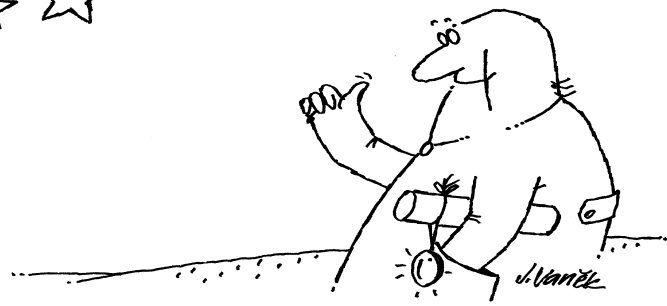
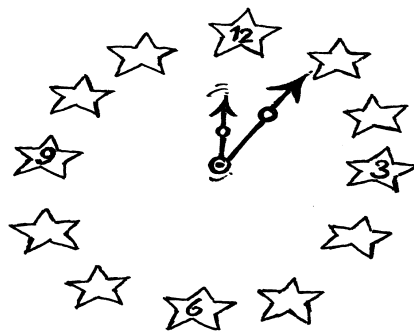
Právě skutečnost, že vstupem zemí Visegrádské skupiny do Evropské unie došlo vlastně k naplnění původních cílů vzájemné spolupráce a zároveň k jejich začlenění do mezinárodního útvaru s mnohem silnějšími vazbami, vyvolala ale v posledních měsících u některých komentátorů i politiků otazníky nad budoucností spolupráce v tomto formátu. K tomu přistoupila ještě neschopnost koordinovaného postupu v závěrečné fázi přístupových jednání a recidivující ambice

některých politiků z té či oné země hledat si v Evropě „luxusnější“ partnery než jen nejbližší sousedy z někdejší nárazníkové zóny sovětského impéria. Objevily se také úvahy o různých geopolitických logičtějších nebo perspektivnějších formátech spolupráce středoevropských zemí.

Bylo tedy setkání premiérů čtyř visegrádských zemí v Kroměříži nakonec jen anachronismem, projevem setrvačnosti, a „nová visegrádská deklarace“ jen mechanickým cvičením nezdravě agilních úředníků? Nebo je rozhodnutí rozvíjet regionální spolupráci v zavedeném visegrádském formátu i po vstupu do Evropské unie naopak projevem toho, že se i v našich končinách můžeme pomalu nadít politické zralosti?

Kdo vidí v regionálních uskupeních především jakési spojenecké, ne-li přímo spiklenecké buňky a bloky k prosazování politických zájmů jednotlivých členů na mezinárodních fórech, může rovnou zlámat hůl nejen nad Visegrádem, ale i nad jinými uskupeními, které působí mnohem déle.

Skutečnost, že určité země leží ve stejném

regionu a mají některé společné rysy, zkušenosti a zájmy, v žádném případě neznamená, že budou mít automaticky shodné názory na všechny důležité otázky. Stačí se podívat třeba na to, jak rozdílně řešily země zapojené do tradičně a dobře fungujících struktur Severské rady otázky členství v NATO a Evropské unii. Právě v tomto ohledu jsou ostatně země Visegrádu mnohem homogennější společností.

Základ regionální spolupráce tkví ovšem v něčem jiném, v něčem, co je sice daleko méně spektakulární, ale o nic méně důležité než vytváření koalic nad velkými politickými tématy. Existuje bezpočet velice praktických otázek, které mají regionální rozměr, jako je třeba dopravní a energetická infrastruktura, otázky ilegální migrace, životního prostředí nebo cestovního ruchu. A samozřejmě záležitosti kultury, školství a vůbec mezilidských kontaktů. Nezná-li někdo své nejbližší sousedy, nemá-li k nim respekt a není-li schopen s nimi konstruktivně spolupracovat, je sotva zralý pro spolupráci v jakémkoli širším integračním celku. To bývá ostatně často považováno za jeden z největších problémů jihovýchodní Evropy.

Naopak cílevědomě pěstovaná regionální spolupráce přináší konkrétní ovoce. Například severské země došly ve své po desetiletí pěstované spolupráci tak daleko, že se dnes v rámci svých regionálních struktur soustřeďují i na koordinaci úsilí v oblasti výzkumu, kde vidí mnohem větší šance, aby obstály jako region než jednotlivě. Ve střední Evropě je ale pořád ještě těžké si představit i jen významnější výměny studentů. V tomto směru lze považovat za jeden z důležitých výsledků kroměřížského summitu také rozhodnutí premiérů zvýšit od příštího roku z dosavadních 600 000 na 750 000 eur příspěvek jednotlivých zemí do Mezinárodního visegrádského fondu, z něhož jsou výměny podporovány.

Dobře rozvinutá praktická regionální spolupráce, jejíž základ leží na úrovni jednotlivých resortů, může být samozřejmě ku prospěchu i za hranicemi vlastního regionu, především v rámci rozšířené Evropské unie. To platí například pro oblast regionálních infrastrukturních projektů nebo pro otázky ochrany hranic a prevence ilegální migrace, kde je dnes hlavním úkolem příprava na plnou aplikaci schengenských standardů. Zda se podaří postupovat vždy a ve všem koordinovaně, není samozřejmě nikde zaručeno. Visegrád nedisponuje žádnými právně závaznými nástroji, nicméně vytváří formát, kde je komunikace zcela zřetelně lepší, než kdyby si každý jen „hrál na vlastním písečku“.

Důraz na praktický rozměr regionální spolupráce, vyjádřený i v Kroměřížské deklaraci, samozřejmě nevyklučuje komunikaci o tématech projednávaných na širších mezinárodních fórech, včetně ohledávání možností případné spolupráce, nebo dokonce koordinace postojů. Ve vztahu k evropským tématům jde dnes v první řadě o otázky příští finanční perspektivy, strukturální

politiky apod. V Kroměříži jim premiéři věnovali významnou část času a rozhodli, že jednání na tato témata budou pokračovat na úrovni státních tajemníků. Zatím se zdá, že míra shody nad těmito tématy je výrazně větší než například před několika měsíci nad některými tématy připravované evropské ústavní smlouvy. To je samozřejmě povzbuzující, ale i tak je třeba počítat s tím, že ke shodě nad každým takovým tématem nemusí ani v budoucnu dojít zdaleka vždycky. Čeká-li někdo, že Polsko a Česko budou mít vždycky stoprocentně shodné názory na otázky související se zemědělstvím, nebo Maďarsko a Slovensko na úlohu národnostních menšin, musí být téměř nevyhnutelně rozčarován. Jde o to naučit se nevidět v každé takové neshodě nad některým tématem, kde mají jednotlivé země zcela přirozeně odlišný zájem, jako – kolikátý už? – „konec regionální spolupráce“.

Zastavme se ještě u jednoho důležitého rozměru spolupráce zemí Visegrádské skupiny – u její otevřenosti. Nová visegrádská deklarace zmiňuje intenzivní zájem zemí V4 o úzkou spolupráci se svými nejbližšími středoevropskými partnery, tj. zejména s členskými zeměmi Evropské unie Rakouskem a Slovinskem, s nimiž už ostatně spolupráce v některých oblastech probíhá. Důležitou úlohou Visegrádu je rovněž využívat své jedinečné regionální a historické zkušenosti ve prospěch zemí východní a jihovýchodní Evropy, usilujících o přiblížení se k Evropě, a přispívat těmito zkušenostmi také k formování politiky EU vůči těmto zemím. Premiéři se v Kroměříži dohodli na užší spolupráci expertů. I v této oblasti by ostatně mělo být přínosem rozhodnutí zvýšit příspěvky do Mezinárodního visegrádského fondu, z něhož budou od příštího školního roku financována také stipendia pro studenty ze zemí sousedících s rozšířenou Evropskou unií. Otevřeného formátu „V4“ má být nadále využíváno také ke spolupráci s jinými zeměmi nebo regionálními uskupeními. Dosud „nejexotičtější“ partnerem, který v minulém roce velmi aktivně projevil zájem o spolupráci s V4 (v oblastech turistiky, investic a rozvojové spolupráce), je Japonsko.

Visegrád se i přes různé peripetie svého dosavadního vývoje stal nepřehlédnutelnou „obchodní značkou“, kterou by bylo naprosto nesmyslné zahazovat. Kromě toho disponuje solidně rozvinutými strukturami vzájemných kontaktů, efektivně fungujícím společným fondem a – jak ukázal v minulém roce provedený výzkum – také nezanedbatelnou podporou další spolupráce i po vstupu do Evropské unie (od 46 procent v ČR po 74 procenta dotázaných na Slovensku). Visegrád nebyl a nebude v rozšířené EU ani Beneluxem, ani Severskou radou, ale má všechny šance rozvíjet se ve prospěch středoevropského regionu, rozšířené Evropy i dalších zemí jako regionální uskupení s vlastní identitou, které už má něco za sebou a mnoho možností, úkolů a výzev před sebou.

**Rostoucí váha připisovaná kvalitě životního prostředí a strategii udržitel-
ného rozvoje – a to jak ve vyspělých,
tak rozvojových zemích – zvyšuje zá-
jem jednotlivých států o zboží, které
může k ochraně životního prostředí
a k efektivnímu využívání přírodních
zdrojů přispět. Tzv. „environmentální
zboží“ (dále EZ) – jako produkt dyna-
micky se rozvíjejícího nového „sek-
toru“ průmyslu – se současně stalo
významnou mezinárodně obchodova-
telem komoditou.**

Není proto překvapivé, že snaha o větší provázanost nástrojů obchodní politiky a politiky životního prostředí se dotýká právě této komodity, která se stává průsečíkem zájmů obou politik.

V roce 2002 se v rámci mnohostranných obchodních jednání členské státy Světové obchodní organizace (WTO) rozhodly zahájit negociace o „snížení anebo – je-li to vhodné – o eliminaci celních tarifů a netarifních bariér u environmentálního zboží“.²⁾ Rozhodly tudíž využít ve prospěch EZ hlavní nástroj obchodní politiky, celní tarify, které – na rozdíl od plošných nástrojů obchodní politiky – mohou svou strukturou selektivně podporovat rozvoj určitých segmentů trhu, resp. uvolnění konkurence na těchto trzích.

Zboží využitelné pro ochranu životního prostředí zahrnuje především zboží, které umožňuje odvrátit, minimalizovat či korigovat škody na hlavních složkách životního prostředí. Patří sem produkty umožňující efektivní odpadové hospodářství, sanační a čistící práce, snížení hluku a vibrací, kvalitní environmentální monitoring apod. „Environmentální zboží“ není však dosud mezinárodně definovanou kategorií zboží. V současné době se vede intenzivní diskuse o tom, které zboží je vhodné do této kategorie zahrnout. Rozhodnutí ztěžuje několik metodologických problémů:

První je spojen s víceúčelovým využitím některých typů „environmentálního zboží“, druhý se skutečností, že některá zařízení na ochranu životního prostředí jsou integrální součástí většího nedělitelného technologického celku. Třetím otevřeným problémem je otázka, zda brát při klasifikaci „environmentálního zboží“ v úvahu, jakým způsobem či metodami byl daný produkt vyroben či zpracován, a konečně zda mají být součástí výsledného seznamu EZ produkty charakterizované vyšší ekologickou šetrností či energetickou výkonností.

Mezi členskými státy WTO kolují dva paralelní seznamy environmentálního zboží. Indikativní seznam EZ OECD (viz 2, Annex 2), vypracovaný experty OECD spolu s pracovníky Eurostatu, který je vhodný především pro ekonomické analýzy tohoto segmentu trhu. V roce 1999 předložily seznam EZ země APEC,³⁾ akcentující zboží, jež mohou celní orgány již nyní jednoznačně označit jako environmentální.⁴⁾

Bude mezinárodní obchod

EVA TOŠOVSKÁ

s environmentálním zbožím dále liberalizován?¹⁾

Přes různé kritické výhrady, které mají členské země WTO vůči předloženým seznamům EZ, pokládají je za základ seznamu definitivního. Nejhlásitější připomínky zaznívají však z některých rozvojových zemí. Ty zdůrazňují, že rozvojové země nemají komparativní výhodu v komoditách uvedených v seznamech EZ, a doporučují je proto doplnit o položky, které ve větší míře respektují zájmy jejich exportérů (například o některé agro-environmentální položky a o položky, které jsou šetrné k životnímu prostředí v důsledku své biodegradability, jako je bambus, ratan, kokosová vlákna či juta).

Je evidentní, že nalezení konsenzu jak o definitivní podobě „seznamu EZ“, tak o rychlosti a způsobu snižování celních sazeb na EZ bude obtížné. Cílem následující analýzy dovozu, vývozu a celního zatížení EZ v České republice za období 1993–2002 je rozšířit spektrum informací, jež budou zvažovány při vytváření pozice České republiky ve vyjednávání o výši celních sazeb na EZ v rámci WTO. Řešení úkolu předpokládalo vytvořit původní databázi environmentálního zboží v České republice, která vycházela z kategorizace EZ podle OECD.

V souladu s požadavky legislativy na ochranu životního prostředí rostl v České republice v letech 1993–2002 zájem státního i privátního sektoru o EZ z dovozu. Jestliže dovoz environmentálního zboží činil v r. 1993 31,6 mld. Kč, v r. 2002 dosáhl již 84,2 mld. Kč. Přes rozpad tradičních východních trhů a probíhající ekonomickou transformaci rostl po celé sledované období bez jediného výkyvu i export EZ (z 18,3 na 63,8 mld. Kč). Celková bilance obchodu s tímto zbožím byla však po celé sledované období záporná, ČR více EZ dováží, než vyváží. Environmentální zboží se v r. 2002 podílelo (v hodnotovém vyjádření) na celkovém dovozu ČR 6,4 procenta, a na celkovém vývozu ČR 5,1 procenta.

Pokud jde o strukturu EZ, podílí se na jeho dovozu i vývozu největší měrou zboží pro hospodaření s odpadními vodami, u dovozu je druhou nejsilnější komoditou zboží pro kontrolu znečištění ovzduší, ve vývozu se však velmi dynamicky prosadilo zboží pro snížení hluku a vibrací. Srovnání kilogramových cen environmentálního zboží u dovozu a vývozu je – s výjimkou zboží pro snížení hluku a vibrací – pro Českou republiku nepříznivé a svědčí o rezervách pro

zvýšení technické úrovně daných produktů. (Viz graf)

Celkovou dynamiku zahraničního obchodu České republiky s EZ určuje obchod s vyspělými zeměmi, především zeměmi Evropské unie. Přitom naprosto dominující postavení Německa – jak při dovozu, tak při vývozu EZ (v obou případech kolem 40 procent) – činí Českou republiku v tomto segmentu trhu příliš závislou na konjunkturální situaci v Německu. Z tranzitivních ekonomik obchoduje Česká republika ve sféře EZ významněji pouze se Slovenskem a Polskem.

Naprosto protichůdnými tendencemi se vyznačuje obchod ČR environmentálním zbožím s rozvojovými zeměmi: zatímco růst vývozu environmentálního zboží do rozvojových zemí je velmi nízký, dovoz tohoto zboží z rozvojových zemí do ČR má značnou dynamiku. Přesto se však v roce 2002 rozvojové země podílely na celkovém dovozu environmentálního zboží do ČR pouze necelými dvěma procenty. Z hlediska dalšího zvýšení obchodu s rozvojovými zeměmi ve sféře EZ hraje pozitivní roli fakt, že se ve sledovaném období více než zdvojnásobil počet rozvojových zemí, se kterými ČR v této sféře udržuje obchodní kontakty.

Důvody tohoto velmi nízkého podílu rozvojových zemí na dovozu EZ do České republiky jsou v obecné rovině totožné s důvody jejich celkově omezeného přístupu na trhy

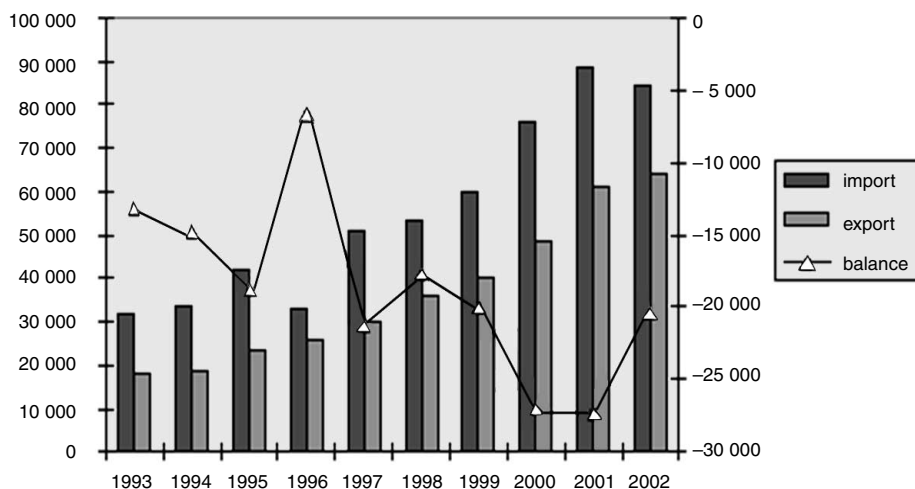
průmyslových produktů všech vyspělých zemí.⁵⁾ Nároky na požadovanou kvalitu a účinnost environmentálního zboží dynamicky rostou. Mnohé rozvojové země tradičně čelí nedostatku finančních prostředků, který jim znemožňuje flexibilně adaptovat výrobní postupy, a být tak v požadovaných parametrech konkurenceschopní. Parametry nabízeného EZ musejí být navíc v souladu s připravovanými (notifikovanými) opatřeními na ochranu životního prostředí (tj. s novými regulativy, emisními limity aj.), které se mohou v zemích potenciálních importérů lišit i pokud jde o stejný produkt.⁶⁾ Mnohé rozvojové země nemají dostatečně rozvinutý výzkum a vývoj zařízení pro ochranu životního prostředí, včetně nástrojů pro monitoring jeho stavu. V důsledku těchto – a mnoha dalších – okolností, které se podle jednotlivých rozvojových zemí značně liší, mohou potenciální exportéři z rozvojových zemí postupně ztrácet část svých dosavadních trhů a stát se závislými na stále menším okruhu obchodních partnerů.⁷⁾

Trh České republiky se vyznačuje ve vztahu k dovozům environmentálního zboží vysokou mírou otevřenosti. Dosažený stupeň liberalizace obchodu s EZ je možno charakterizovat pomocí několika ukazatelů:

Prvním je fakt, že Česká republika – stejně jako například EU a USA – přijala u všech tarifních položek průmyslového zboží vázané tarify (tj. smluvní celní sazby). To platí v plné míře i pro environmentální zboží. Tato skutečnost významně zvyšuje transparentnost obchodních operací pro všechny potenciální exportéry tohoto typu zboží. Stejnou politiku přijala z tranzitivních ekonomik ještě Slovenská republika, podíl vázaných tarifních položek na celkovém počtu položek průmyslového zboží je jen o málo nižší v Polsku (95,8 procenta) a Maďarsku (95,4 procenta). Naopak pro většinu rozvojových zemí je charakteristický nízký podíl vázaných tarifních položek průmyslového zboží (např. Srí Lanka 8 procent, Kamerun 0,10 procenta).

Za významný indikátor otevřenosti země obchodu bývá často považován podíl bezcelních tarifních položek na celkovém počtu položek průmyslového zboží. Tento

Zahraněční obchod s environmentálním zbožím v letech 1993–2002 (v mil. Kč)

ukazatel se ve vyspělých zemích pohybuje v poměrně širokém rozpětí (např. Švýcarsko 17,2 procenta, EU 26,9 procenta, USA 39,4 procenta, Japonsko 47,4 procenta). Z tranzitivních ekonomik jsou nejvíce otevřeny mezinárodnímu obchodu průmyslovými výrobky – měřenou tímto ukazatelem – Česká republika a Slovenská republika (14,0 procent), s malým odstupem následovány Maďarskem (10,4 procenta). Naopak Polsko se obchodu průmyslovým zbožím otevřelo velmi málo (2,2 procenta). Na druhé straně všechny země Latinské Ameriky (kromě Brazílie) mají tento podíl nulový.

Podíl bezcelních tarifních položek na celkovém počtu tarifních položek EZ je v České republice téměř 12procentní. Míra otevřenosti České republiky dovozům EZ je téměř čtyřikrát vyšší než obdobný ukazatel za EU, blíží se stejnému ukazateli pro Kanadu, ale je téměř třikrát menší než obdobný ukazatel pro USA.

Za další charakteristiku, vypovídající o celkové úrovni tarifní ochrany v oblasti environmentálního zboží, je možno pokládat průměr jeho smluvních celních sazeb.

Tabulka dokládá, že nejvyspělejší země mají průměr celních sazeb na environmentální zboží podstatně nižší než Česká republika, naopak velmi vysoký průměr vykazuje vzorek rozvojových zemí.

Srovnáme-li průměrnou celní sazbu České republiky na EZ (4,0) s obdobným ukazatelem pro průmyslové zboží (4,3), jde v podstatě o zanedbatelný rozdíl. Přitom průměrem celních sazeb na průmyslové zboží se Česká republika (stejně jako Slovenská republika) nejvíce přibližuje hodnotě tohoto ukazatele v Evropské unii (4,1). Další tranzitivní ekonomiky mají průměr vázaných tarifů pro průmyslové výrobky podstatně vyšší (např. Maďarsko 7,4, Polsko 10,4, Rumunsko dokonce 30,8). Vysoký průměr vázaných tarifů pro průmyslové zboží je charakteristický pro mnoho rozvojových zemí (např. Indie 58,7 procenta).

Jednoduchý průměr smluvních celních sazeb u environmentálního zboží

	Česká republika	Rozvojové země: Argentina, Brazílie, Chile, Malajsie, Indonésie, Indie, Thajsko	Evropská unie, Kanada, USA, Japonsko
Environmentální zboží celkem	4,0	28,7	2,5
Z toho zboží ke:			
kontrole znečištění ovzduší	3,6	28,5	2,0
Hospodaření s odpadními vodami	3,9	27,9	2,6
Nakládání s tuhým odpadem	4,4	31,1	3,0
sanaci a čištění	2,9	30,9	2,6
snížení hluku a vibrací	4,0	33,1	2,0
Environmentální monitoring	1,4	25,1	1,4
Ostatní	7,1	31,0	3,0

Tarifní zatížení environmentálního zboží je možno zkoumat též z hlediska rozptylu tarifů. Obecně platí, že pokud mají tarify značný rozptyl – to znamená, že je v jejich struktuře jak velký počet tarifních vrcholů, tak velmi nízké hodnoty, ekonomická neefektivnost tarifního režimu se zvyšuje. Relativně jednotná struktura tarifů je transparentnější a z administrativního hlediska lépe zvládnutelná a vytváří též menší prostor pro eskalaci tarifů.

Pro charakteristiku rozptylu tarifů je možno využít výskyt tzv. „tarifních vrcholů“. Tarifními vrcholy rozumíme celní sazby, které překročí zvolenou referenční úroveň. Materiály OECD rozlišují „národní vrcholy“, kde je referenční úroveň trojnásobek národního průměrného tarifu a „mezinárodní vrchol“, kde je referenční úroveň 15 procent.⁸⁾

Rozptyl celních tarifů u environmentálního zboží je v ČR minimální (podíl položek převyšujících národní a mezinárodní vrchol na celkovém počtu tarifních položek environmentálního zboží je v obou případech 0,6 procenta). Pomineme-li jednu extrémní celní sazbu (77 procent), je u naprosté větši-

ny položek environmentálního zboží celní sazba menší než 5 procent.

Tarifní zatížení průmyslových výrobků je možno analyzovat též z hlediska eskalace tarifů. Tarify eskalují, pokud se stupněm zpracování rostou, resp. pokud jsou pro polotovary a finální produkty stanoveny na vyšší úrovni než pro nezpracované produkty a suroviny. Průměrné celní sazby průmyslových výrobků v České republice eskalují se stupněm zpracování, přičemž míra eskalace je vyšší mezi surovinami a polotovary než mezi polotovary a finálními produkty. Podle posledních údajů WTO vykazují deeskalaci pouze tarify v Evropské unii, v USA dochází k výraznému zvýšení tarifů pouze mezi surovinami a polotovary.

O dopadu eskalace tarifů na ochranu životního prostředí, resp. v širším kontextu na principy udržitelného rozvoje, se v současné době vede diskuse, iniciovaná především rozvojovými zeměmi. Ty opakovaně namítají, že důraz kladený v rámci mnohostranných obchodních jednání na snížení tarifů odvrací pozornost právě od eskalace tarifů, zabudované v tarifní struktuře vyspělých zemí.

V logice úvah rozvojových zemí (viz 4) chrání eskalace tarifů zpracovatelský průmysl importujících zemí a vede k tomu, že země vyvážející nezpracované produkty a suroviny stále obtížněji diverzifikují svou výrobu směrem k vyšším stadiím zpracování. Protože komparativní výhodu v produkci surovin, která značně zatěžuje životní prostředí, mají především rozvojové země, vytváří eskalace tarifů uplatňovaná vyspělými zeměmi vážnou překážku pro jejich industrializaci. Redistribuce zpracovatelských aktivit mezi zeměmi, vyvolaná eskalací tarifů, vede k neoptimální míře čerpání omezených přírodních zdrojů a k rostoucí degradaci životního prostředí. Eskalace tarifů nutí rozvojové země – pokud si chtějí zachovat výnosy ze zahraniční směny – dále rozšiřovat „output“ primárních surovin. To postupně vede k takovému čerpání přírodních zdrojů, které převyšuje míru regenerace obnovitelných zdrojů a asimilační kapacitu přírodního prostředí a může potenciálně narušovat nejenom ekologickou rovnováhu regionu, ale omezit i možnosti budoucích generací uspokojovat své potřeby. Je tudíž v přímém rozporu s principy udržitelného

rozvoje. Nižší příjmy ze zahraniční směny dále snižují objem finančních prostředků, které mohou rozvojové země vložit do ochrany životního prostředí.

Při posuzování vlivu eskalace tarifů na rozvoj zpracovatelského průmyslu rozvojových zemí je nutno brát v úvahu mnohem širší rejstřík vlivů, než to činí dostupné analýzy. Významnější dopad eskalace tarifů však není možné vyloučit v sektorech, kde dosahují rozdíly v celních sazbách v závislosti na stupni zpracování nejvyšších hodnot.

Závěrem je možno konstatovat, že trh České republiky se vyznačuje ve vztahu k dovozům environmentálního zboží vysokou mírou otevřenosti. Charakterizují ji především nízké celní sazby pro všechny skupiny environmentálního zboží. Přípravovaná technická – stejně jako sanitární a fytosanitární – opatření Česká republika standardním způsobem notifikuje ve WTO.⁹⁾ Vzhledem k tomu, že notifikace jsou výsledkem harmonizace našich technických regulativů a standardů s příslušnými normami EU, představuje oblast netarifních bariér pro potenciální obchodní partnery spíše zvýšení transparentnosti „terénu“ obchodování. ○

eva.tosovska@cerge-ei.cz

Hlavní využitá literatura

Market Access: Unfinished Business, Post-Uruguay Round Inventory and Issues, Special Studies 6, WTO 2001.

Environmental Goods and Services, the Benefits of Further Global Trade Liberalisation, Trade, Environment, OECD, 2001.

Liberalising Trade in „Environmental Goods“: Some Practical Considerations, OECD, May 2003.

Tariff Escalation – A Tax on Sustainability, CUTS Briefing paper, No. 1, January 1998.

¹⁾ Zpracováno v rámci grantu reg. č. A7085201 Grantové agentury Akademie věd ČR.

²⁾ Viz paragraf 31(iii) ministerské deklarace z Dauhá.

³⁾ APEC – Asia-Pacific Economic Cooperation. Japonsko předložilo na konci r. 2002 seznam EZ, akcentující především méně znečišťující a energeticky a zdrojově úspornější verze stávajících produktů. Publikovaný Katarský seznam EZ je zaměřen na ekologicky šetrnější paliva a technologie.

⁵⁾ V současné době se rozvíjí velký počet iniciativ, které mají usnadnit přístup rozvojových zemí na trh průmyslových produktů, a to jak v rámci WTO, tak mnoha nevládních organizací. Příkladem je Centrum pro podporu dovozu z rozvojových zemí, zřízené v Nizozemsku anebo založení Sustainable Trade Innovation Centre, které má pomoci rozvojovým zemím v orientaci ve stále rostoucím počtu environmentálních a jiných požadavků na export.

⁶⁾ Informovanost o připravovaných opatřeních, které mají charakter netarifních bariér, se na vládní úrovni výrazně zlepšila, a to jak díky standardním notifikačním postupům WTO (a periodicky vydávanému seznamu těchto opatření sekretariátem WTO), tak díky rychlému šíření informací pomocí internetu.

⁷⁾ Podrobněji viz: Addressing Market-Access Concerns of Developing Countries Arising from Environmental Requirements: Lessons From national Experiences, OECD, May 2003.

⁸⁾ Některé jiné studie pracují s referenční úrovní 10 %, jiné dokonce s 20% úrovní.

⁹⁾ Např. v r. 2002 uložila ČR u WTO podle Dohody o technických bariérách obchodu 42 notifikací, z nichž 11 bylo motivováno ochranou životního prostředí. Většina z nich se týkala ochrany ovzduší.

USA: velmoc v kruhu?

Teoretická východiska zahraniční politiky George W. Bushe

Současná americká zahraniční politika a její globální soukolí jsou a mohou být nahlíženy z mnoha teoretických východisek: kupříkladu Šedivého sociálně konstruktivistický střet identit,¹⁾ Kaganovo mocenské schizma²⁾ či Baršova neoliberalní reinterpretace historického diskurzu.³⁾ Tito autoři se věnují určitému aspektu americké zahraničněpolitické praxe, hlouběji analyzují kořeny amerického chování na mezinárodní scéně a zařazují je do úzce vymezeného teoretického rámce.

Syntézu závěrů, ke kterým Barša, Kagan a Šedivý dospěli, je možné zahrnout do obecnějšího vymezení problematiky, podložit jí vytvoření širšího obrazu zahraniční politiky tak, jak ji praktikuje současná americká administrativa.

V pokusu o synkretické pojetí americké zahraniční politiky hraje roli mnoho faktorů systémového charakteru. Mým záměrem bude popsat dvě dialekticky podмінěné složky amerického chování. Chci definovat a analyzovat účel zahraničněpolitického snažení USA a prostředky, které jsou tomuto záměru podřizovány s ohledem na kontext mezinárodního systému. Na cestě k takovému vymezení je třeba určit a zařadit několik jevů, které současnou zahraniční politiku USA podmiňují: personální profil vládnoucí administrativy, historická tradice amerického myšlení, hegemonistická pozice Spojených států v mezinárodním systému podpořená vojenskými, hospodářskými, technologickými a kulturními předpoklady, globalizace světové politiky a také přijetí amerického chování světovým veřejným míněním.

Metodologickým vodítkem bude Cooperova klasifikace států na premoderní, moderní a postmoderní⁴⁾ s přihlédnutím k vzájemné koexistenci těchto civilizačně nerovnocenných správních celků v globalizaci unifikovaném světě spoluutvářeném mediálními obrazy. V mezinárodním systému je podle Coopera kromě tradičních národních států, jednajících v duchu machiavelistických principů, možné detekovat také dva další typy států: premoderní státní útvary formující se převážně z bývalých kolonií, které někdy fungují spíše na principech anarchie. Novým typem státu je postmoderní zřízení, jehož charakteristickou vlastností je absence dobovatelských instinktů v uvážování o bezpečnosti státu. Příkladem je koexistence států v rámci Evropské unie opustivších operativní techniky rovnováhy moci.

V souvislosti s chápáním moci (*power*) je důležité její rozlišení na tvrdou a měkkou. Tvrdou mocí chápeme zejména uplatňování vojenské síly v tradičním nacionalis-

tickém slova smyslu, zatímco měkká moc, která se v mezinárodních vztazích uplatňuje se stále větší četností, je využívána jako nepřímý způsob projevu moci. K prostředkům měkké moci náleží aplikace konsenzuálních procedur mezinárodní politiky – diplomatických jednání, ekonomické a humanitární pomoci, informačních kanálů či struktur mezinárodních organizací a institucí.⁵⁾ Zdrojům moci s odkazem na teoretiky multilateralistického intervencionismu Nye a Ruggieho se ve své stati věnuje i Barša. Podle této teorie by Amerika v ideálním případě měla umět kombinovat oba mocenské zdroje: pramenem tvrdé moci je schopnost přimět druhého k žádoucímu chování fyzickým donucením, měkká moc se realizuje schopností docílit toho, že se aktér daným způsobem chová na základě vlastního rozhodnutí.⁶⁾

Tendence současné mezinárodní politiky považující za přijatelnou spíše měkkou než tvrdou moc je příčinou kontroverzních postojů mezinárodní veřejné sféry⁷⁾ k Bushově doktríně. Zahraniční politika USA, její tvorba, praxe a vyznění, je závislá na nerovnoměrných systémových změnách, které ve své nejposlednější vývojové fázi spějí k univerzalistické maximě. Dnešní státy, vstupující do mezinárodní arény, jsou vystaveny tlaku prosazovat své zájmy skrze politikum odehrávané v žádaných mantinelech morální přijatelnosti a všeobecného požadavku na humanizaci společenského řádu. A Spojené státy jako v podstatě jediný hegemonizující a nejvýraznější aktér mezinárodního systému jsou zkoumány drobně hledem těchto kritérií.

Cooperova typologie a Wendtovy kultury anarchie

Důležitou metodologickou připomínkou či spíše srovnáním je Cooperova klasifikace státních zřízení a sociálně konstruktivistická teorie mezinárodní politiky Alexandra Wendta založená na typologizaci tří anarchických kultur. Podle Wendta je struktura mezinárodního systému profilována takzva-

nou kulturou anarchie – ta je neutrálním pojmem, kterému jsou přiřazovány charakteristické znaky až v závislosti na jejím typu. Jinak řečeno, je určitým stavem systému, který vytvářejí státy společným uvědomováním si vlastního chování.

Stupeň této reflexe záleží na osvojení tří forem kultury anarchie, kterou Wendt definuje jako hobbessovskou, lockovskou a kantovskou. Každý z typů anarchie má sklony k určitým formám interakcí mezi jednotkami podle rolí, které jednotliví aktéři hrají. Hráči sami se nerozhodují o svém chování; je to anarchická struktura, která konstruuje státy na základě norem, jež jsou jí vlastní. Existují tři důvody, proč aktéři normy zachovávají:

1. jsou k tomu donuceni,
2. je to v jejich zájmu,
3. považují tyto normy za legitimní.⁸⁾

Wendt podrobuje všechny anarchické kultury zkoumání při osvojování norem a definuje rozdíly, jež z toho plynou.

Hobbessovská kultura je jakýmsi odrazem realistické tradice v teorii mezinárodních vztahů, kdy státy jsou si navzájem existenciální hrozbou. Wendt předpokládá, že jestliže systémové jednotky nejsou podrobeny žádné centrální síle, která by je normativně usměrňovala, pak je nic nenutí pravidla dodržovat. Všichni musejí očekávat, že jakmile bude v něčím zájmu porušit pravidla hry, udělá to bez ohledu na ostatní členy systému. Hobbessovsky koncipovaný stav vztahů mezi státy nutí hráče držet se mocenské politiky, vůči sobě navzájem plní roli nepřítele. Eventuální přežití státu v systému závisí na vojenské síle: bezpečnostní dilema zvyšuje potřebu vlastního vyzbrojení, protože od nepřítele nelze očekávat, že použije svůj arzenál pouze k obranným účelům.

„Zabij nebo budeš zabit“ – logika hobbessovského přirozeného stavu v posledních stoletích ustoupila lockovské anarchické kultuře.⁹⁾ Takový mezinárodní řád je založen na soupeření států za předpokladu, že hráči respektují svá práva (suverenitu, svobodu, vlastní existenci, vlastnictví), a tudíž nemají důvod o tyto hodnoty vzájemně usilovat. Použití násilí však není vyloučeno, někdy se státy uchylují k ozbrojeným konfliktům; například ohledně sporných hranic či vlastnických práv.

Posledním vývojovým stupněm anarchické kultury je kantovská anarchická kultura, která je charakterizována jako vývojová perspektiva lockovské kultury. Po ukončení 2. světové války se na Západě začaly prosazovat společné postupy při řešení mezinárodních záležitostí v obavě ze vzniku dalšího světového konfliktu. V těchto kooperačních snahách se rýsuje zárodek nové kvality mezinárodního prostoru – princip přátelské spolupráce.

V kantovské kultuře se uplatňuje pravidlo kolektivní bezpečnosti: zásada, na které je založena například Severoatlantická aliance (4/1949). Kantovskou anarchickou kulturu můžeme chápat jako jediný možný princip fungování a zachování mezinárod-

ního systému v době ekonomické interdependence, možného ekologického kolapsu, vlastnictví jaderných zbraní, kdy je pouhá hrozba útoku či důsledků nespolupráce natolik odstrašující, že státy raději kooperují, aby se vyhnuly potenciálním těžkostem. V konečném důsledku se tedy mezinárodní aktéři navzájem identifikují, vnímají bezpečnost druhého jako svou vlastní bezpečnost – mezinárodní zájmy se stávají součástí národních zájmů.

Mezi Wendtovou a Cooperovou teorií lze nalézt jasnou koncepční a významovou paralelu. Zborcená správní struktura Cooperových premoderních států se potácí v hobbessovském boji všech proti všem. Nelze se spoléhat, že tyto zhroutené státy se budou řídit byt jen elementárními pravidly, které jsou diplomatickým modem operandi přijímaným moderními či postmoderními státy. V mezinárodním systému tak kohabituji hráči, jejichž politiky a interakce jsou podmiňovány různými kvalitativními přijetím mechanismů mezinárodních vztahů. Jsou-li tedy Spojené státy považovány za vůdčí mocenský element systému, musí jejich zahraniční politika umět reagovat na všechny typy výzev i hrozeb, které jsou těmito různorodými aktéry generovány.

Konceptuální schizma Bushovy administrativy

Když se loni objevily v tisku¹⁰⁾ později popřené zprávy o tom, že ministr zahraničí Bushovy vlády Colin Powell v případě, že se George W. Bush v letošním roce stane vítězem prezidentských voleb, nehodlá znovu usilovat o svou funkci, potvrdily se tím domněnky o ideologické rozpolcenosti americké administrativy.

Colin Powell mohl mít pocit, že jeho koncepce zahraniční politiky odkazující svým internacionalismem spíše na Clintonovu éru, je zatlačována do pozadí tvrdou linií Bushovy vlády. Michael Hirsch¹¹⁾ rozlišuje tři ideologické tábory ovlivňující americkou politiku: spíše osamělé umírněné multilateralisty vedené Powellem, realistické unilateralisty skupiny Donalda Rumsfelda a Dicka Cheneyho a vlivné neokonzervativce vedené Paulem Wolfowitzem. Zdá se, že Bushova zahraničněpolitická praxe balancuje mezi tradičními prostředky realistické mocenské politiky užívající vojenskou sílu a obvyklou idealistickou rétoriku typickou pro wilsonovský historický diskurz americké zahraniční politiky. Bushova nerozhodnost, zvýrazněná zranitelností obnaženou jedenáctým zářím, snad paradoxně obhajuje internacionalistic-

ké hodnoty šíření svobody a demokracie unilateralistickými vojenskými akcemi pomocí účelových *ad hoc* koalic bez ohledu na širší konsenzus mezinárodního společenství, mimo struktury NATO či OSN. Hnacím motorem amerických zahraničních aktivit je však zcela přirozeně národní zájem zahalovaný morálně přijatelným pláštíkem demokratizující mise a prosazovaný prostředky, které odpovídají pozici USA v mezinárodním systému.

Šedivý (2002) se ve své stati podrobněji zabývá tradicí idealistické rétoriky v americké politice. Za zdroj internalizovaných řečnických figur považuje nábožensko-politická kázání, tzv. jeremiády, které měly společensky konstitutivní funkci. Tradiční sémantické předobrazy vycházející z konzervativního náboženského dogmatu je možné vysledovat i v „kazatelském“ rejstříku Bushe jr. Ve svém loňském projevu o stavu Unie tak Bush definuje americké mezinárodněpolitické zájmy jako praxi zajišťující „ochranu země před hrozbami nové éry, které Ameriku vedenou statečností a soucitem determinují k angažmá zahraničí... Americká vlajka zastupuje nejen naši moc a zájmy. Naši zakladatelé zasvětili tuto zemi věci lidské důstojnosti, právům pro každého člověka a možnostem pro život každého. Toto přesvědčení nás směřuje do světa ku pomoci trpícím, bránit mír a zmařit plány zlosynů.“¹²⁾

Přední americký odborník na mezinárodní vztahy Richard Haass označuje tuto ideologickou paralýzu Bushovy administrativy jako *multilateralismus à la carte*. Jak vysvětluje Stewart R. Ross to, co Haass míní tímto termínem, je, že Bushova administrativa bude spolupracovat s jinými státy nebo bude jednat sama, vždy podle situace, aby nakonec dosáhla svých cílů bez ohledu na globální konsenzus.¹³⁾ Po katalyzačních událostech 11. září je praktickým výsledkem Bushovy politiky poměrně jednostranné vojenské angažmá Spojených států v Afghánistánu či Iráku. Důvodem

může být zjištění, že intervenční váhání Clintonovy éry nepříspělo k posílení pozice USA jako jediného hegemonu, a povzbudilo tak nevládní organizace teroristického typu podporované takzvanými *rogue states* k násilným akcím vůči americkým cílům.

V kontextu existenciálního ohrožení vítězí v boji o prosazení své vize obhajoby amerických zájmů v globálním světě Bushovo tvrdé vládní křídlo soustředěné kolem Pentagonu. Na druhé straně vláda Spojených států není schopna nebo spíše příliš ochotna angažovat se v nevojenských mezinárodněpolitických aktivitách odpovídajících nástrojům měkké moci, které ovšem nemusejí přinášet okamžité politické výsledky. Formulace zahraniční politiky USA se nese v duchu apelativního mesianistického idealismu (Barša jej nazývá křížáckým idealismem), praktické vykonávání této politiky je však svěřeno tradičním mechanismům realismu.

Prizmatem Cooperovy typologie států bychom mohli konstatovat, že Spojené státy jsou v současnosti rozkročeny mezi dvěma břehy řeky: jednostranně praktikovanou modernitou a „postmoderními“ cíli zahraniční politiky, které by mohly být naplněny globální demokratizací mezinárodního systému a vytvořením vitální struktury kolektivní bezpečnosti.

mkocmanova@post.cz

¹⁾ Šedivý, Jiří: Sřtět identit? USA a Evropa po 11. září. In: Mezinárodní vztahy, ročník 37, č. 4 (2002).

²⁾ Kagan, Robert: Power and Weakness. Policy Review, No. 113, <http://www.policyreview.org/JUN02/kagan-print.html>

³⁾ Barša, Pavel: Zdroje amerického chování. K diskuzi o transatlantické diferenci. In: Mezinárodní vztahy, ročník 38, č. 2 (2003).

⁴⁾ Cooper, Robert: The new liberal imperialism. The Observer, 7. 4. 2002. <http://www.observer.guardian.co.uk/worldview/story/0,11581,676169,00.html>

⁵⁾ Posunům ve zdrojích moci v kontextu současné americké zahraniční politiky se věnuje Joseph Nye v článku pro The Observer. Nye, Joseph: Why military power is no longer enough. The Observer, 31. 4. 2002. <http://www.observer.guardian.co.uk/worldview/story/0,11581,676169,00.html>

⁶⁾ Cit. dle Barša (2003), s. 14.

⁷⁾ Mezinárodní veřejná sféra (*international public sphere*) je termínem Alexandra Wendta. Wendt, A.: Social Theory of International Politics. Cambridge University Press, Cambridge 1999.

⁸⁾ Viz Wendt (1999), s. 250.

⁹⁾ Lockovská kultura je zde představována vestfálským systémem, kodifikovaným např. pravidly vedení spravedlivé války.

¹⁰⁾ Powell odejde, i když Bush vyhraje volby. Lidové noviny, 5. 8. 2003. Powell popřel, že chce odejít z Bushovy vlády. Lidové noviny, 6. 8. 2003.

¹¹⁾ Hirsch, Michael: Bush and the World. Foreign Affairs, Volume 81, No. 5, 2002, s. 22.

¹²⁾ Tento a další Bushovy projevy jsou ke shlédnutí na www.whitehouse.gov, cit. dle <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2003/01/20030128-19.html>.

¹³⁾ Haassova úvaha o *multilateralismu à la carte* je analyzována v Rossově článku: Ross, Stewart R.: Bushova zahraniční politika: multilateralismus na jídelníčku. Mezinárodní politika 9/2001, s. 9–10.

Slovanství: pilíř poválečné třetí Československé republiky

MICHAL PEHR

Termínem třetí republika označuji v českých, respektive československých dějinách období let 1945–1948, tedy těsně poválečné období.¹⁾ Jedním z rysů nově budované společnosti a státu bylo nadšení pro slovanství, neboli pro myšlenku spolupráce slovanských národů, které mají společné zájmy a cíle. Na konci a po skončení druhé světové války došlo u nás k velkému oživení těchto idejí.

Československý ministr zahraničních věcí Jan Masaryk k tomu ještě v jednom ze svých válečných projevů řekl: „Válka také urychlila myšlenkový vývoj slovanské solidarity. I v ní najdeme svou posilu. Budeme v ní hledat především bezpečnost proti společnému protivníkovi, odvěkému nepříteli všech Slovanů, a pak, jak říkal můj otec, stupeň k vzájemnosti širší a nejšířší. Podobně se na to dívají i Rusové, kteří ponechávají všem slovanským národům nezávislost a samostatnost.“²⁾

V podobném duchu jako Jan Masaryk hovořil rovněž prezident Edvard Beneš, který se této problematice věnoval nejen ve svých projevech,³⁾ ale i ve svých knihách *Nová slovanská politika* a *Úvahy o slovanství*, které vyšly po válce a v nichž vyzýval ke spolupráci mezi Slovany za předpokladu zachování demokracie a svobody.⁴⁾

Idea slovanství se združňovala tím více, čím více se blížil konec války. V dané době to bylo naprosto pochopitelné. Byl to jednak politický kalkul, protože bylo jasné, že naše země bude osvobozena z převážné části Sovětským svazem. Slovanské nadšení bylo ovšem více než kalkul. Nesmíme totiž zapomínat, že slovanství (panslavismus) mělo vždy své pevné místo v českém politickém myšlení.

Navíc země byla konečně svobodná. Skončila strašná válka, která byla rozpoutána ve jménu fašistické (nacistické) ideologie. Tato ideologie byla v našem středoevropském prostoru bytostně spjata s ideály germánství, a tak bylo přirozené, že v reakci na tuto situaci se české národní společenství přiklonilo k ideálům slovanství. Vzrůst a oživení těchto ideálů v české společnosti byl umocněn ještě tou skutečností, že naše země byla z převážné části osvobozena Sovětským svazem a jeho Rudou armádou. Lidé vkládali do slovanské vzájemnosti veliké naděje.

Nový systém si totiž kládł za jeden z hlavních úkolů zabránit jakékoli válce. A mnozí pod dojmem Mnichova a druhé světové války doufali, že napříště se náš stát opře o společenství s dalšími („bratrskými“) slovanskými státy, a především s mocným Sovětským svazem. Tím jsme se měli napříště vyhnout situacím, jako byla mnichov-

ská konference roku 1938. Slovanství tak také do určité míry spravovalo pošramocené české sebevědomí.

Z těchto důvodů se slovanství stalo širším vlastenectvím, heslem doby a módní záležitostí. Na toto téma se psaly oslavné práce, mnohdy velkého rozsahu.⁵⁾ Jejich cílem bylo mimo jiné dokázat historickou opodstatněnost slovanské orientace v českém prostředí a že „náš národ duchovně tíhl vždy vždy nejsilněji k Rusům“⁶⁾ a k dalším Slovanům.

V historických výkladech se začínalo – jak jinak – raným středověkem. Autoři se snažili dokázat, že Velká Morava se svými knížaty, Kosmas, Karel IV., husité, Jiří z Poděbrad, Balbín, Dobrovský, Kollár, Masaryk a další byli zastánci slovanské vzájemnosti. Stopy „politického slavismu“⁷⁾ se hledaly i v českém stavovském povstání 1618–1620 a tak dále. Lidé si mohli například přečíst v anonymní práci *Slované a Němci před tisíciletím* o „politické úloze knížete Václava v zápase Slovanů o jejich národní bytí“.⁸⁾ Zdeněk Nejedlý tyto úvahy jako by doplnil, když napsal: „Husité ne zbytečně nazývali svůj boj slovanským bojem. Žižka zvláště rád tak mluvil a víme, co tím myslel: boj za národ – český, slovanský národ. Tak po husitsku půjdeme i my, aby se skutkem stalo známé slovo Kollárovo. ‘Peklo zrůdcům, nebo Slávům věrným’.“⁹⁾ Co k tomu dodat? Snad jen to, že někteří včetně sv. Václava by se asi velice divili, kdyby měli možnost si o sobě přečíst tyto řádky.

O slovanství se ovšem také zpívalo. Cituji z jedné písně: „S potomky slavných ruských bohatýrů vnuk husitů jde bok po boku vpřed, jsme zbraň i hráz rodícího se míru, jsme nových dnů přední úderný sled. S velikou armádou rvát se jdem se smrtí, nás s Rudou armádou nikdo nerozdrť. My svorně a silně pěsti své zvedáme, společně v boj půjdeme vpřed, anebo spolu padneme.“¹⁰⁾

Na toto téma se nejen zpívalo, ale psaly se také divadelní hry a agitky. Tak například Arno Kraus napsal dílo: *Nám ty šťastné zítřky patří*. Děj tohoto příběhu by se dal v kostce shrnout následovně: je to vyprávění o Pepíkovi, Frantovi, Růženě, Honzovi, Nadě a Emilce, kteří si chtěli spolu hrát na

válku a bojovat. Jenže žádné z dětí nechtělo hrát Němce. Uvědomělý a vzorný příslušník SNB však vyslechl jejich rozhovor a vysvětlil jim, že všichni Slované jsou bratři a že si pomáhají a neškodí a ani se spolu nepoučují a nebojují. Na závěr tohoto příběhu všichni spolu zpívají: „Slované jsou věrní bratři, nám ty šťastné zítřky patří. V svornosti je naše síla, ta nás vždycky zachránila. Při slavné přísaze od Moskvy ku Praze ztroskotá nepřítel na naší odvaze[...] Naše země šířící, přes hory se rozprostírá. Její boky moře myje, všude věrný Slovan žije! Od Baltu k Šumavě, z Jadranu k Varšavě, přes Tichý oceán všude je pán...“¹¹⁾

V neposlední řadě se slovanství stalo také jedním ze základních pilířů zahraniční politiky nového Československa. Politická orientace na Sovětský svaz byla brána jako důsledek slovanské orientace. Ve čtvrtém bodě Košického programu se praví: „Vyjadřující neskonale vědomost českého a slovenského národa k Sovětskému svazu, bude vláda pokládat za neochvějnou vůdčí linii československé zahraniční politiky nejtěsnější spojení s vítěznou slovenskou velmocí na východě.“ Vztahy s dalšími státy se měly nést v duchu slovanského přátelství a se slovanskými státy měly být podle programu postaveny: „na základ slovanského bratrství“. Budoucí vláda se také zavazovala, že: „Slovanskou linii své zahraniční politiky bude sledovat i tím, že naváže nepřátelství s novou Jugoslávií a [...] naleznou formu nových styků i se slovanským Bulharskem.“¹²⁾

Kromě vládního programu se začíná termín slovanství používat i v zákonech nového státu. Příkladem může být volební zákon a zákon o voličských seznamech z jara 1946. V těchto zákonech se jasně praví, že aktivní a pasivní volební právo je vyhrazeno občanům „Československé republiky české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti“.¹³⁾ Tyto nálady a ideály se pochopitelně promítly v životě politických stran¹⁴⁾ a v jejich programech. Všechny tehdy existující a povolené české strany (národní socialisté, komunisté, lidovci a sociální demokraté) se k těmto ideálům hlásily, jen každá z nich to dělala po svém. Snad neaktivnější byli v tomto ohledu komunisté a národní socialisté.

V případě komunistů to bylo způsobeno řadou okolností. Jednak to bylo ovlivněno jejich orientací a závislostí na Sovětském svazu, ale také snahou převzít do svých rukou moc. Byli si totiž vědomi nutnosti přesvědčit českou společnost o tom, že komunisté jsou národní stranou, a zároveň potřebovali vysvětlit svou prosovětskou orientaci.¹⁵⁾

Tyto důvody pak vedly k jejich velkému zdůrazňování slovanské politiky. Jejich podíl je v tomto ohledu stále nezpracované téma. Stejně jako úloha prokomunistického Svazu přátel SSSR, který se rovněž podílel velkou měrou na propagaci slovanských ideálů. V době třetí republiky vycházela z komunistického popudu řada prací na téma slovanství.¹⁶⁾ Vydávají se práce Vladi-

míra Clementise, Jana Švermy, Zdeňka Nejedlého a celé řady dalších.¹⁷⁾ A zvláště prokomunisticky orientovaný Zdeněk Nejedlý byl v tomto ohledu během třetí republiky velmi aktivním propagátorem slovanské myšlenky.¹⁸⁾

Komunisté vydávají vedle toho také řadu nejrůznějších brožur typu: „*Po boku SSSR a nikdy jinak*“.¹⁹⁾ V těchto pracích byl Sovětský svaz líčen jako „naš velký bratr na východě“.²⁰⁾ Spojenectví se Sovětským svazem a slovanskými národy vykládali jako příčinu vítězství nad fašismem a zastavení známého Drang nach Osten, a dokonce tvrdili, že toto spojenectví slouží míru. Komunisté rovněž hovořili o nové slovanské politice, která měla vést k jednotě slovanských národů, aby se zabránilo německé rozpínavosti. „Nesmíme zapomínat, že jednou z příčin počátečních úspěchů německé agrese byla nejednotnost v táboře slovanských národů.“²¹⁾ Nová slovanská politika měla být nejen obranným paktem, ale i místem pro spolupráci v oblasti kulturní a hospodářské. Slovanské národy si měly podle tohoto názoru uvědomit, že bez slovanské jednoty nebudou mít ani svobodu, ani nezávislost. „A v této válce se také na vlastní kůži (slovanské národy – pozn. autora) přesvědčily o tom, že bez slovanské jednoty a družby si neuhájí ani svobodu, ani nezávislost.“²²⁾

Rovněž národní socialisté se k této otázce často vyjadřovali. Ve svých programech a prohlášeních rozvíjeli v podstatě Benešovy názory.²³⁾ V Ripkově programu z července 1945 sice o slovanství nenajdeme zmínky, ale v akčním programu z prosince 1945 už najdeme celý odstavec, který se této problematice věnuje. „Strana... vyzdvihuje myšlenku slovanské politiky. Není to pro ni idea nová, přiznávala se k ní vědomě ve své minulosti, dnes dává jí životnější a hutnější obsah. V tradici čs. národního socialismu je láska k Rusku zapsána písmem zlatým...“²⁴⁾

Ale i zbývající dvě strany se k těmto ideálům hlásily. V případě lidovců se hovořilo o slovanství v dokumentech strany hned na několika místech.²⁵⁾ Členem lidové strany se totiž mohl stát: „muž či žena, starší čtrnácti let, české nebo jiné slovanské národnosti“.²⁶⁾ Ve svém prvním programovém prohlášení z 6. června 1945 hovoří o slovanství v kapitole zahraniční orientace: „Přikláníme se na východ k mocnému slovanskému státu, který svým heroickým bojem zastavil postup Němců na východ a zmařil jejich výboj, trávající více než tisíc let, a jsme přesvědčeni, že touto cestou zpevníme svou existenci národní a státní. Naše spojenectví se svazem SSSR a oblastí východní kultury bude jistě mít obrovský vliv na celý náš vnitřní život. Věřme, že povede k vytvoření šťastné synthese kultury západní a východní v celé své plnosti. Československá strana lidová má v ideji cyrilometodějské a v unionistických snahách, pěstovaných na Velehradě, přirozenou základnu a živnou půdu pro zdárné rozvíjení těchto styků bratrských slovanských náro-

dů. Naše spojenectví s Ruskem povede jistě k pevným svazkům s ostatními slovanskými národy, které po prvé v této válce se našly v jednom táboře.“²⁷⁾

V podobném duchu se nesla i ostatní prohlášení. Lidovci při zdůrazňování svého slovanství připomínali svého prvorepublikového poslance, „rudého preláta“ P. Františka Světlíka, který tehdy mezi prvními žádal o diplomatické uznání Sovětského svazu. Jako příklad moudrého politika pamatujícího na slovanskou politiku byl pochopitelně vyzdvihován i předseda lidovců Msgre. Jan Šrámek. Na sjezdu v dubnu 1946 se poslanec Jaroslav Řehulka k tomu vyjádřil následovně: „Bylo dávnou snahou prozíravých českých politiků, hlavně ale dr. Jana Šrámka, oprátni náš stát mezinárodně o velkou rodinu slovanskou.“²⁸⁾ Jak je vidět, někteří lidovci se o slovanské politice dokázali vyjadřovat velmi vzletnými slovy.

Poslední stranou, kterou jsem nejmenoval, byli sociální demokraté.²⁹⁾ Ti v tomto ohledu zůstávali věrní svým starým sociálnědemokratickým ideálům a slovanství v porovnání s ostatními příliš nezmiňovali.³⁰⁾ Na druhé straně ovšem nemohli zůstat pozadu a i oni se hlásili k těmto ideálům. Koneckonců jeden z jejich týdeníků, který vycházel v Kutné Hoře, se jmenoval *Svobodný Slovan*. O slovanství se pochopitelně zmiňoval i jejich zahraničněpolitický program, kde se hovoří o bratrských státech, jako byl Sovětský svaz a další. A dále vyslovují přání, aby naše země žila v „bratrském přátelství s Polskem, Jugoslávií a Bulharskem“.³¹⁾ V akčním programu londýnských sociálních demokratů z roku 1944 se mimo jiné praví: „Smlouvu se Sovětským svazem pokládáme za východisko k vytvoření úzkého spojení – politického, hospodářského i kulturního – všech slovanských národů. Chceme, aby naše republika žila v upřímné a činné spolupráci s novým demokratickým Polskem a novou demokratickou Jugoslávií, s jejichž národy nás spojuje srdečné slovanské bratrství. Tuto spolupráci – opřenou o spojenectví se Sovětským svazem – pokládáme za východisko také k vybudování nové střední Evropy.“³²⁾

Závěrem

Je nepochybné, že slovanství hrálo v životě české, respektive československé společnosti let 1945–1948 důležitou roli. Toto téma je však velmi komplikované. Sřetávala se v něm totiž řada protichůdných tendencí, představ, směrů, ideologií, názorů a plánů. Každý politický směr si v této době představoval pod slovanstvím trochu něco jiného. Zatímco pro komunisty to byla teorie, jak vysvětlit naší společnosti svou prosovětskou orientaci, demokraté naopak chápali zdůrazňování slovanství jako příležitost, jak najít s mocným slovanským, komunistickým Sovětským svazem společnou řeč. Nepochybné je, že obě strany tu využívaly existující slovanství, které mělo v českém politickém myšlení vždy pevné kořeny, ke svému cílům.

Zabýváme-li se slovanstvím v době třetí republiky, pak nesmíme zapomenout, že i ono mělo svůj vývoj, a to i přesto, že třetí republika netrvala ani tři roky. Po počátečním nadšení v roce 1945 pod vlivem osvobození jsme totiž u demokratických stran (především u národních socialistů) svědky částečného ochlazení, a naopak nadšení pro vše, co je spojeno naopak se Západem. Únorové události roku 1948 a plné převzetí moci ze strany československých komunistů tomu však udělaly přítrž a upravené slovanství se stalo oficiální politikou československého státu, o které již nebylo možné diskutovat.

pehr@msu.cas.cz

¹⁾ Z literatury k období československých dějin let 1945–1948 připomeňme alespoň: Karel Kaplan: *Pravda o Československu 1945–1948*. Praha 1990. Karel Kaplan: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997; Jaroslav Opat: *O novou demokracii*. Praha 1966.

²⁾ Jan Masaryk: *Volá Londýn*. Praha 1990, s. 221. Rozhlasový projev ze 7. listopadu 1944.

³⁾ Viz například Edvard Beneš: *Šest let v exilu*. Praha 1946.

⁴⁾ Blíže viz Edvard Beneš: *Nová slovanská politika*. Praha 1946 a Edvard Beneš: *Úvahy o slovanství*. Praha 1947.

⁵⁾ Z velkého množství literatury, která vycházela v období třetí republiky k tomuto tématu a k jeho nejrůznějším aspektům, připomeňme alespoň například Václav Melichar: *Svět slovanský je náš I, II*. Praha 1948; M. Reiman: *Slovanská politika v hospodářství Československa*. Praha 1947; Ladislav Jandásek: *Tyršovo slovanství*. Brno 1947; Václav Osvald: *Noviny včera, dnes a zítra*. Praha 1946 nebo *Národní shromáždění a politika slovanské spolupráce*. Praha 1947.

⁶⁾ Jan Hybášek: *O slovanské spolupráci*. Hradec Králové 1947, s. 2.

⁷⁾ Josef Macůrek: *Slovanská idea a dnešní skutečnost*. Brno 1947, s. 17.

⁸⁾ *Slované a Němci před tisíciletím*. Praha 1945, s. 1.

⁹⁾ Zdeněk Nejedlý: Pod Slovanským praporem. In *Slovanská družba. Čítanka nového slovanství*. Třebechovice pod Orebem 1948, s. 337.

¹⁰⁾ *Slovanská družba. Čítanka nového slovanství*. Uspořádal Rudolf Lužik, Třebechovice pod Orebem 1948, příloha – nečíslováno.

¹¹⁾ Tamtéž, s. 326–331.

¹²⁾ Státní ústřední archiv v Praze, fond 100/ 24 (Klement Gottwald), sv. 172, a. j. 1532.

¹³⁾ Blíže viz Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, ročník 1946. Zákon č. 28/1946 Sb. (o úpravě stálých seznamů voličských), § 2. „Do voličských seznamů budtež zapsaní všichni státní občané Československé republiky české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti.“ Podobnou definici použili zákonodárci i v případě

pasivního volebního práva, když ve volebním zákoně z 11. dubna 1946 bylo napsáno: „Za poslance mohou být voleni státní občané Československé republiky české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti.“ Blíže viz zákon č. 67/ 1946 Sb. § 10.

¹⁴⁾ Z literatury k dějinám politických stran připomeňme alespoň: Václav Pavlíček: *Politické strany po únoru I*. Praha 1966; Pavel Marek a kol.: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československu v letech 1861–1998*. Olomouc 2000.

¹⁵⁾ Z literatury k dějinám KSČ v období třetí republiky připomeňme alespoň: Jacques Rupnik: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha 2002; Jan Měchýř: *Komunistická strana Československa 1945–1989*. In Pavel Marek a kol.: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československu v letech 1861–1998*. Olomouc 2000, s. 323–328.

¹⁶⁾ Blíže viz například *Slovanská politika v minulosti a dnes*. Praha 1946. Tuto práci vydal Ústřední výbor KSČ a měla sloužit jako osnova k politickému školení. Závěr této práce tvoří 13 kontrolních otázek, pomocí nichž se mělo zjistit, zdali účastníci školení opravdu pochopili obsah této práce. Autoři se například ptali: „Jaké jsou příčiny odvěkého úsilí slovanských národů a sjednocení?“

¹⁷⁾ Například blíže viz Vlado Clementis: *Slovanstvo kdysi a dnes*. Praha 1946; Jan Šverma: *Slovanská myšlenka v české politice*. Praha 1945.

¹⁸⁾ Například srovnej viz Zdeněk Nejedlý: *Moskevské stati v „Československých listech 1943–1945“*. Praha 1946; Zdeněk Nejedlý: *Pod Slovanským praporem*. In: *Slovanská družba. Čítanka nového slovanství*. Třebechovice pod Orebem 1948, s. 335–337; Zdeněk Nejedlý: *Československo v slovanském šiku*. In: *Slovanská družba. Čítanka nového slovanství*. Třebechovice pod Orebem 1948, s. 338–343; Zdeněk Nejedlý: *Bedřich Smetana mezi slovanskými skladateli*. Praha 1948.

¹⁹⁾ *Po boku SSSR a nikdy jinak*. Materiál pro referenty a funkcionáře strany. Praha 1947.

²⁰⁾ Tamtéž, s. 12.

²¹⁾ Tamtéž, s. 20–21.

²²⁾ Tamtéž, s. 21.

²³⁾ Srovnej viz Hubert Ripka: *S východem a západem*. Londýn 1944; Hubert Ripka: *Československo v nové Evropě*. Londýn 1945. Z literatury k dějinám

strany v poválečném období připomeňme alespoň: Jiří Kocian: *Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948*. Brno 2002.

²⁴⁾ Josef Harna: *Politické programy českého národního socialismu*. Praha 1998, s. 224.

²⁵⁾ Z literatury k dějinám Československé strany lidové připomeňme alespoň: Michal Pehr: *Československá strana lidová 1945–1946*. Praha 2003; Jan Renner: *Československá strana lidová 1945–1948*. Brno 1999; Miloš Trapl: *Československá strana lidová v letech 1945–1948*. In Pavel Marek a kol.: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československu v letech 1861–1998*. Olomouc 2000, s. 305–308.

²⁶⁾ Blíže viz Organizační řád Československé strany lidové. Praha 1946, s. 3.

²⁷⁾ Lidová demokracie 10. června 1945, s. 1–2. Československá strana lidová při budování nové republiky. Programově prohlášení z 6. června 1945. Tuto myšlenku najdeme i v práci katolického duchovního a děkana z Uherského Brodu Msgr. Jaroslava Hlobila: *Vývoj politických stran v národě českém a ideový podklad Československé strany lidové*. Uherské Hradiště 1946.

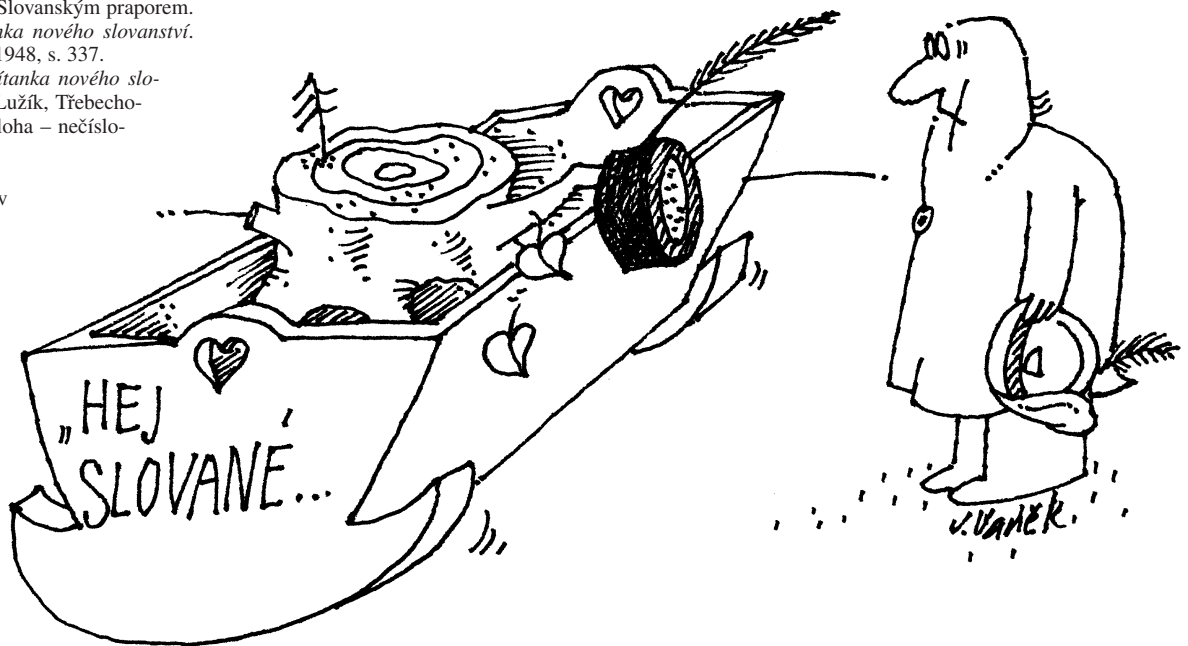
²⁸⁾ Jaroslav Rehulka: *Cesta demokracie*. Praha 1946, s. 14.

²⁹⁾ Z literatury k dějinám sociální demokracie v této době připomeňme alespoň tvorbu Pavly Vošahlíkové. Blíže viz Pavla Vošahlíková: *Československá sociální demokracie a Národní fronta*. Praha 1985; Pavla Vošahlíková: *Československá sociální demokracie 1945–1948*. In: Pavel Marek a kol.: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československu v letech 1861–1998*. Olomouc 2000, s. 301–304.

³⁰⁾ Srovnej viz Petr Prokůš: *Politické programy československé a československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*. Praha 1999; Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté. Praha 1946; Práce pro lid a republiku. Praha 1946 a Evžen Erban: *Zásady československé sociální demokracie*. Praha 1946.

³¹⁾ Blíže viz Petr Prokůš: c.d., s. 254.

³²⁾ Archiv Ústavu T. G. Masaryka, fond Edvard Beneš II, karton 146. Akční program skupiny čs. soc. demokracie v Londýně 1944.

Účast Armády ČR v zahraničních misích:

KAREL ZETOCHA

Kuvajt a Afghánistán

Parlament České republiky nedávno schválil účast Armády České republiky v misích ISAF a Trvalá svoboda na území Afghánistánu. Nasazení vojáků v Afghánistánu podporuje s výjimkou KSČM většina poslanců parlamentních stran. Akce na afghánském území je pro veřejnost všeobecně přijatelnější, než tomu bylo v případě rozmístění protichemické jednotky v Kuvajtu, a proto se jedná o politicky mnohem méně ožehavou otázkou.

Je ale politická podpora vojenské akce skutečně tak neochvějná, jak se na první pohled zdá? Mají ještě vojenští profesionálové důvěru v politické vedení armády? Prinejmenším si troufám říci, že mají hodně důvodů o vládní politice pochybovat.

Při pohledu na vývoj obranné politiky ČR za posledních deset let zjistíme, že se jedná o dlouhý výčet nejrůznějších vládních strategií a záměrů, které se často radikálně měnily, přičemž těmi, na něž měl tento stav nejvážnější dopad, byli právě vojáci. Jedná se především o nekonečné změny v koncepci budování armády, kdy každá nová koncepce je vydávána za úplnou a jedinou správnou. Vojáci Armády ČR si tak museli zvyknout, že nic není jisté a rozhodnutí vlády potažmo parlamentu je třeba brát s rezervou. Přípravovat se v takovéto atmosféře na plnění úkolů vyplývajících ze zahraničních misí jistě není nic jednoduchého.

Ponechme ale stranou širší otázky spojené s budováním armády, což není primárním záměrem tohoto textu, a podívejme se blíže na přístup české politické reprezentace k účasti české armády v zahraničních misích. Není tomu ještě ani dva roky, co Parlament ČR rozhodl o posílení protichemické jednotky nasazené v Kuvajtu a změně jejího mandátu. Jak bychom tedy mohli tuto misi s odstupem času hodnotit, a především jaké si lze vzít z událostí spojených s válkou v Iráku poučení?

Z vojenského hlediska byla účast českého protichemického praporu v operaci v Perském zálivu bezpochyby úspěchem a jistě přispěla k dobrému jménu AČR jako specialisty na ochranu proti zbraním hromadného ničení (ZHN). V kontrastu k úspěšnému účinkování a profesionalitě vojáků v Zálivu působí domácí politická scéna rozkolísaně. Politici, přestože nejprve

schválili nasazení našich vojáků, se nemohli shodnout, zda jsme, či nejsme členem koalice států útočících na Irák. Oficiální postoj vlády by se dal shrnout zhruba takto: Česká republika nebyla členem protirácké koalice, protože protichemická jednotka nevstoupila na území Iráku, nezasáhla do pozemních bojů a bude nasazena pouze v případě použití ZHN. Jednalo se tedy o misi humanitárního charakteru. Čeští vojáci skutečně v souladu s rozhodnutím Parlamentu ČR mohli vstoupit na území jiného státu pouze tehdy, pokud by došlo k použití ZHN, přičemž pravomoc vydat rozkaz k přesunu měl přímo velitel jednotky gen. Lupuljev.

Zarputilé opakování, že nejsme členy koalice útočící na Irák a že se naše jednotky neúčastní bojových akcí, působilo v kontrastu s každodenními zprávami až směřným dojmem. Můžeme je považovat pouze za divadlo pro voliče, kteří byli ve velké většině proti zásahu v Iráku. K tomuto tvrzení existuje hned několik důvodů. Především protichemická jednotka je již ze své podstaty určena k likvidaci následků použití ZHN a nemůžeme očekávat, že se bude účastnit bojů konvenčními zbraněmi; na to není vybavena ani cvičena a její hodnota na bojišti spočívá v jiných schopnostech. Vyvozovat z výše zmíněného, že protichemická jednotka není zapojena do války a provádí jen jakousi humanitární činnost, je nesmysl.

Ani to, že čeští vojáci nepostupovali společně se spojenci do nitra iráckého území, ještě neznamená, že by neplnili bojové úkoly. Právě naopak, prvosledové pozemní jednotky jsou pro případ použití ZHN dobře vybaveny a jsou schopny dále operovat i na zamořeném území. Na případný chemický útok proti těmto jednotkám by nejvíce doplatili iráckí civilisté a patrně by způsobil větší ztráty v řadách špatně vyba-

vených iráckých vojáků než mezi spojenci. Nasazení chemických zbraní na severu Iráku, což by mohla být jedna ze zvažovaných možností, pozbylo smyslu poté, co bylo rozhodnutím Turecka Američanům znemožněno nasadit zde své jednotky ve větším rozsahu.

Jediným místem, kde mohlo nasazení chemických zbraní způsobit větší škody spojeneckému válečnému úsilí a ovlivnit výsledek konfliktu, zůstal Kuvajt. V Kuvajtu byla soustředěna většina jednotek logistické podpory, které jsou v případě útoku ZHN mnohem zranitelnější než vlastní bojové jednotky. Nechme přitom stranou fakt, že moderní armády dnes pro zajištění logistiky ve velké míře využívají soukromých firem, jejichž zaměstnanci postrádají plnohodnotný vojenský výcvik. Spojenci měli v oblasti pouze několik přístavů a letišť, které mohli využívat k zásobování vlastních jednotek, a dá se očekávat, že znehybnění těchto zásobovacích uzlů chemickým útokem by v případě úspěšného protahování války způsobilo Američanům vážné problémy. Nejzranitelnější je samozřejmě civilní obyvatelstvo a v případě Kuvajtu neměl Saddám Husajn důvod ke zdrženlivosti, spíše naopak. Pokud by USA nedokázaly rozptýlit obavy Kuvajtu z iráckých ZHN a ztratily podporu tohoto spojence, útok na Irák by se tím značně zkomplikoval, ne-li úplně znemožnil.

Troufám si tedy tvrdit, že liberecká protichemická jednotka byla dislokována na místě, kde byla největší pravděpodobnost útoku ZHN, pokud je Irák vlastní, a vojáci této jednotky plnili úkoly prvoradého významu, které měly daleko k pouhé humanitární akci. Pokud přijmeme zmíněnou premisu jako pravdivou, můžeme učinit následující dva závěry. Především vojáci nebyli dostatečně oceněni za riziko, které podstoupili. Vždyť oficiální názor byl, že se podíleli na humanitární akci. Zde se nejedná jen o ocenění vojáků po úspěšném završení operace, ale i o cenu, za kterou byla jednotka do akce vyslána. Politická reprezentace dostatečně nevyužila existujícího popřítavky po službách českých vojenských odborníků a zřejmě si ani neuvědomila skutečnou cenu, kterou měl počátkem roku 2003 pro USA prapor odborníků na ochranu proti ZHN, zvláště v situaci, kdy měly USA skutečných spojenců jako šafránu. Obratným vyjednáváním a taktickým zdržováním bylo jistě možné zvednout cenu za vyslání našich vojáků a získat pro ČR výhodné kontrakty. Vzhledem k plánovaným nákupům techniky pro armádu je tato otázka stále aktuální, a zvláště ve srovnání s postupem sousedního Polska se zdá nepochopitelné, že vláda nedokázala – nebo se ani nesnažila – této neopakovatelné příležitosti využít. Naopak jsme mohli být svědky komediálního představení, při němž se obě komory Parlamentu ČR předháněly, kdo dříve odsouhlasí změnu mandátu a posílení

jednotky v Kuvajtu, přičemž nám bylo namířeno, že tito vojáci vlastně nejdou do války. V tomto případě neobstojí ani argumentace označující vyslání protichemické jednotky za plnění závazků vůči spojencům v NATO. V několika měsících bezprostředně předcházejících zahájení války mohl nezásvěcený pozorovatel snadno nabýt dojem, jako by ani žádné NATO neexistovalo. Česká republika se svým postupem vzdálila nejbližším spojencům v Evropě, přičemž za to nedokázala získat dostatečné kompenzace.

Největšího ocenění se nakonec paradoxně dostalo libereckým chemikům ze zahraničí. Armádě České republiky bylo v rámci NATO zadáno sestavení mnohonárodního praporu radiační, chemické a biologické ochrany, které bylo úspěšně splněno, a nová mezinárodní jednotka se poprvé představila 3. prosince minulého roku Liberci.

Dodejme, že k rozhodnutí svěřit tento úkol AČR nepřispělo jen účinkování protichemické jednotky v Perském zálivu. Česká republika již na pražském summitu deklarovala ochranu před zbraněmi hromadného ničení jako jednu z oblastí, na něž se hodlá v rámci Aliance specializovat, a nezástalo jen u deklarací. Ministerstvo obrany v reakci na nově vzniklou bezpečnostní situaci po 11. září upřednostnilo při probíhající reformě armády projekty vztahující se k ochraně proti ZHN, konkrétně modernizaci základny chemického vojska v Liberci a vojenské nemocnice v Těchoníně.

Tyto události korespondují s názory, které můžeme slyšet na podporu nasazování AČR do zahraničních misí. Jedná se o argumenty, že nasazení jednotek do skutečné akce zvyšuje jejich bojovou připravenost, a je proto žádoucí, aby se účastnily zahraničních misí. Jinak řečeno, pokud jsme již investovali nemalé

prostředky do vybudování určité jednotky, je jen logické takovou jednotku co možná nejvíce využívat. S tím je sice možné souhlasit, ale měli bychom mít na zřeteli, že při omezených zdrojích AČR znamená protežování konkrétních útvarů zaostávání útvarů jiných.

Vraťme se zpět k nadcházejícímu působení českých vojáků v Afghánistánu. Tato mise se od Kuvajtu v mnohém odlišuje. Jedná se v podstatě o mise dvě, jednak o misi ISAF v rámci NATO, a jednak o zapojení vojáků do operace Trvalá svoboda po boku USA. Zatímco první je akcí pod velením NATO, a můžeme proto vyslání vojáků legitimizovat jako závazek vyplývající ze Severoatlantické smlouvy, v druhém případě je takováto argumentace spornější, ale ne do takové míry, jak tomu bylo u irácké války.

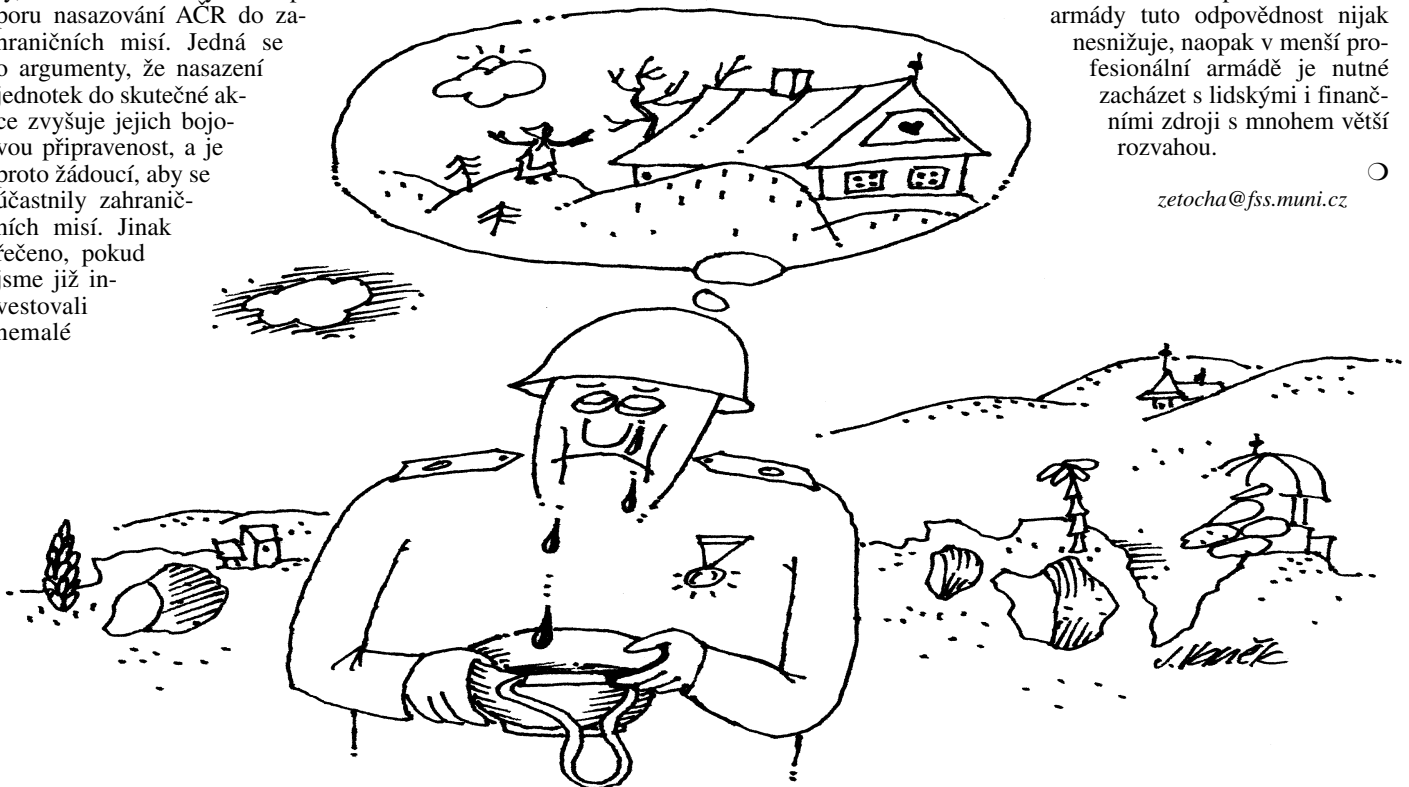
Jak již bylo řečeno na začátku, tato mise je politicky přijatelnější a veřejnost nevěnuje této události takovou pozornost, jako tomu bylo při vyslání vojáků do Iráku. Ministr obrany vysvětluje, že vojáci jdou do Afghánistánu vyhledávat teroristy, a média spekulují, zda by právě čeští vojáci nemohli zajmout Bin Ládina. Každodenní realita pobytu vojáků na afghánském území bude jistě mnohem méně dobrodružná, na druhou stranu se můžeme dočkat mnohých překvapení. Dokázala by naše politická reprezentace obhájit vlastní rozhodnutí o vyslání vojáků ve světle možných ztrát nebo jiného negativního a těžko předvídatelného vývoje? Jak by například do-

máci veřejnost a politici reagovali na civilní ztráty vzniklé vinou našich vojáků? V předcházejících měsících jsme mohli vidět, že tato eventualita není zas tak nereálná a v afghánských podmínkách je velice obtížné odlišit nevinného civilistu od teroristy. Můžeme se jen dohadovat, zda by v případě komplikací dokázali politici hájit vojáky před veřejností, popřípadě na mezinárodním poli, nebo by se snažili mlžit a volili vyhýbavé odpovědi.

Pravděpodobnější se zdá druhá možnost, a to z jednoho prostého důvodu: Česká republika nemá v Afghánistánu žádný konkrétní zájem, kterým by bylo možné podpořit vyslání vojáků do operace Trvalá svoboda. Argumenty jako závazky spojencům nebo bojové zkušenosti jednotek v tomto případě nemůžeme považovat za dostatečné. Zatímco na Balkáně, nebo i v Iráku má ČR dlouhodobé politické a obchodní zájmy, v Afghánistánu bychom podobné zájmy jen těžko hledali. Politika vyslání jednotek do zahraničních misí tak působí dojmem nekoncepčnosti a ad hoc přijímaných rozhodnutí. Proč čeští vojáci jedou do nové a ještě vzdálenější země, když v Iráku již mají dobrou výchozí pozici, jejich služby by tam byly jistě neméně vítány, a navíc by tak podpořili obchodní zájmy domácích firem?

Česká politická reprezentace by měla pečlivěji zvážit důvody vyslání AČR do každé nové oblasti. Především je nutné si uvědomit, že může nastat situace, kdy bude nutné za takováto rozhodnutí přijmout odpovědnost, a to nejen před voliči, ale i před rodinami vojáků, kteří se nemusejí vrátit domů. Ani profesionalizace armády tuto odpovědnost nijak nesnižuje, naopak v menší profesionální armádě je nutné zacházet s lidskými i finančními zdroji s mnohem větší rozvahou.

zetocho@fss.muni.cz

Pavol Lukáč o zahraniční politice ve středu Evropy

Pavol Lukáč: Dejiny a zahraničná politika v strednej Európe, Kalligram, Bratislava 2004, prvé vydanie, strán 336, ISBN 80-7149-594-8.

Tragický skon autora recenzovaného díla hluboce zasáhl všechny, kteří jsme jej osobně znali. Po přečtení jeho knížky si opět, avšak ještě zřetelněji než předtím, uvědomíme velikost ztráty, kterou jeho odchodem utrpěla nejen slovenská, ale i středoevropská politologie. V jeho díle se zrcadlí syntéza znalostí erudovaného historika a výjimečných analytických schopností talentovaného politologa. Za svůj krátký život, jenž trval necelých 34 let, zanechal po sobě nesmazatelnou stopu nejen ve formě přínosných publikací, ale i v podobě osobního objeveného podílu na aktualizaci myšlenkového bohatství jednoho z nejvýznamnějších slovenských politiků 20. století a velkého propagátora evropské integrace – Milana Hodži.

Kniha *Dejiny a zahraničná politika v strednej Európe* je výběrem článků a statí uveřejněných ve slovenských a zahraničních periodikách od poloviny 90. let minulého století do roku 2003. „*Jejich společným jmenovatelem je, že autora – historika a politologa Pavla Lukáče – zajímá, jak jsou současné a nedávné procesy probíhající v regionu střední Evropy propojeny s dějinami a politikou.*“¹⁾ Těmito slovy přibližuje nosnou ideu koncepce sborníku upoutávka na přebalu. Snaha o podnětné zodpovězení této otázky přiměla autora, aby nejen důkladně analyzoval soudobé jevy v zahraniční politice mladého státu a trendy, které se v ní prosazují, ale aby také zkoumal jejich organickou propojenost s historií národa a celého středoevropského regionu.

Recenzovaná práce má dvě části. První nese název *Hľadanie tradície*. Druhou, rozsáhlejší, zarámoval titulkem *Stredná Európa – veľmoci, susedia a regionálna spolupráca*. Již z jejich názvů je zřejmé, že autor při psaní článků a statí vybraných do první části více uplatnil svou erudici historika, zatímco ve druhé se projevil především jako politolog. V každé z nich je však patrný vliv obou stránek jeho odborné kvalifikace, které se přitom smysluplně propojují a účelně doplňují. Při hledání tradic, ze kterých by mohla zahraniční politika mladé SR vycházet, narazil například na to, že Jan Masaryk se stejně jako jeho otec pokládali za Slováky. Jelikož ale oba patřili mezi stoupence československého národa, nemohli být, podobně jako slovenský diplomat Ján Papánek, zahrnuti mezi osobnosti, které se na utváření tradic slovenské diplomacie aktivně podílely.

V této části věnoval autor významnou pozornost především Milanu Hodžovi, jenž byl „*přesvědčeným stoupencem spolupráce a později integrace nejen středoevropských náro-*

dů, ale i národů celé Evropy.“²⁾ Myšlenkový odkaz této osobnosti jej zaujal především proto, že i když patřila mezi nejvýznamnější slovenské politiky 20. století, široká veřejnost ji znala velmi málo. Byl přesvědčen, že převoz jeho ostatků a jejich uložení na Slovensku se „*stane též symbolickým návratem Milana Hodži do historického povědomí Slováků.*“³⁾ Těmito slovy ocenil badatelskou motivaci P. Lukáče vnuk jednoho z premiérů předválečného Československa, emeritní profesora John Palka, žijící v americkém Seattlu. M. Hodža byl podle Rudolfa Chmela jistě pro Pavla Lukáče vzorem, jenž mu nedovoloval upadnout do úzce chápaného nacionalismu a regionalismu. Byl pro něj „*takovouto historickou nezpochybnitelnou jistotou, kterou mohl dokázat naši dějinnost, ale i noblesu, jíž bylo u nás vždy málo a dnes je již téměř na vymření,*“⁴⁾ zdůvodnil výzkumné zaujetí přítele a učitele mladého politologa a historika.

Autor knihy svůj zájem o osobnosti podobné M. Hodžovi doložil ještě jedním argumentem: imponovaly mu jejich koncepce jednotné Evropy. Ve statí *Milan Hodža – slovenský priekopník európskej integrácie*, která je spolu s úvodním článkem *Línie a osobnosti slovenskej zahraničnej politiky* dominantou první části sborníku, se odvolává na amerického diplomata De Wint C. Poola, jenž s M. Hodžou během války spolupracoval v rádiu Svobodná Evropa. Ten o něm řekl: „*Milan Hodža svým mezinárodněpolitickým konceptem nepatří jen ke Slovákům a Čechům. Jeho osobnost představuje dosud největší účast na výstavbě sjednocené Evropy. Hodža tedy patří celé Evropě.*“⁵⁾ A to jej takto hodnotil již v roce 1951!

Při pátrání po osobnostech, jež fascinovala idea jednotné Evropy, narazil i na jména, o nichž se historici do té doby téměř nebo vůbec nezmiňovali. K těm patřil i Leo Gestetner, jemuž věnoval stať nazvanou *Neznámý stredo-európsky federalista (Bratislavský rodák Leo Gestetner a jeho projekt stredo-európskej federácie)*. Přínos této osobnosti nespočíval podle něj jen v teoretických pracích, které se vyznačovaly zejména brilantní analýzou ekonomických aspektů vývoje ve střední Evropě po rozpadu rakousko-uherské monarchie, ale především v kontaktech s britským ministerstvem zahraničních věcí. Gestetner již od roku 1934 různými kanály upozorňoval diplomaty Foreign Office na nebezpečí, která ohrožovala vývoj ve střední Evropě. Kritizoval ekonomický a politický izolacionismus a absenci jakékoli vzájemné kooperace, jež usnadnila Německu ovládnout tento prostor. Vyzýval Velkou Británii a USA, aby převzaly patronát nad vývojem ve střední Evropě, jenž by směřoval „*k ekonomické a politické unifikaci tohoto prostoru.*“⁶⁾ Autor se s jeho pracemi seznámil v archivech

amerického ministerstva zahraničních věcí v Takoma Parks a s politováním konstatoval, že americká exekutiva tato doporučení tehdy s velkou pravděpodobností ignorovala. Rovněž jej mrzelo, že se mu nepodařilo zjistit, jaký byl další osud tohoto prozíravého politického a ekonomického analytika z Bratislavy.

Stať věnovaná *Svetoslavovi Bombíkovi*, který byl v listopadu 1989 jedním z nejvýznamnějších studentských vůdců na Slovensku, potvrzuje, že P. Lukáč se ve svých výzkumech nezabýval jen osobnostmi dávnější minulosti, ale i svými vrstevníky a jejich podílem na historických změnách, které aktivně prosazovali. V této statí velmi výstižně, přesně a na základě důvěrné znalosti charakterizoval osobnost a dílo svého pouze o šest let staršího spolupracovníka, který se zasloužil o vybudování *Slovenského inštitútu medzinárodných vzťahů* (SIMS). Do jeho působnosti přešla i první slovenská zahraničněpolitická revue *Medzinárodné otázky*, kterou „*Bombík založil a jako její první redaktor vydával ještě v době, když pracoval na ministerstvu mezinárodních vztahů,*“⁷⁾ připomíná P. Lukáč. Poznamenal, že SIMS „*si během dvouletého Bombíkova ředitelování vysloužil uznání a respekt u mnohých zahraničních partnerů.*“⁸⁾ (Zde je namístě připomenout, že nemalou měrou k tomu přispěli také tehdy začínající výzkumní pracovníci, k nimž patřil i P. Lukáč a z nichž se dnes většina řadí mezi uznávané slovenské politology.)

Druhá část publikace P. Lukáče zabírá zhruba tři čtvrtiny jejího textu. Použijeme-li toto kvantitativní hledisko též k evokaci představy o jejím obsahu, pak nejvíce místa v ní patří otázkám vztahů SR s Německem a tē, které se týkají středoevropského regionu. Autor si na zodpovězení každé z nich vyčlenil více než jednu třetinu rozsahu (zhruba 38–39 procent) druhé části své knihy. Desetinu jejího prostoru věnoval výstupu, který se zabývá připraveností SR na vstup do EU a s tím souvisejícími problémy historické a politické identity Slovenska. Zbytek místa v kapitole označené *Stredná Európa – veľmoci, susedia a regionálna spolupráca* zabírají přibližně ve stejném rozsahu články a stať věnované Polsku a polsko-slovenským vztahům a příspěvky zabývající se balkánskou problematikou.

Stať *Slovensko-nemecké vzťahy – historické východiská a podoba formovania* je zřejmě nejkompaktnějším materiálem, který byl na Slovensku k tomuto tématu publikován. Přínos této studie spočívá především v tom, že se značnou naléhavostí otevírá rovněž problémy, jejichž interpretace často bývá v různých částech slovenské společnosti poznamenána dobovými mýty a snahou o svalování viny za nehumánní a nedemokratické jednání slovenských politiků na fašistické Německo. „*Týká se to zejména deportací židovského obyvatelstva, ale i mnoha jiných kroků tehdejší (Tisovy – pozn. aut.) vlády. To, že zde existoval silný tlak tehdejší německé politiky, nelze popřít – a na tento fakt je nutné jednoznačně poukazovat. Jinou otázkou však zůstává vlastní slovenská historická sebereflexe,*“⁹⁾ vysvětlil P. Lukáč své pojetí stinných stránek slovensko-německých vztahů.

Nejvíce pozornosti v této studii však věnoval faktorům, které určovaly jejich úroveň po vytvoření samostatného státu v roce 1993.

Během studijního pobytu v Institutu pro mezinárodní politiku a bezpečnost (Stiftung Wissenschaft und Politik) v německém Ebenhausenu získal dostatek kvalitních podkladů, aby mohl zasloužit analyzovat přístupy Německa ke středoevropskému regionu v jednotlivých fázích mezinárodního vývoje po roce 1989 a v počátečním období začleňování Slovenska do evropských a transatlantických integračních struktur. Na druhé straně znal velmi dobře poměry na slovenské politické scéně a měl detailní informace o diplomatických aktivitách ústavních činitelů SR. To mu umožnilo vytvořit obraz slovensko-německých vztahů, který je nejen věrohodný, ale i plastický a mnohostranně členitý. Zaujal jej zejména prozíravý a pragmatický přístup německé strany k politické garnituře, která se podílela na moci po rozdělení česko-slovenské federace. Přitom vyzvedl důsledný a nekompromisní postoj jejich představitelů k politické praxi třetí vlády V. Mečiarova po parlamentních volbách v roce 1994, jenž významně ovlivnil další průběh transformace slovenské společnosti.

Ačkoli se v této stati koncentroval na analýzu bilaterální relace, logicky se, vzhledem k postavení a významu SRN v evropských integračních seskupeních, nemohl vyhnout ani problémům, které zapříčinily, že Slovensko vypadlo ze seznamu kandidátů první vlny rozšiřování NATO a že s ním EU nezahájila před vstupní rozhovory ve stejném termínu jako s jeho sousedy z Visegrádské čtyřky. Nepřímě potvrdil tezi o podstatně větší podmíněnosti zahraničněpolitického směřování států s nevyzrálými demokratickými systémy jejich vnitropolitickým vývojem, než je tomu v zemích s dlouholetou demokratickou tradicí a v nichž jsou standardy politického pluralismu zažitou samozřejmostí.

Z článků a statí, které P. Lukáč věnoval středoevropské spolupráci, je zřejmé, že se tato tematika postupně stala nejen hlavní náplní jeho výzkumného úsilí, ale i niterní záležitostí mladého politologa. Klíčové místo mezi nimi zaujímá studie *Visegrádska spolupráca – východiská, stav a perspektívy*, která vyšla původně v Slovak Foreign Policy Affairs v roce 2001. Rovněž tato práce zřetelně odráží kvalifikační předpoklady autora a jeho smysl pro komplexní přístup k řešení vytyčených problémů. Otázku regionální spolupráce nevnímal izolovaně, ale v kontextu celoevropského vývoje a v návaznosti jak na regiony, v nichž vyspělé demokracie dominují, tak i na prostory, ve kterých se tranzitivní procesy ve srovnání se stavem v zemích Visegrádské čtyřky značně opoždily. Vyjádřil přitom přesvědčení, že model regionální spolupráce by se mohl stát příkladem zejména pro státy západního Balkánu, i když realita evokovala u něj v tomto směru spíše skepsi.

Perspektivy visegrádské kooperace viděl vcelku realisticky – uvědomoval si, že zejména po přijetí do EU se budou zájmy účastnických států v mnoha směrech rozcházet, ale i přesto může být dobrou politickou platformou, která, jak očekával, „si může získat vliv i uznání v celé Evropě“.¹⁰ Myšlenku o prospěšnosti přenášení zkušeností ze středoevropské regionální spolupráce do postjugoslávského prostoru rozvinul ve stati *Aká politika Visegrádu voči západnému Balkánu?* Podle něj by Visegrádská čtyřka měla v zájmu bezpečnosti nejen svých

zemí, ale i celé Evropy, převzít zvýšený podíl zodpovědnosti za tento prostor a spoluformovat zahraničněpolitickou strategii vůči němu. V stati definoval i důvody, proč by se měla v tomto směru angažovat, a naznačil způsoby, jak by přitom mohla postupovat. Tematikou Balkánu se zabýval i v dalších dvou statích.

Sborník uzavírá studie, kterou P. Lukáč nazval *Historická a politická identita Slovenska na prahu jeho integrácie do EÚ (Niekoľko poznámok k pripravenosti slovenskej elity na vstup do únie)*. Podobně jako ve většině předcházejících článků a statí i v ní zdůraznil potřebu zvědavých návratů do minulosti, v tomto případě s cílem objevit a definovat „evropské tradice Slovenska“. Připomněl, že politické elity během jeho začleňování do evropských a transatlantických struktur učinily v tomto směru již první slibné kroky. Avšak proces utváření koncepce, podle níž by se SR měla jako členský stát v EU chovat, je teprve na začátku. Příčiny, proč tomu tak je, shrnul do konstatování: „Na Slovensku schází hlubší, pozitivně laděná vize slovenského členství, stejně jak nám scházejí osobnosti, které by tuto vizi věděly nejen formovat, ale i prosazovat...“¹¹) Rovněž z tohoto hlediska je předčasné odchod *Palka Lukáče* pro Slovensko velkou ztrátou, jelikož patřil do kategorie těch nemnohých osobností, které mají nezbytné předpoklady, aby se mohly na utváření pozic SR v rozšířené Evropské unii nejen aktivně a kvalifikovaně podílet, ale svými specifickými prostředky je i obhajovat.

P. S.

Čtrnáctideník *Mosty* uveřejnil letos na počátku března zřejmě poslední dialog autora recenzované knihy s českým politologem J. Pehem. Rozmlouvali na téma *Náš hlavní*

problém: demokratizace myslí. P. Lukáč v něm v souladu se svou filosofií vnímání soudobých mezinárodních vztahů mimo jiné konstatoval: „Schází nám (Slovákům – pozn. V. L.) jakási širší mentální představa o Evropě, o našem postavení v dějinách, a to právě činí Slovensko a jeho elitu provinciálními. Takováto mentalita vede k uzavřenosti před dějiny a před vlastním prostředím, a to budou základní limity, které nás budou v Evropské unii odsouvat na pozici jen jakéhosi konzumenta, pasivního člena, a ne skutečného realizátora politických koncepcí a strategií. V tom je největší riziko, že se staneme státem druhé kategorie. Ne proto, že by si to někdo v Bruselu, Paříži či v Berlíně přál, ale protože nebudeme připraveni na to, abychom byli v prvním předvoji a přicházeli s kvalitními koncepcemi a vizemi.“¹²)

Po přečtení slov mladého politologa nás jistě oprávněně napadne otázka: „Neměli by se nad jejich smyslem hlouběji zamyslet i někteří mnohem starší čeští politici?“

Vladimír Leška

leska@iir.cz

¹) Viz: Záložka přebalu recenzované knihy.

²) Viz: Recenzované dílo, s. 23 a 24.

³) *Palka, J.*, (vnuk M. Hodži): *In memoriam Pavol Lukáč*, in: *Deník SME*, roč. 12, č. 39, Bratislava, 17. 2. 2004, s. 15.

⁴) Viz *Listy SFPA*, roč. VIII, Január, február 2004, Bratislava, 2004, s. 1.

⁵) Viz: Recenzované dílo, s. 27.

⁶) Tamtéž, s. 39.

⁷) Tamtéž, s. 60.

⁸) Tamtéž.

⁹) Tamtéž, s. 99.

¹⁰) Tamtéž, s. 234.

¹¹) Tamtéž, s. 324.

¹²) *Mosty*, česko-slovenský dvojtýždenník, roč. 13, č. 5, Bratislava, 2. 3. 2004, s. 2.

Zajímavá a přehledná kniha o geopolitice včerejšího i dnešního světa

Štefan Volner: Geopolitika. Metodológia, zdroje, prax, história. Zvolen, 2004. ISBN: 80-89029-72-8.

V letošním roce vyšla na Slovensku pozoruhodná monografie věnovaná otázkám geopolitiky. Její autor Štefan Volner, vysokoškolský učitel na Univerzitě Martina Belly v Bánské Bystrici, v úvodu vysvětluje několik základních vlastních přístupů k pojmu geopolitika (G). Zdůrazňuje, že to „není ani geografie vysvětlovaná politicky, ale ani politika vysvětlovaná geograficky“. Volner například G. chápe jako „syntetickou a zároveň i průřezovou vědní disciplínu, která klade hlavní důraz na prostorový přístup.“ Naznačuje přitom, že geopolitiku bude vysvětlovat v pohybu od přísného a jednosměrného

ho determinismu ke geopolitickému posibilitismu.

První kapitolu autor nazval *Geopolitika jako teoretický systém* a rozdělil ji do celkem čtyř částí. V první z nich se zabývá teoreticko-metodologickými východisky zkoumání geopolitiky. Připomíná nejnámější autory geopolitiky myšlení: Kjelléna, Haushoffera, Mackindera, Ratzela, P.-M. Gauliise, Spykmana, O. Krejčího a další.

V další části charakterizuje G. jako hraniční disciplínu mezi politikou a geografii. Srozumitelně vysvětluje poznávací a metodologickou funkci G. a také její předmět. Na s. 23 pak přináší vlastní definici geopolitiky jako „souhrnu vztahů mezi přírodou, konkrétními geografickými podmínkami, světovým politickým systémem... a geopolitikou

aktéra (státu)“. Současně s tím vyjadřuje názor, že „metodologií současné moderní geopolitiky by se měl stát aplikovaný racionalismus“ (s. 31), a velký důraz klade na pojetí geopolitiky jako otevřeného systému. Velkou pozornost věnuje vysvětlení významu rozdílů mezi dynamickým a termodynamickým popisem společenských pohybů a jejich dopadů na geopolitiku. Pojednává rovněž o teoreticky velmi složitých otázkách disipativní struktury, bifurkačních bodů a nevratnosti a neopakovatelnosti geopolitických procesů.

Velmi náročnými otázkami se zabývá ve třetí části této kapitoly. Vysvětluje v ní teoretický i praktický význam nové teorie a nových paradigmat v geopolitice a zabývá se charakterem střetu přírody a společnosti. Tato část je teoreticky neobyčejně náročná pro studenty bakalářského nebo magisterského kurzu. Bude zajímavá spíše pro specialisty, pro doktorandy, nebo dokonce pro absolventy doktorského studia. Vadou na její krásu jsou nedoložené závěry na s. 76 a 77, které bez jakýchkoliv argumentů říkají, že P. Kennedy nebo F. Fukuyama nemají pravdu.

Velice silný bod této kapitoly představují jasná shrnutí na s. 79 – 81, která by si měl přečíst a zapamatovat každý, kdo se zabývá problematikou geopolitiky. Autor v nich velice srozumitelně vysvětluje G. jako nástroj poznávání a zároveň i přetváření světa. Geopolitickou realitu hodnotí jako natolik mnohotvárnou, že předvídaní může vyjadřovat jen pravděpodobnostně. Zdůrazňuje, že geopolitika se rozvíjí pod vlivem jak všeobecných, tak i speciálních (oborových) metod zkoumání.

Druhou kapitolu své knihy Volner nazval Teoretické zdroje geopolitiky. V její první části připomíná nejznámější autory geopolitického myšlení od antiky po klasickou vědu. Podrobněji se zastavuje u takových autorů, jakými byli Thukydides (Dějiny peloponéské války), Aristoteles (Politika), Montesquie (O duchu zákonů), Kant (K věčnému míru), Rousseau (O společenské smlouvě), Hegel (Základy filosofie práva).

V další části se autor zabývá panslovanskými modely geopolitiky. Podrobněji se zastavuje u Palackého jako „zakladatele moderního intelektualizovaného československého vlastenectví“ (s. 88). Velmi dobře vysvětluje také vývoj geopolitického myšlení T. G. Masaryka až po jeho přesvědčení o nezbytnosti vytvoření společného státu Čechů a Slováků. Zvláštní důraz klade na Masarykovu snahu „oddělit Německo od jeho přirozeného protislovanského spojence – Maďarska“ (s. 92).

Třetí část druhé kapitoly autor věnoval eu-roasiánství, které rozvíjí teorii uzavřených historicko-kulturních typů, do nichž je jednou provždy rozčleněno celé lidstvo a mezi nimiž nikdy nemůže být žádná vazba. Čtenář se zde může seznámit s myšlenkami, jejichž autory byli zejména Trubeckoj, Danilevski, Savickij.

Velmi poutavě autor hodnotí německou geopolitickou školu. Ukazuje na určující význam teorie „Mitteleuropy“, na kterou pak navazovaly dvě zcela odlišné koncepce myšlení i konání: teorie a politika německého nacismu a vize jednotné evropské unie. Připomíná, že Ratzel vytvořil již na samém konci 19. století koncepci životního prostoru

a že dospěl k závěru, že hranice jsou překážkou v organickém rozvoji států. Velmi podrobně se Volner zastavuje u Haushofera a jeho díla Základy geopolitiky (1928), v němž se objevil závěr, že je plně legitimní, aby stát v zájmu zajištění svého životního prostoru vedl spravedlivou válku. Pozoruhodné je Volnerovo hodnocení, že v osobě Haushofera se zřetelně projevilo „prolínání militarismu, akademismu a politiky, které bylo typické pro Německo v období mezi Bismarckem a Hitlerem“ (s. 110).

V další části této kapitoly se autor zabývá anglosaskou geopolitickou školou. Připomíná, že Mahan zavedl pojem mořská moc a vytvořil vojenskou námořní doktrínu, jejímž základním bodem je kult síly. Zároveň s tím kriticky poznamenává, že ani jedna z velkých evropských či světových válek neproběhla podle Mahanových schémat. U Mackindera zdůrazňuje, že zavedl pojem Heartland a vypracoval teorii, podle které ten, kdo ovládne Heartland, ovládne svět. Dále autor připomíná Mackinderovu tezi, že síla se pohybuje především ve směru Východ – Západ a že celé dějiny lidstva jsou umístěny mezi 20. a 60. stupněm severní šířky. Autor velmi správně uvádí, že Mackindera geopolitická koncepce je založena na principu bipolarity mezi Východem a Západem a že Mackinder se stal průkopníkem teorie zadržování Ruska. Třetím teoretikem, jemuž se Volner podrobně věnuje, je Spykman a jeho teorie Rimlandu.

V závěrečné části druhé kapitoly autor rozebírá geopolitické koncepce po skončení studené války. Prvním, koho připomíná, je Z. Brzezinski a jeho dílo Velká šachovnice. Volner tomu věnuje celkem 20 stran, na kterých vysvětluje rychlou přeměnu USA na jedinou globální velmoc. Vybírá citace, jež výstižně vyjadřují základ celé Brzezinského koncepce vztahující se na jednotlivá pole celosvětové šachovnice. Celá tato část je psána typickým učebnicovým postupem, tzn., že přibližuje nejvýznamnější myšlenky vzpomínaných autorů. Neobsahuje však žádné vlastní autorovo hodnocení, kde jsou slabá, nebo naopak silná místa každé z teorií. Bude proto zajímavá především pro studenty, kteří nemají dost času, aby si daná díla přečetli v celém rozsahu. Pro znalce současné geopolitiky však nepřinášejí žádné nové poznatky. Pro ně může být inspirativní v tom smyslu, že ukazuje, jak vybírat ty skutečně nejvýstižnější myšlenky známých děl z oblasti geopolitiky.

Třetí kapitolu autor nazval Geopolitika jako praxe. Na vysoké teoretické úrovni v ní pojednává o mechanismech geopolitického působení, úlohy státu jako základního a klíčového geopolitického aktéra a zabývá se problematikou rozptylu, střetu a rovnováhy. Zabývá se v ní geopolitickým působením, tlakem, strukturou, vztahy a dalšími důležitými otázkami. Rozebírá faktory a determinanty geopolitiky, připomíná kritéria pro klasifikaci aktérů G a jejich polohy, vysvětluje problémy mocenské a geopolitické rovnováhy. Nakolik v celé této kapitole jednoznačně převládá teoretický charakter, napadne nejednoho čtenáře, že mohla předcházet druhé kapitole, v níž se autor již přímo zabýval jednotlivými politickými školami, včetně těch, které se vy-

profilovaly až po skončení studené války. Propojení teoretických otázek s konkrétními historickými událostmi a s konáním jednotlivých aktérů by určitě zvýšilo přitažlivost publikace a její přínos zejména pro ty, kteří se s geopolitikou teprve seznamují.

Závěrečná kapitola nese název Evropský geopolitický prostor. V jejím úvodu najdeme velmi přehledný nástin sedmi základních etap vzájemného vztahu mezi mořskou a pozemní silou. Potom následuje hodnocení geopolitického významu moří a oceánů. Dále se autor zabývá předkolumbovskou a pokolumbovskou Evropou. Je to v rozporu s historickou metodou a poněkud na úkor srozumitelnosti pro čtenáře, protože autor se k těmto skutečnostem vrací až poté, co vysvětlil Brzezinského či Huntingtona. Stejná výtka platí i pro hodnocení cyklů evropské mocensko-politické rovnováhy, které jsou ale popsány a vysvětleny velice přehledně a srozumitelně (pozice Španělska a Habsburků, britsko-francouzské soupeření, období Velké francouzské buržoazní revoluce a Napoleonovy vlády, Evropský koncert, vytvoření německého státu až po 1. světovou válku, 2. světová válka, studená válka, konec studené války).

Při hodnocení bezpečnostních hrozeb a rizik po skončení studené války se autor odvolává na O. Krejčího, který ale ono hodnocení převzal z dokumentu nazvaného Bezpečnostní strategie z roku 1999. V něm se však vyskytla jedna základní chyba – riziko je vysvětlováno jako něco, co se mohlo stát hrozbou. Pak se dochází i k tomu, že za riziko (konkrétně č. 8) je považována „hrozba agrese“. Dochází tedy ke ztotožnění obou pojmů, mezi kterými je přitom zásadní rozdíl.¹⁾

V závěrečné části poslední kapitoly se autor zaměřil na geopolitickou charakteristiku střeoevropského prostoru. Uvádí základní charakteristiky tohoto prostoru, jednotlivá etnika, která do něj patří, a jeho historický vývoj. Na s. 300 velmi srozumitelně vysvětluje geopolitické determinanty odlišností vývoje západní a střední Evropy, které byly dány nutností čelit tlaku osmanské říše. Zvláštní pozornost přitom věnuje území Čech a Slovenska. Uplatňuje přitom historický přístup, připomíná hlavní mezníky od počátku našeho letopočtu až po současnost.

I přes některé zmiňované výhrady je třeba Volnerovu publikaci ocenit jako velmi ucelenou a sevěně dílo, které přináší souhrnný pohled na základní problémy geopolitiky od jejich začátků až do současnosti. Určitě se stane vítanou pomůckou pro všechny, kdo se chtějí o geopolitice něco dovědět. Stejně tak ji jistě ocení i ti, kdo se problémy a otázkami geopolitiky zabývají dlouhodobě. Volnerova knížka si zaslouží pozornost široké čtenářské veřejnosti v celé České republice.

Jan Eichler

eichler@iir.cz

¹⁾ Hrozba je jevem objektivního charakteru, zatímco riziko je vždy spojeno s rozhodováním a chováním toho, kdo je hrozbě vystaven. Proto také angličtina používá zavedený výraz „to run a risk“ nebo „to assume a risk.“

Budoucnost Středomoří na pozadí konfliktů v období globalizace

Bezpečnost a ekologie ve Středomoří (Security and Environment in the Mediterranean), editoři: Hans Günter Brauch, P. H. Liotta, Antonio Marquina, Paul F. Rogers, Mohammad El-Sayed Selim, Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, New York 2003, 1134 s. ISBN 3-540-40107-5.

Do rukou čtenářů se dostalo monumentální dílo rozsáhlého kolektivu autorů, které lze bez nadsázky pokládat za klenot mezi středomořskými studiemi, jež byly dosud napsány od poloviny 90. let, kdy byl zahájen barcelonský proces euro-středomořského partnerství. Jedná se o podstatně rozšířenou verzi další úspěšné monografie Euro-středomořské partnerství pro 21. století, kterou editovali podobní autoři. Kniha není pouze varovným bilancováním minulého století, v němž se podle veršovaného poselství P. H. Liotty v úvodu nic nevyřešilo, ale optimistickou výzvou ke změně a zahájení nové éry v nadějném 21. století. Její význam spočívá i v tom, že svým obsahem pomáhá upevnovat středomořskou identitu, již nazval L. Durell „středomořstvím“ (Mediterraneanism).

V recenzované monografii je kladen značný důraz na ekologickou problematiku a nevojenské hrozby v širším regionálním a globálním kontextu. Perspektivy řešení jednotlivých problémů jsou posuzovány v rámci tří základních škol nazíraní na mezinárodní a bezpečnostní politiku: hobbesovské, kantovské a grotiusovské. Pesimistické či realistické, hobbesovské myšlení je zaměřeno na mocenskou politiku, vojenskou strategii a prostředky. Při řešení nahromaděných konfliktů vychází z černo-bílého vidění světa, v němž „spravedlivý vítěz bere vše“ (zero-sum game), a z distributivních postojů coby protiváhy kolektivních či kooperativních přístupů. Společenský pokrok a požadavek bezpečnosti je dáván do souvislosti s nezbytnou změnou autoritativních režimů na Středním východě. Kantovská škola (optimistická či univerzalistická) naopak klade důraz na kooperativnost, dominanci práva a spravedlnosti, lidská práva a demokratizaci, jimiž je podmiňována eventuelní ekonomická pomoc. Třetí, grotiusovská škola vidí svět a konflikty v něm v internacionalistické a pragmatické perspektivě. Podle ní není mezinárodní politika řízena neustálými konflikty, ale ani potřebou identity zájmů. Vztahy mezi státy se mají vytvářet nikoli na základě cílů a neměnných zájmů, nýbrž na základě jednání, vzájemné percepce a společné vůle řešit problémy, jimž je třeba čelit. Omezení může vyplývat pouze ze společných zákonů a institucí, jež se ovšem mohou měnit po vzájemné dohodě. Centrální nejsou války, nýbrž obchod, ekonomické a sociální vzájemné působení. Je typické, že grotiusovští pragmatičtí, ke kterým se řadí Brauch i další autoři této monografie, věnují mimořádnou pozornost nevojenským, dlouhodobým konfliktním jevům, zatímco obě další školy nikoli. Stejně se orientují i některé mno-

honárodní a nadnárodní organizace či instituce (EU, Parlamentní shromáždění NATO, OSN). Stojí za zmínku, že na podobné participační strategii, partnerských vztazích, kooperaci a strategii a politice předcházení konfliktů grotiusovské školy je organizován barcelonský proces. Hobbesovský způsob uvažování převládá v politice Bushovy vlády a neokonzervativistů Republikánské strany. Podobnou metodologii lze nalézt ve zprávách CIA či studiích ústavu RAND, jež se věnují často Středomoří. V poslední době se začíná prosazovat v politice Bushovy vlády i kantovský prvek, když někteří činitelé Pentagonu a prezident preferují strategii plošné demokratizace Středního východu povzbuzované zvenčí coby záruky stabilního, budoucího míru a bezpečnosti.

G. Brauch v jedné kapitole dokládá zásadní rozpory mezi hobbesovským přístupem amerických administrativ a grotiusovským přístupem Evropské unie k problematice balistických raket na Blízkém východě a Středomoří. Američtí strategové posuzují proces zbrojení izolovaně od podstaty blízkovýchodního konfliktu, poměru sil a přeceňují roli protiraketové obrany. Nechápují a nesledují nevojenské rozpory, jež významně zvyšují konfliktnost celého regionu. Podle evropských pohledů jsou rakety reakcí na pocity ohrožení a obavy z další války. Evropská unie tudíž preferuje intenzivní proces vzájemného vytváření důvěry a prevence konfliktů (s. 406–407). Stejná škola – s využitím podobných, pragmatických, kooperativních metod – doporučuje postupovat ve vztahu k posílení ekologické a lidské bezpečnosti ve Středomoří. Zdá se, že elity jižního Středomoří reflektují právě na tento způsob komunikace a řešení problémů, o čemž svědčí jejich zájem o různé programy a projekty v rámci euro-středomořského partnerství.

Pozoruhodná kniha je vlastně sborníkem monografií, který tvoří třináct dílů. Pro napsání kapitol byly využívány různé vědecké disciplíny z oblasti přírodních i společenských věd, jež se vzájemně prolínají a doplňují. Čtenář má mnohdy pocit, jako by vše souviselo se vším. Ke stejným tématům a civilizačním výzvám se vyjadřují špičkoví odborníci z obou břehů Středozemního moře. Jejich závěry jsou mnohdy odlišné či rozporné, ale spojuje je zájem hledat řešení nazrálých problémů v období globálního prolínání. Tematický šestiúhelník globálních ekologických problémů, o nichž kniha pojednává, zahrnuje faktory vztahující se k lidstvu: populace (růst), urbanizace (zamoření, obydlí), zemědělství (potravinový deficit); faktory vztahující se k přírodě: půda, voda, vzduch. Těchto šest faktorů je sledováno ve vzájemné interakci, jež čas od času vyústí v krize, katastrofy, migraci a konflikty. Špičkoví autoři reprezentující různé myšlenkové proudy, školy a přístupy se zamýšlejí nad dopady globálních změn v regionu. Najdeme zde studie věnované problematice spojené s dlouhodobou změnou klimatu, dezertifikací, odlesněním, lesními požáry

a dalšími přírodními katastrofami, s růstem populace a migrací, bezpečností vodních zdrojů, urbanizací, zamořením a potravinovou bezpečností. Jedna část zahrnuje světové názory na bezpečnostní rizika po skončení studené války v kontextu rozporů národních států, regionálních seskupení i globálních vztahů. Velká pozornost je věnována pojmům ekologická bezpečnost, ekologický konflikt a politická ekologie násilí. Užitečná je čtvrtá část knihy, v níž jsou vysvětleny principy a vnímání bezpečnosti z pozic vybraných klíčových států a regionů (Maghrib, Mašrik, Izrael, Turecko). V druhé části knihy byly publikovány klíčové referáty přednesené během canterburškého workshopu, jež poprvé definoval úkoly NATO ve Středomoří po teroristických útocích proti USA 11. září 2001.

Různé geoeologické vlivy budou ve zvýšené míře působit v 21. století především v jižní části Středomoří, což spolu s negativními demografickými trendy či ekonomickou vyčerpáním zásadně ovlivní bezpečnostní situaci. V důsledku těchto jevů hrozí nárůst migračních tlaků či různých konfliktů. Podobná situace by ohrozila barcelonské projekty na přeměnu euro-středomořské oblasti v pásmo míru, stability a prosperity, jak stojí v Barcelonské deklaraci a dalších dokumentech euro-středomořského partnerství. V tomto kontextu má tato kniha předem varovat před narůstajícími bezpečnostními, ekologickými riziky ve Středomoří a mobilizovat politickou i vědeckou sféru ve prospěch rychlé akce za účelem vyřešení či alespoň zmírnění urgentních problémů. Je totiž známo, že bezprostřední, reaktivní akce jsou mnohem nákladnější než prevence vzniku konfliktů a jejich úspěch je často nejistý.

Jednotlivé kapitoly mají charakter nosných studií s velkým množstvím odkazů na špičkové zdroje a řadou poznámek. Značný počet tabulek, grafů a map odlehčuje náročný, odborný text. Velmi užitečný je rozsáhlý přehled literatury, jež zahrnuje asi 3500 klíčových publikací o Středomoří. Dobře zpracovaný rejstřík a seznam zkratek zvyšuje hodnotu práce. Její politický význam podtrhují předmluvy, jejímiž autory jsou bývalý generální tajemník NATO Robertson a generální tajemník Ligy arabských států A. Músá. Jediné, co lze publikaci vytknout, je menší kompaktnost a poměrně značné tematické prolínání, opakování podobných informací v jednotlivých kapitolách. Práce má spíše charakter sborníku zajímavých, klíčových vědeckých statí bez jakékoli redakce, jež byly rozděleny do přibližných problémových bloků. Zmíněný nedostatek nijak neubírá na celkové vysoké odborné kvalitě jedinečného díla, jež se objevilo ve správný čas. V souvislosti s blížícím se desátým výročím zahájení barcelonského procesu se objevuje kritika jeho malé úspěšnosti, především v politické a bezpečnostní oblasti. Hovoří se o potřebě nové Barcelony dvě, jež by měla nahradit dosavadní skomírající proces. Řešení všech bezpečnostních, ekologických, demografických, ekonomických problémů, o nichž publikace pojednává, bude vyžadovat intenzivní spolupráci všech zainteresovaných zemí a velké finanční částky k pokrytí všech programů. Barcelonský proces, jež široce respektují všechny země jižního Středomoří, je v tomto kontextu těžko nahraditelný v období globalizace. Obsah publikace tuto tezi přesvědčivě dokazuje.

Jaroslav Bureš

bures@iir.cz

Ruské produktovody a střední Evropa

LITERA, Bohuslav – HIRMAN, Karel – VYKOUKAL, Jiří – WANNER, Jan. *Ruské produktovody a střední Evropa. 1. vydání. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. 245 s. ISBN 80-86432-47-5.*

Na přelomu roku 2003/2004 přišlo pražské nakladatelství ekonomické a právní literatury Eurolex Bohemia s mimořádně záslužným počinem, když uvedlo na trh původní kolektivní monografii s názvem *Ruské produktovody a střední Evropa*. Jedná se o aktualizovanou knižní verzi výstupu stejnojmenného výzkumného grantu Ministerstva zahraničních věcí ČR pod č. RB 7/10/01, jehož cílem měla být analýza vývojových trendů, stavu a perspektiv postavení jednotlivých zemí střední a východní Evropy v kontextu tranzitních toků energetických surovin – zejména ropy a zemního plynu – z Ruska. Zpracování dané látky se ujal osvědčený tým autorů z řad zástupců česko-slovenské akademické a expertní obce pod redakcí předního specialisty v oboru postsovětských studií Bohuslava Litery.

Po stručném úvodu, připomínajícím spíše předmluvu, otevírá vlastní práci rozsáhlý obzor současného stavu a predikce vývoje těžby, přepravy a spotřeby energetických surovin v Evropě do roku 2010/2020. Autor vstupu Bohuslav Litera (Historický ústav Akademie věd ČR) ve stati nastiňuje stávající neutěšenou energetickou situaci na starém kontinentě. Jak argumentuje autor studie, trvale udržitelný rozvoj Evropy ve značné míře závisí na zajištění plynulých, cenově dostupných, ekologicky šetrných dodávek energetických surovin. Dosažení toho ovšem dlouhodobě naráží na řadu nepříznivých trendů. Čelné místo mezi nimi zaujímá prohlubující se závislost zemí Evropské unie na dovozu energetických surovin ze třetích zemí (v nadcházejících letech se předpokládá nárůst závislosti EU na importu těchto surovin ze současných cca 50 procent spotřeby primárních energií až na 70 procent v roce 2020, v případě jednotlivých zemí, resp. surovin může být tento podíl ještě vyšší); důvodem je především zvyšující se poptávka a spotřeba, kterou není domácí produkce schopna pokrýt. Kritická je situace v oblasti zásobování plynem (v případě řady zemí střední a východní Evropy, které jsou v důsledku historického vývoje stále až ze sta procent (Bulharsko, pobaltské republiky) závislé na dovozu plynu od hlavního (monopolního) dodavatele – jímž je ve všech případech ruský *Gazprom*.

Minimalizace rizik spojených s takovou závislostí vyžaduje aktivní politiku diverzifikace zdrojů importu – a to jak pokud jde o druh produktu (suroviny), tak o zemi (geografickou oblast) původu. Z pohledu odběratelského státu, poukazuje Bohuslav Litera, má diverzifikace dodávek v zásadě dvojí efekt. Rozložení importu mezi více dodavatelů zmírňuje následky eventuálního výpadku některého z nich (takový výpadek nemusí být vždy způsoben jen technogenními příčinami, nýbrž – s přihlédnutím k významu energetického faktoru v zahraniční politice států, jako je Rusko – může mít dobře i jinou motivaci), a přispívá tím k energetické bezpečnosti odběratelského státu. V ekonomickém ohledu pak možnost výběru obchodních partnerů posiluje vyjednávací pozici odběratelského státu ve vztahu k jeho dodavatelům při prodlužování stávajících kontraktů, resp. uzavírání nových. S ohledem na strukturální disproporce národních ekonomik, jak

při použití statistických dat dokládá autor studie, má imperativ diverzifikace vnějších obchodně-hospodářských vazeb pro většinu přístupových, resp. kandidátských zemí EU mimořádný bezpečnostní rozměr.

Mezi uvažované alternativní zdrojové oblasti dodávek ropy a zemního plynu pro Evropu patří region Kaspického moře. Problematice energetických surovin v této oblasti je věnována následující studie. Její autor, emeritní profesor moderních dějin UK v Praze Jan Wanner (působí v Historickém ústavu AV ČR) v ní poodhaluje pozadí přičin dosažení nezdarů snah Západu o zpřístupnění bohatých surovinových ložisek v oblasti Kaspiku. Jak dokumentuje autor studie, specifickým problémem Kaspiku zůstává otázka dopravy surovin na světové trhy. Nově nezávislé státy (producenti) v regionu Kaspického moře totiž zdědily ze sovětských dob monopolní závislost v oblasti tranzitu surovin na Rusku – které z pochopitelných důvodů nemá zájem na prosazení levnější konkurence. Realizaci investičních projektů potřebných pro rozvoj těžby v Kaspiku brání nepřehlednost mocenských poměrů (ozbrojené konflikty, korupce, povaha místních režimů, resp. jejich elit). Uzavřená geografická poloha, vzdálenost ložisek od potenciálních odbytišť, jakož i nedostačující dopravní infrastruktura dále odbyt komplikují. Prodlení v 90. letech, zdá se, využívalo Rusko k potvrzení svých pozic, třebaže svou hegemonii v regionu musí již hájit před důrazným nástupem Spojených států, Turecka a Číny.

Střety mezi Ukrajinou a Ruskem v energetické sféře rozebírá další studie od Bohuslava Litery. Autor v ní vyvrací mýtus, že původcem hlubokých palivo-energetických krizí postsovětské Ukrajiny, do nichž se tato východoevropská republika periodicky od vzniku státu v roce 1991 propadá, je výlučně Rusko a jeho neoimperální manýry, jež bezostyšně, prostřednictvím plynárenského průmyslu projevuje vůči Ukrajině. Jak rozvádí autor studie, chronické potíže Ukrajiny v energetické sféře nejsou vyvolávány uměle zvenčí, ale spíše mají své vnitřní příčiny, a jsou převážně strukturálního rázu. Rusko se nezdráhá využívat svého postavení dominantního dodavatele energetických surovin Ukrajiny při řešení širokého spektra sporných otázek vzájemných vztahů obou států, sotva však může mít za cíl destabilizaci situace na Ukrajině vlivem dlouhodobého přerušování dodávek, když přes 90 procent objemu exportu ruského zemního plynu do Evropy každoročně prochází přes území Ukrajiny. Naopak neschopnost provedení reform, spolu s uplatňováním nestandardních obchodních praktik, včetně nesankcionovaných odběrů (krádeží) plynu ve výši desítek milionů dolarů ročně připravuje Ukrajinu o poslední zbytky kreditu coby důvěryhodného partnera v zahraničí.

Navazuje příspěvek o místu a roli Polska v rámci tranzitu ruských dodávek energetických surovin do Evropy. Autorem této hlavy knihy je polonista Jiří Vykoukal (působí jako ředitel Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK v Praze). Problematiku spotřeby a přepravy surovin v Polsku Vykoukal sleduje v kontextu konverze tradičně monokulturní (uhelné) surovinové základny ekonomiky Polska směrem k vyspělejší standardům Západu, opírajícím se vedle ropy o využití zemního plynu. Jak podrobně líčí autor studie, pro moder-

nizaci palivo-energetické báze Polska má import energetických surovin z Ruska zcela nezastupitelný význam. Účast Polska jako alternativního tranzitéra ruského plynu na realizaci projektu transkontinentálního potrubního systému Jamal se však měla záhy ukázat jako diskutabilní nejen z ekonomického hlediska. Případová studie Jiřího Vykoukala nabízí sondu do zákulisí praktik subjektů ruského palivo-energetického komplexu při jejich průniku směrem na Západ.

Konečně o významu České republiky a Slovenska v kontextu dodávek a tranzitu energetických surovin z postsovětského prostoru a Ruska pojednává závěrečná studie. Její autor Karel Hirman je dopisovatelem slovenského ekonomického týdeníku *Trend*. Strategická poloha nástupnických států bývalého Československa (a s nimi i Rakouska a nezávislé Ukrajiny) na trase transkontinentálních produktovodů mezi hlavními producenty (dodavateli) energetických surovin na Východě a jejich koncovými spotřebiteli (odběrateli) na Západě, píše K. Hirman, je důležitým zdrojem energetické bezpečnosti těchto států-tranzitérů, jejich devizových příjmů, potažmo i geopolitického postavení. Jak Rusko, finančně závislé na výnosech z exportu energetických surovin, tak solventní nákupci těchto surovin v západní Evropě mají totiž eminentní zájem na jejich bezproblémovém tranzitu přes země střední a východní Evropy. Jak ovšem upozorňuje autor studie, tato situace se již ve střednědobém horizontu může změnit (dokončení konkurenčních projektů tranzitních plynovodů spolu s vypršením platnosti stávajících kontraktů *Gazpromu* s jeho západoevropskými odběrateli, záležet bude i na výsledcích privatizace podniků vlastních či provozujících tranzitní a distribuční sítě a petrochemického průmyslu). Do tranzitního postavení České republiky a Slovenska se tak již dnes promítá řada faktorů a zájmů vlivných aktérů, proto je při zvažování opcí pro politiku státu nutný globální pohled na vývoj energetické scény v rámci celé eurasijské oblasti.

Hlavní zjištění práce pak shrnuje oproti původní verzi výstupu grantu mírně potlačený společný závěr (*postscriptum*).

Celkové možno konstatovat, že se autoři se zpracováním látky – v našich poměrech dosud prakticky nedotčené – vypořádali velmi slušně. Výsledná studie skýtá v koncentrované podobě nesmírně bohatý, cenný faktografický materiál; opírá se přitom o vyhodnocení účtyhodného množství nejruznějších – včetně primárních – pramenů a literatury. Vybranou problematiku podává srozumitelně, věcně – a přesně. A přestože se jedná o kolektivní dílo, je vzácně konzistentní a vyvážené po interpretační stránce. Tak jako každý produkt lidského konání má i recenzovaná práce některá slabší místa; odhlédneme-li od příležitostných překlepů, chybějících typografických znamének (uvozovky ve stati Karla Hirmana), výjimečně věcných přehlédnutí (Beringovo moře místo Barentsovo moře – s. 16, Rada Evropy místo Evropská rada – s. 165 aj.), které by byla mohla odstranit dodatečná pečlivá redakční korektura, politováníhodná je zvláště nevalná úroveň grafické reprodukce přiložených map tranzitních potrubních sítí, jež výrazně ztěžuje použití této pomůcky. Zdá se však více než pravděpodobné, že tento nedostatek nepadá na vrub autorů.

Ruské produktovody a střední Evropa představují fundovaný příspěvek České republiky do diskuse o formování společné energetické politiky Evropské unie, jíž se naše země právě stala součástí.

Jan Šír

jan.sir@amo.cz

VZTAHY USA – EVROPA aneb současný euroatlantismus

Eva Cihelková a kolektiv, *EUROATLANTICKÝ PROSTOR 2000. OEKONOMICKÁ VŠE Praha 2003, 322 s. ISBN 80-245-0612-2*.¹⁾

Recenzovaný sborník studií kolektivu pracovníků katedry světové ekonomiky Fakulty mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické analyzuje vztahy USA a Evropské unie v desetiletí na přelomu roku 2000. Autoři vycházejí z faktu, že oba partneři tvoří hlavní ekonomicko-politická centra současného globalizovaného světa, a dokazují to i svými studiemi.²⁾

Přesto – nebo právě proto – je pro autory projektu hlavním záměrem „přispět k objasnění vnějšího prostředí a podmínek společenského transformačního procesu České republiky“.³⁾ Autoři sborníku se tematicky plně doplňují a na závěr docházejí společně i k významným doporučením, jež se týkají právě vztahu české zahraniční politiky k této problematice. To je zvláště aktuální v době, kdy řada problémů plynoucích ze vztahu USA – EU v knize analyzovaných, se nás od 1. května 2004 bezprostředně dotýká. Rovněž je zapotřebí zdůraznit zdárné skloubení vědecké práce zkušenějších členů kolektivu (Cihelková, Jakš, Neumann) a mladých doktorandů (Steinmetzová, Štáchová, Novotná a Stuchlík). Editorem sborníku je vedoucí katedry doc. ing. Eva Cihelková, CSc.

Úvodní kapitola je věnována pohledu na významné historické předěly ve více než čtyřsetleté existenci evropsko-amerických vztahů, kde ovšem stručnost nepříznivě ovlivnila formulace a charakteristiky vývoje atlantických vztahů mezi oběma kontinenty (viz pozn. 3). Nejdůležitější části práce jsou soustředěny do tří hlavních kapitol a samostatného závěru. Většinou je téma analyzováno z hlediska světové ekonomiky. Aspektům bezpečnosti a zahraniční politiky je věnováno pochopitelně méně prostoru.

První kapitola (dvě subkapitoly) se zabývá postavením a vývojem Evropské unie a Spojených států v globálním ekonomickém prostředí po skončení studené války. Autoři je charakterizují v zásadě zpomalením ekonomického vývoje obou partnerů, které odpovídá situaci ve světové ekonomice jako celku. Pokud jde o Evropskou unii, za závažný problém považuje profesor Jakš kontrolu veřejných financí, provádění daňových a strukturálních reforem, stejně jako reformu sociální sítě, které tento proces nepříznivě ovlivňují. Problematické se také ukázalo dodržování Paktu stability a růstu ze strany největších členů Evropské unie. Jako lék proti zaostávání Unie za Spojenými státy má sloužit usnesení summitu EU v Lisabonu v roce 2000, které vytyčilo program vyrovnání podstatných faktorů s USA do roku 2010. Autor zastává názor, že ne ve všech oblastech bude program splněn. V bezpečnostní politice je

to především podstatné zaostávání Evropské unie za Spojenými státy v oblasti rozpočtů na zbrojení, spojené se zaostáváním ve vědě a výzkumu. Jednu z hlavních příčin zpomalování nejen této oblasti vývoje EU autoři spatřují v heterogenním charakteru Unie, na rozdíl od centralizovaného státu – USA. Nejen zde, ale v celé knize můžeme přímo i mezi řádky vyčíst, že zrychlení rozvoje, vlivu a významu Evropské unie napomůže jedině proces vedoucí k úplnému vnitřnímu trhu a orientaci na hospodářskou a měnovou unii, kterou v budoucnu završí unie politická. Tento směr, podle mého názoru, předznamenávají již současné diskuse a spory o ústavní dohodu, předloženou mezi vládní konferencí 2003. Je totiž logické – vezmeme-li si příklad z historie posledních 60 let, že k ničemu jinému vývoj EU dospět nemůže, ať se tomu mnozí současní politici v Evropě brání sebevive. Domnívám se, že kritika konstruktivní, vycházející ze zájmu evropských národů, by přinesla všem mnohem více než současná kritika destruktivní, která je charakteristická i pro naše odpůrce Evropské unie.

Rovněž v USA na konci 90. let „zpomalení hospodářství po desetileté konjunktuře je výraznější, než se očekávalo“.⁴⁾ Hlavním problémem je zvyšující se deficit obchodní bilance, což ovšem způsobila větší poptávka, krytá zvýšenými dovozy. Při celkovém rozboru americké ekonomiky můžeme souhlasit s dr. Neumannem, že se USA i přesto jeví na konci dekády jako „lokomotiva světové ekonomiky“.⁵⁾ I když po nástupu George W. Bushe jr. byla poznamenána řadou problémů naznačujících tendence k recesi, definitivní hodnocení v tomto smyslu by bylo ještě předčasné.

Druhá kapitola (v pěti subkapitolách) je věnována podrobnější analýze – jednak bezpečnosti a zahraničněpolitické sféře transatlantických vztahů, jednak detailnímu rozboru ekonomických vztahů obou regionů – severoamerického (převážně USA) a evropského (především EU 15, ale uvádí i nastávající realitu EU 25).

Pokus o rozbor vybraných problémů v oblasti bezpečnostních a zahraničněpolitických vztahů mezi Spojenými státy a Evropskou unií vychází především z teorie mezinárodních vztahů, která současnou etapu chápe jako určitý přechod od vestfálského do postvestfálského mezinárodního systému. První je „systémem, kterému dominují státy a kde měřítkem jejich moci je vojenská síla. Vztahy mezi státy v tomto systému formuje a je pro ně charakteristická tzv. zásada svrchované rovnosti.“ Zastánci druhého systému „tvrdí, že státy již nejsou jedinými aktéry mezinárodních vztahů. Ačkoli jsou stále dominantní, vstupují do hry další subjekty, které pronikají na jeho území a omezují jeho svrchovanost. Jde o mezinárodní organizace, nevládní organizace či transnacionální společnosti.“ Jeho analýzou se „zabývá mimo

jiné teorie interdependence“.⁶⁾ V dalším se autor zabývá nepopíratelnou hegemonií USA, z toho plynoucí otázkou identity, která, jak podrobně rozvádí zvláště ve vojenské oblasti, je u obou partnerů – USA a EU velice rozdílná a ovlivňuje tím nejen jejich postavení ve světě, ale i vztahy mezi nimi, u Evropské unie pak i vztahy jejích členů s USA i třetími státy. Škoda, že autor nevěnoval pozornost strategickým koncepcím NATO (1991 a 1999) a USA (2002), které již byly k dispozici.

Předmětem dalšího rozboru je Evropská bezpečnostní a obranná politika (EBOP) a nutnost existence Společné zahraniční a bezpečnostní politiky (SZBP) Evropské unie, což by měla být cesta k formování její zmíněné identity a k vnitřnímu uspořádání Unie. V tomto smyslu analyzuje J. Stuchlík postoje tří evropských mocností – Německa, Francie a Velké Británie. Ty ovšem mají různé národní zájmy, z čehož odvozují též různé cíle, a tím i formy uspořádání EU. S těmito názory evropských mocností konfrontuje autor představy a zájmy Spojených států. Tím se dostává k roli NATO, jeho rozšíření, ale též k vytváření evropského pilíře v jeho rámci, či dokonce k existenci samostatné evropské vojenské organizace, která by s NATO spolupracovala. Protože ale většina menších členských států Evropské unie v NATO – také vzhledem k vojenské síle – přes názorové rozdílnosti považuje USA za garanta bezpečnosti, zvláště vzhledem k nepředvídatelné politice Ruska, bude dohoda o formě vnitřního uspořádání EU ještě složitá. Nepřehlédnutelné postavení bude mít při tom vývoj vztahů Sever–Jih.

Tyto procesy se pochopitelně projevují i ve vztazích mezi USA a Evropou, které budou ovlivněny řadou variant, jež existující problémy mezi oběma nabízejí k řešení. Nejde jenom o vztahy USA–EU, dnes nazývané *euroatlantické*, ale i o budoucnost mezinárodních vztahů a jejich systému vůbec. Jak oba autoři stručně naznačují, jde i o budoucnost OSN, o vliv mezinárodních organizací, stejně jako o komplex vztahů mezi mocnostmi, jako jsou vedle zmíněných též Rusko, Čína, Indie a Japonsko.

Další tři subkapitoly se zevrubně zabývají obchodními a kapitálovými vztahy obou partnerů, měnovými vztahy a relací mezi dolarem a eurem, vzájemnými spory, především v obchodních vztazích, naskokem USA v oblasti vědy a technologií, zvláště informačních, komunikačních a v biotechnologiích. V rámci toho analýza problémů zvýrazňuje činnost a význam takových organizací, jako byla GATT, a v současnosti Světová obchodní organizace (WTO), které i v minulosti (Kennedyho a Dilonovo kolo GATT) sehrály ve vztazích USA – EHS, ES významnou roli a vedle atlantické bezpečnosti v rámci NATO uvedly v 60. letech za vlády J. F. Kennedyho pojem Atlantické partnerství i do hospodářské oblasti (v USA byl přijat důležitý Zákon o rozšíření obchodu – TEA 1962). Právě na Atlantické partnerství navazovaly v nových podmínkách po skončení studené války transatlantické dokumenty USA a ES (EU) z roku 1990, 1995 a 1999, o nichž se podrobněji v knize mluví.⁷⁾

Když již mluvíme o transatlantismu, postarám v celé práci stručné charakteristiky základních pojmů, které se v *historickém vývoji vztahů* mezi severoamerickým a evropským kontinentem objevily. Jedná se o termín *atlan-*

tický, transatlantický, euroatlantický. Především atlantický má dvojitý význam. První je geografický a zahrnuje vše, co souvisí s Atlantským oceánem (např. atlantické břehy, státy). Druhý význam patří do politiky a souvisí (s výjimkou Atlantické charty) se vznikem studené války. Atlantické vztahy byly vyjádřeny podpisem Severoatlantické smlouvy a vznikem NATO, atlantická politika byla společnou bezpečnostní politikou členských států NATO ze Severní Ameriky a západní Evropy. V dějinách USA atlantická či transatlantická politika je rovněž spojena až s druhou světovou válkou. Do té doby se hovořilo o vztazích dvoustranných – např. americko-britských, americko-francouzských apod.⁸⁾ Termín *euroatlantismus* jako politický termín se objevil až v 90. letech a byl v rámci NATO institucionalizován v roce 1997, kdy se rozhodlo o změně názvu některých orgánů, jako např. Severoatlantická rada spolupráce (NACC) na Euroatlantickou radu partnerství (EAPC). Toto rozhodnutí má dokumentovat snahu o zrovnoprávnění členů ze Severní Ameriky a Evropy v realizaci programu Partnerství pro mír, který se stal jakousi „přípravkou“ pro vstup nových členů do NATO. Tímto vývojem v rámci NATO a též transformací KBSE se autoři bohužel nezabývali, ač to jsou nástroje důležité ve vzájemných vztazích obou partnerů.

Třetí kapitola (dvě subkapitoly) je věnována výhledům transatlantických vztahů na začátku nového milénia. Autoři jej založili na nepřímém rozboru strategické koncepce USA ze září 2002 a nejnovějších studiích, reagujících na teroristické útoky v USA 11. září 2001 a hodnotících jejich vliv na zahraniční politiku. Vývoj, který se po útoku na Irák 20. 3. 2003 změnil v ochlazení vzájemných vztahů USA s některými členy Evropské unie, zřejmě předurčuje

je důležité změny v transatlantických vztazích, i když lze očekávat, že toto ochlazení nepřeroste v širší krizi a vzájemné odcizení obou důležitých světových partnerů.

Oba partneři se dostali v posledním období každý na určitou hranici, která na straně Spojených států představuje myšlenka hegemonismu a samostatnosti v rozhodování, na straně Evropské unie posun na pozici antiamerikanismu, jež tajně i veřejně vítají mnozí otevření i skrytí nepřátelé Spojených států, ale i odpůrci demokracie a svobody. Nad tím se budou muset všichni zamyslet. Volební rok 2004 k tomu poskytuje velkou příležitost, protože překročení těchto hranic by mohlo mít nedozírné následky. Že to může vést k významným změnám v mezinárodních vztazích vůbec a v euroatlantických zvláště, potvrzují ve své analýze autoři obou kapitol – J. Jakš i P. Neumann.⁹⁾

Závěr celého sborníku tvoří úvahy o možnostech a podmínkách České republiky v této nové evropské a světové situaci. Jak se má Česká republika pohybovat v nových podmínkách po vstupu do Evropské unie, jak se má chovat jako člen NATO, v němž vedoucí roli hraje současný světový hegemon – USA? Nejde jenom o bezpečnost a zahraniční politiku, ale také o možnosti a potřeby dovršit komplexně demokratickou transformaci politicky, hospodářsky a společensky. Nejtěžší úkoly Českou republiku teprve čekají. Je třeba zbavit se zbytků a návyků totalitního režimu, v němž současní politici vyrostli a který mnohé z nich těžce poznamenal, aniž si to přiznávají. Také hospodářství trpí nejen návyky minulosti, ale i následky chyb počátečního období transformace a politického soupeření, které mnohdy spíše připomíná „dvojvládní“ než spořádaný právní stát. A toto nejzřetelněji vystoupí do popředí právě v kon-

frontacích v rámci Evropské unie, ale i v nové situaci, jež se rýsuje v nastávajících mezinárodních vztazích. Toto vše také čteme, někdy s obavami, mezi řádky závěru, který nic nepřikrášluje, ani nezakrývá.

Z tohoto důvodu je třeba tuto práci nejen uvítat, ale také se s jejím obsahem pečlivě seznámit. Není ovlivněna ani manipulována stranickými či jinými vlivy, jako je tomu v našich sdělovacích prostředcích. Tam jde o zájmy osobní, o zájmy vydavatelů, různých politických stran či mocenských skupin a jejich lobby, jenom ne o zájmy této republiky. A nehorší je, že ti, kdož v této republice vládnou, vydávají zákony nebo mají dbát o jejich dodržování, mají o otázky, které s tím souvisejí a jsou též obsahem tohoto sborníku, minimální zájem.

Karel Krátký

22. 3. 2004

¹⁾ Sedm studií z této práce bylo publikováno ve vědeckém časopise VŠE Acta economica... .. Pragensia, roč. 11 (2003), č. 7. s. 5–165.

²⁾ Viz J. Stuchlík, kap. II/3, rec. d. s. 123. Ovšem na s. 171 (kap. II/5) se uvádějí poněkud rozdílná čísla.

³⁾ Viz E. Cihelková, Úvod, s. 8. Na s. 12–16 je stručně vylíčen vývoj od objevení Ameriky až do druhé světové války. Domnívám se, že nelze hovořit o některých událostech (dohoda o severní hranici USA s Velkou Británií 1818, Monroeova doktrína 1823) jako o vzniku atlantismu. Pokud jde o uvedené smlouvy, je skutečnost, že v nich byly položeny politické základy zvláštních vztahů (special relationship) mezi USA a VB. Stručnost v úvodu vedla žel autorku k řadě dalších faktických historických a formulačních nepřesností.

⁴⁾ Viz P. Neumann, kap. I/2, rec. d. s. 111.

⁵⁾ Tamtéž, s. 100.

⁶⁾ Viz J. Stuchlík, kap. II/3, rec. d. s. 115n.

⁷⁾ Viz E. Cihelková, úvod s. 30n., D. Steinmetzová, kap. II/4 s. 176n., J. Stuchlík, kap. II/3, s. 120n.

⁸⁾ Viz E. Cihelková, s. 12–28.

⁹⁾ Viz P. Neumann, kap. III/8 aj., Jakš, kap. III/9.

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

JUDr. Jiří Hlaváček, nar. 1956; vystudoval obor mezinárodních vztahů, působil dlouhodobě na ZÚ ČR v zemích subsaharské Afriky a na Stálé misi ČR při Programu OSN pro životní prostředí (UNEP). Byl náměstkem ministra životního prostředí, systematicky se věnuje problematice mezinárodních environmentálních vztahů, kde zastával a zastává mj. volené funkce v rámci globálních environmentálních smluv, byl členem expertní skupiny náměstka generálního tajemníka OSN a výkonného ředitele UNEP pro otázky mezinárodní správy environmentálních záležitostí. (str. 9)

Markéta Kocmanová, nar. 1974; vystudovala bohemistiku a anglistiku na FFMU v Brně, v současné době studuje politologii na FF UK v Praze. Zabývá se mezinárodními vztahy, zvláště teorií mezinárodního systému. (str. 23)

Mgr. Oldřich Krpec, nar. 1978; vystudoval politologii a právo na MU v Brně. V současné době je postgraduálním studentem na katedře mezinárodních vztahů Fakulty sociálních studií MU v Brně. Zabývá se především mezinárodní politikou ekonomii a teoriemi agregace a zprostředkování zájmů. (str. 6)

Doc. PhDr. Karel Krátký, CSc., nar. 1930; je historik, absolvoval Filozofickou fakultu UK v Praze. Pracoval ve Vojenském historickém ústavu, v Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii

a Ústavu pro dějiny střední a východní Evropy ČSAV. V letech 1973–1990 pracoval mimo obor. V letech 1993–1996 působil v Ústavu mezinárodních vztahů. Od r. 1992 je odborným asistentem Střediska mezinárodních studií Jana Masaryka na Fakultě mezinárodních vztahů VŠE, kde se v roce 2001 habilitoval. (str. 35)

Martin Kubeček, nar. 1980; studuje magisterský obor mezinárodní vztahy na FSV UK, zabývá se současnou americkou zahraniční politikou a blízko-východním konfliktem. V současné době je na studijním pobytu na Ludwig-Maximilians-Universität v Mnichově. (str. 16)

Ing. Jaromír Plíšek, nar. 1955; absolvent ČVUT a rumunistiky na FF UK. V 80. letech pracoval v oblasti dopravního inženýrství a železničního výzkumu, od roku 1989 byl činný v nevládních iniciativách a jako publicista. Od roku 1993 pracuje na MZV, od roku 1994 byl ředitelem odboru krajských a nevládních styků. V letech 1997–2001 působil jako velvyslanec v Rumunsku a Moldavské republice, v roce 2002 byl ředitelem odboru analýz a plánování a od roku 2003 až dosud je ředitel odboru států střední Evropy MZV. (str. 19)

PhDr. Michael Romancov, Ph.D., nar. 1969; vystudoval politologii na FF UK v Praze a na FSV UK v Praze. Momentálně působí jako vyučující a vedoucí oddělení evropských studií na katedře sociologie a politologie Západočeské univerzity v Plzni. Specializuje se na politickou geografii. (str. 4)

Jiřina Rybáčková, nar. 1942; vystudovala Filozofickou fakultu UK, obor španělština a angličtina, a na Rutgers University, New Jersey, získala titul M.A. v oboru moderní evropské historie. Žila 25 let ve Spojených státech, pracovala většinou jako redaktorka a autorka referenčních a encyklopedických publikací. Po návratu do České republiky se mj. věnuje psaní knih, ve kterých se odrážejí i její osobní postřehy ze života ve Spojených státech. (str. 14)

PhDr. Jan Šír, nar. 1976; absolvent oboru Rusko a východoevropská studia na Institutu mezinárodních studií FSV UK. V současné době zde působí jako interní doktorand. Zabývá se problémy bezpečnostněpolitického vývoje nástupnických států bývalého Sovětského svazu. (str. 34)

JUDr. Eva Tošovská, CSc., nar. 1942; vystudovala Právnickou fakultu UK v Praze, v posledním desetiletí se věnuje ekonomickým aspektům ochrany životního prostředí, zejména nástrojům ekologické politiky, makroekonomickým souvislostem ochrany životního prostředí a mimotřízním oceňovacím technikám. Pracovala v Ekonomickém ústavu ČSAV, nyní působí v Národohospodářském ústavu Akademie věd ČR. (str. 21)

Karel Zetocha, nar. 1977; studuje v magisterském programu politologii, mezinárodní vztahy a evropská studia na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, zaměřuje se na otázky spojené s činností bezpečnostních složek státu. (str. 28)